

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА ВА СИЁСАТШИНОСИИ
БА НОМИ А.БАҲОВАДДИНОВ**

ВБД: 327+323(575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

САЙМАҲМАДОВ ЛУТФУЛЛО НАСРИДИНОВИЧ

**ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР НИЗОМИ ГЕОПОЛИТИКИИ
ҶАҲОНИ МУОСИР**

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯйи ихтисоси
5.6.4. Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои
байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ

Рохбари илмӣ:
узви вобастаи АМИТ,
доктори илмҳои сиёсӣ, профессор,
Муҳаммад Абдурахмон Наврӯз

Душанбе – 2026

МУНДАРИҶА

Феҳристи ихтисораҳо.....	3
Муқаддима.....	4
Тавсифи умумии таҳқиқот.....	10
БОБИ I. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ГЕОПОЛИТИКИИ ҶАҲОН.....	19
1.1. Назарияҳои геополитикӣ ҳамчун методи таҳқиқи муносибатҳои байналмилалӣ.....	19
1.2. Ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ - омили меҳварии ташаққули муносибатҳои байналмилалӣ.....	39
БОБИ II ҶАҲОНИШАВӢ ВА МАВҶЕИ ГЕОПОЛИТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	61
2.1. Таъсири ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ ба равандҳои геополитикии замони муосир.....	61
2.2. Устуворшавии мавҷеи геополитикии Тоҷикистон дар шароити соҳибистиклолӣ.....	87
БОБИ III ТАҲКИМИ МАВҶЕИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РАВАНДҲОИ ГЕОПОЛИТИКИИ ИМРӯЗА	111
3.1. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалии замони муосир.....	111
3.2. Дурнамои ҳифзи манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми нави ҷаҳон.....	129
Хулоса.....	151
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ.....	156
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	158
Интишорот оид ба мавзӯи диссертатсия.....	173

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО

АСЕАН – Association of South East Asian Nations – Иттиҳоди давлатҳои
Осиёи Ҷанубу Шарқӣ

ИМА – Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ИҚШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

САҲА – Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

СХШ – Созмони ҳамкории Шанхай

СКИ – Созмони конфронси исломӣ

СААД – Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ

НАҲМ – Назарияи амнияти ҳамгироишудаи минтақавӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлоли давлатияшро дар шароити ниҳоят мураккаби геополитикӣ ба даст овардааст. Зеро дар оғози давраи соҳибистиклолӣ дар кишвар ҷанги шаҳрвандии таҳмилӣ сар зад. Ҳарчанд дар бораи сабабҳои воқеъ шудани ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон андешаҳои мухталиф баён гардида бошанд ҳам, таъкид кардан бамаврид аст, ки ин муноқиша натиҷаи бархӯрди манфиатҳои геополитикии субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ буд. Баъди ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ дар низоми геополитикии олам дар як муддати кӯтоҳ вазъи номуайян ҳукмфармо гардид. Аммо дере нагузашта дар низоми муносибатҳои сиёсӣ дар натиҷаи бархӯрди манофеи геополитикии онҳо таҳдиду хатарҳои муосир зухуроти наवे пайдо шуд, аз ҷумла ташаккули ёфтани терроризми байналмилалӣ, афзун шудани шумораи созмонҳои экстремистии террористӣ, рушди бемайлоии технологияҳои иттилоотӣ, ба амал омадани “инқилобҳои ранга” ва бетартибҳои сиёсӣ ва ғайра. Дар натиҷаи чунин вазъ ба амал омадани бӯҳронҳои нави сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ технологияи хоси марҳилаи кунунии ташаккули низоми геополитикии олами муосир мебошанд, ки пажӯҳиши мукаммали онҳо мубрам будани мавзуи мазкурро тасдиқ менамоянд.

Мавриди тазаккур аст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 23 декабри соли 2022 зимни ироаи Паёми солонаи худ иброз намуда буданд, ки: «Имрӯзҳо равандҳои геополитикӣ ҳамоно мураккабу печида боқӣ монда, боиси афзоиши муҳолифату низоъҳо, шиддат гирифтани рақобат ва талоши кишварҳо барои тавсеаи нуфуз дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон гардидаанд. Ин ҳолат боиси ба миён омадани таҳдиду хатарҳои бесобиқаи амниятӣ гардида, дар маҷмӯъ, ба сохтори бунёдии муносибатҳои байналмилалӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Дар чунин шароит Тоҷикистон ба хоҳири таъмин намудани манфиатҳои миллӣ ва ҳифзи арзишҳои анъанавии худ сиёсати хориҷии мутавозин ва санҷидаро идома медиҳад» [35]. Воқеан ҳам дар шароити имрӯза, ки дар он рӯз то рӯз

муносибатҳои оштинопазир шиддатнок мегарданд, барои кишвари тоза истиқлол пешбурди сиёсати хориҷӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллию геополитикӣ то чое мушкил мегардад. Айни замон, ба инобат гирифтани воқеиятҳои геополитикӣ ва дарёфти роҳу усулҳои нави амалигардонии манфиатҳои милли тақозои замон мебошад. Муҳимияти мавзӯи мазкурро ба инобат гирифта онро ба чунин далелу масъалаҳо асоснок менамоем:

Якум, ба амал омадани бархӯрди тамаддунҳо, ки он низ як навъ бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди кишварҳои дигари минтақаи Осиёи Марказӣ баъди ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ мустақилияти худро ба даст оварда, ҳамчун субъекти комилҳуқуқи ҷаҳони муосир сиёсати хориҷии худро бо назардошти манофеи миллии кишвар ба амал бароварда, дар арсаи байналмилалӣ ҷиҳати муаррифии миллат ва фарҳанги миллии он талошҳои саривақтӣ ва зарурӣ анҷом дода истодааст.

Дуюм, дар ҷаҳони муосир тамоюли афзоиши ғайолияти ғуруҳҳои экстремистӣ ва террористӣ ба назар мерасад. Ин аз он сабаб аст, ки бозигарони ғуноғуни геополитикӣ ин созмонҳоро барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ моҳирона истифода мекунанд. Маблағгузорӣ, пуштибонӣ ва дастгирии созмонҳои мазкур ҳамчун натиҷаи бурхӯрди манфиатҳои геополитикӣ доништа шуда, барои кишварҳои тозаистиқлоли Осиёи Марказӣ мушкилиҳо ва таҳдиду хатарҳои ғуноғунро эҷод менамоянд.

Сеюм, муборизаи геополитикии субъектҳои нав ва бархӯрди манфиатҳои геополитикии онҳо дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ боиси шиддат гирифтани вазъияти сиёсӣ мегардад. Низомҳои низомӣ дар Украина, нооромии сиёсӣ дар Беларус дар соли 2020 ва нооромии сиёсӣ дар Қазоқистон ва Вилояти мухтори Қарақалпоқистони Ўзбекистон дар соли 2022 ба таври возеҳ нишон медиҳанд, ки ҳамаи ин рӯйдодҳо ва низомҳо таҳти таъсири равандҳои геополитикӣ ба вуҷуд меоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли даҳ соли охир як қатор нерӯҳои сиёсӣ ва динии дорои хусусияти экстремистӣ ва террористӣ кӯшиш кардаанд, ки нооромии сиёсиро

барангезанд. Ғайр аз ин, дар соли 2021 созмони террористии Толибон дар Ҷумҳурии Афғонистон ба қудрат расид, ки таваҷҷӯҳи иловагиро ба масъалаҳои амниятӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва ташаккули "камарбанди амниятӣ" тақозо кард. Қайд кардан бамаврид аст, ки бозигарони гуногуни сиёсати байналмилалӣ метавонанд аз ин вазъият барои тағйир додани вазъи мавҷуда ва пешбурди манфиатҳои худ истифода баранд. Таҳлили омилҳои таърихӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ нишон медиҳад, ки чӣ гуна имкониятҳои дохилӣ афзалиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташаккул медиҳанд. Мавқеи ҷуғрофӣ ҷумҳурии дар Осиёи Марказӣ, марзи 1344 километрии он бо Афғонистон ва мавҷудияти пойгоҳи низомии Русия шароитро барои иштироки кишвар дар иттифоқҳо, эътилофҳои минтақавӣ зиддитаррористӣ ва лоиҳаҳои муштарак дар доираи СХШ фароҳам меорад. Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ векторҳо ва миқёси ҳамкорӣ бо кишварҳои шарикро муайян мекунанд. Дар соли 2021, Тоҷикистон афзоиши ММД-ро 7,5% сабт кард, дар ҳоле ки нишондиҳандаҳои ҳамгироии иҷтимоӣ дар шаҳрҳои калон аз соли 2019 то 2021 3,2% афзоиш ёфтанд. Самаранокии ҳукумат мустақиман қобилияти ҷалби сармоягузори мустақими хориҷиро барои татбиқи лоиҳаҳои бузург муайян мекунад. Афзалиятҳои ҷорӣ сармоягузорӣ анҷоми сохтмони Нерӯгоҳи барқи обии Роғун ва навсозии долони нақлиёти Шимол-Ҷанубро дар бар мегирад. Ин равиш дарки ҷойгоҳи Тоҷикистонро дар ҷаҳон фароҳам меорад. Он имкониятҳои кишвар, мушкилоте, ки он аз ҷаҳони беруна рӯбарӯ мешавад ва тағйироти доимӣ дар он ҷаҳонро ба назар мегирад ва ба муайян кардани сиёсати хориҷии ояндаи давлати мо мусоидат мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Тули ду садсола аст, ки низоми геополитикии ҷаҳон аз ҷониби олимону муҳақиқон ба таври ҷиддӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Вале омӯзиши таҳқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки марҳила ба марҳила зерӣ таъсири равандҳои геополитикӣ дар низоми муносибатҳои байнидавлатӣ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал омада, боиси пайдоиши парадигмаҳои нави ин падида мешаванд. Аз ин рӯ, айни замон

назарияҳои классикӣ ва нави геополитикаро аз ҳам ҷудо намудан лозим аст. Бояд иқрор шуд, ки баъди ғурупоши Иттиҳоди Шуравӣ на танҳо низоми геополитикии дукутба аз байн рафтӣ низоми ҷаҳони яккутба ба амал наомад, балки шиддат гирифтани муносибатҳои геополитикӣ боиси ташаккул ёфтани ҷаҳони бисёркутба гардид. Чунин дигаргунӣ на танҳо боиси ба вуҷуд омадани таҳдиду хатарҳои нав гардиданд, балки таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқонро ба масъалаҳои муосири геополитикӣ бештар намуданд. Дар ҳақ яке аз марҳалаҳои таърихӣ олимону муҳаққиқон, ба мисли замони муосир ба масъалаҳои нави геополитикӣ ин қадар таваҷҷуҳ накардаанд. Дар таҳқиқи мазкур дар навбати аввал он асарҳое ба эътибор гирифта шудаанд, ки ба ташаккул ва тағйирпазирии низоми геополитикии олами муосир бахшида шудаанд. Барои тавзеҳи дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ осори таҳлилшударо ба таври зерин ғуруҳбандӣ намудем:

Ғуруҳи аввалро асарҳое ташкил медиҳанд, ки ба таҳқиқи низоми геополитикии олам бахшида шудаанд ва мазмуни онҳо аз назарияҳои классикии геополитикӣ иборат аст. Масалан, асарҳои М. Дефарж [19], Ф. Ратсел [51], Р. Челлен [67], К. Хаусхофер [62], Х. Маккиндер [34], Н.Ч. Спайкмен [117], Видал де ла Блаш Пол [10], М. Фуко [59], З. Бжежинский [7], Г. Киссенджер [30], С. Хантингтон [61], Н. Хомский [65] ва ҷанде дигарон аз ин ҷиҳат хеле арзишманд мебошанд. Дар асарҳои илмӣ назариявии олимони Ғарб парадигмаҳои гуногуни таҳлили равандҳои глобалӣ пешниҳод шудаанд, ки барои таҳлилу баррасии манзараи геополитикии олам хидмат мекунанд. Ҳар яке аз ин олимони муаллифони назарияи мукаммали геополитикӣ мебошанд, ки на танҳо дар рушди илми геополитика саҳм доранд, балки равандҳои сиёсии минтақавӣю глобалро тағйирпазир намудаанд. Назарияи классикии геополитика дар ташаккули воқеаҳои сиёсии асри XX таъсири амиқ расонидаанд. Аммо равандҳои сиёсии охири асри XX боиси пайдоиши назарияҳои муосири геополитика гардиданд. Бинобар ин, таълимоти геополитикии олимони номбаргардида барои фаҳму дарки равандҳои минтақавӣю ҷаҳонӣ имрӯза низ аҳаммият доранд.

Гурӯҳи дуюмро асарҳои илмӣ таҳқиқоти олимони рус ташкил медиҳанд. Миёни онҳо қорҳои илмӣ Л.Н. Гумилёв [16; 17], И.Б. Пономарёва [109], В.С. Колосов [31], А.Г. Дугин [20], В.В. Разуваев [50], Э.А. Поздняков [46], А.С. Панарин [45], К.С. Гаджиев [12], Т.В. Андрианова [2], Б.С. Хореев [66], К.Э. Сорокин [56], Т.А. Михайлов [38], С.Н. Бабурин [5; 6], А.В. Митрофанов [37], Ю.В. Тихонравов [58], Е.А. Вандам [9], Н.А. Нартов [42] арзиши бештари назариявӣ методологӣ доранд.

Ба ақидаи олимони мазкур, илмҳои ҷомеашиносии замони муосир ба масъалаҳои таваҷҷуҳ медиҳанд, ки онҳо бештар ба соҳаи геополитика тааллуқ доранд. Чунин ҳолат аз ҳама зиёдтар дар илмҳои сиёсии хориҷӣ ба назар мерасад. Ҳамон тавре мушоҳида мегардад, шуруъ аз ибтидои солҳои 1990 масъалаҳои геополитикӣ дар маркази диққати олимони рус қарор мегиранд. Агар дар нимаи аввали ин даҳсола масъалаҳои номбурда дар мақолаҳои илмӣ, маводи конференсияҳо ва асарҳои дастҷамъӣ баррасӣ гардида бошанд, аз соли 1995 ба ин тараф аз ҷониби намоёндагони ҷамъиятҳои академӣ ва ҷараёнҳои гуногуни идеявӣ сиёсӣ шумораи зиёди монографияҳои илмӣ геополитикӣ дастрас мегарданд. Инчунин дар ин давра вобаста ба масъалаҳои геополитикӣ воситаҳои таълимии гуногун низ ба нашр расонида мешаванд. Дар солҳои минбаъда як силсила асарҳои геополитикии олимони рус бо таҳрири иловаҳои нав дубора нашр мегарданд. Дар миёни олимони рус идеяҳои геополитикии Л.Н. Гумилев хеле густариш ёфта, асарҳои геополитикии олимони мамлакатҳои дигар низ тарҷума мегарданд.

Гурӯҳи сеюмро асарҳои олимони ватанӣ ташкил медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як зумра олимони бо китобу мақолаҳои гуногун ин ҳолигоҳро пурра менамоянд. Аз ҷумла А.Н. Маҳмадов [36], И. Асадуллоев [3], С.С. Ятимов [137], Г.Н. Зокиров [23], П.А. Муҳаммадзода [135], Г.М. Майтдинова [101], Р. Ҳайдаров [60], З.Ш. Саидов [55], М.М. Абдулҳақов [127], З.Д. Ҳукмишоев [122], Ш.Т. Каримов [28], З.М. Қурбонова [134] ва дигарон қорҳои зиёде ба анҷом расонидаанд.

Албатта, чунин таваҷҷуҳи олимон ба геополитика бесабаб набуд. Омили асосии ташаккулдиҳандаи андешаҳои геополитикӣ дар фазои пасошуравӣ фурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва бӯҳрони ҷаҳони сотсиалистӣ ба шумор меравад. Воқеан, баъди фурупошии Иттиҳоди Шуравӣ дар арсаи ҷаҳон тавозуни қувваҳо тағйир меёбад, ки барои бартараф намудани паёмадҳои манфии он қабули як идда қарорҳои сиёсӣ зарур шуморида мешуд. Зарурати ба вуҷуд овардани низоми нави муносибатҳо дар миёни давлатҳои собиқ сотсиалистӣ ва махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хатари ба минтақаҳои алоҳида ҷудошавии он олимону муҳаққиқони моро маҷбур менамоянд, ки таҳқиқоти геополитикӣ анҷом диҳанд.

Масъалаҳои геополитика ва ҷуғрофияи сиёсӣ боиси бештар шудани таҳқиқоти илмӣ ва ҳамзамон мушкил шудани дарки масъалаҳои асосии ин соҳаи дониши сиёсӣ гардид. Чунин ҳолат ба табиати мураккаби ҳуди геополитика вобаста аст, ки бо таълимоти назарии илмҳои сиёсатшиносӣ, география, иқтисодиёт, фалсафа ва ғайра асос ёфтааст. Яке аз шартҳои ҳатмии рафъи душвориҳои инкишофи назария ва методология дар ҳама гуна илм, аз ҷумла геополитика, ба тартиб даровардани асосҳои концептуалию ташаккул додани истилоҳоти фаннии он мебошад. Вобаста ба ин, зарурати эҳё ва густариши дастгоҳи асосии концептуалӣ дар асоси равиши анъанавии ҷуғрофӣ ба миён меояд, ки моҳияти он, чунон ки дар геополитика татбиқ мешавад, омӯзиши механизми ташаккули шаклҳои сиёсӣ ва ҳудудии фазоӣ мебошад.

Робитаи кор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаҳорҷӯби мавзуи илмӣ-таҳқиқотии шуъбаи масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон «Масоили амнияти миллий ва муайян намудани таҳдидҳои нав ба суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқ муайян кардани хусусиятҳои асосии ташаккули системаи геополитикӣ дар ҷаҳони муосир ва нишон додани нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таркиби системаи мазкур аст. Барои амалӣ намудани ин мақсад ва ҳамзамон барои дарёфти роҳу усулҳои мустаҳкам намудани мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии ҷаҳони муосир иҷрои **вазифаҳои зерин** пеш гузошта шудаанд.

Вазифаҳои таҳқиқ:

- нишон додани хусусиятҳои методологию концептуалии назарияи геополитикӣ ва тавассути методҳои таҳқиқоти муносибатҳои байналмилалӣ муайян кардани унсурҳои таркибии низоми геополитикӣ;
- муайян намудани ҷойгоҳи манфиатҳои геополитикӣ дар низоми муносибатҳои байнидавлатӣ ва нишон додани таъсири он ба раванди ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ;
- муайян кардани хусусиятҳои бевоситаи ҷаҳонишавӣ ва нишон додани таъсири он ба ҳамгироии минтақавӣ ва равандҳои геополитикии ҷаҳони имрӯза;
- мавриди пажӯҳиш ва таҳлил қарор додани заминаҳои муҳимтарини устувор гардонидани мавқеи геополитикии Тоҷикистони соҳибистиклол дар низоми нави геополитикии олам;
- баррасии нақш ва мавқеи Тоҷикистон дар равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалии замони муосир ва нишон додани заминаҳои ташаккули сиёсати хориҷӣ ва имиҷи байналмилалии кишвар дар солҳои соҳибистиклолӣ;
- таҳлилу баррасии дурнамои ҳимояи манофеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мустаҳкам намудани мақоми он дар низоми нави ҷаҳонӣ.

Объекти таҳқиқ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии ҷаҳони муосир мебошад.

Предмети таҳқиқот – ташаккули низоми геополитикӣ ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди нави геополитикии ҷаҳон.

Фарзияи таҳқиқот. Баъди фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ ва аз байн рафтани ҷаҳони дукутба тартиботи ҷаҳонӣ ва низоми геополитикии олам ба куллӣ дигаргун гардиданд. Тағйир ёфтани тавозуни қувваҳо дар низоми муносибатҳои геополитикӣ, рушди босуръати илму техника ва ба сахнаи сиёсат ворид гардидани субъектҳои нави геополитикӣ, шиддати нав пайдо намудани бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ боиси пайдоиши таҳдиду хатарҳои нав шуданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин шароити ҳассос истиқлол ба даст оварда, бар замми ин ба ҷанги шаҳрвандии таҳмиلى гирифта шуд. Аз ҳаритаи сиёсӣ нобуд гардидани давлат ва пароканда шудани миллат ба таҳдиди воқеӣ табдил ёфт. Дар натиҷаи чунин муносибатҳои оштинопазир боз як қатор равандҳои дигари геополитикӣ, аз қабили бархӯрди тамаддунҳо, муноқишаҳои ҳарбию мусаллаҳонаи кишварҳои Шарқи наздик, руҳ додани инқилобҳои ранга, тавсеаи созмонҳои экстремистӣ террористӣ ва бештар гардидани хавфу хатарҳои идеологияи радикалӣ ба вучуд омаданд, ки ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақиман таъсир мегузоштанд. Дар чунин шароит Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур буд, ки вобаста ба воқеиятҳои геополитикии имрӯза, барои мустаҳкам намудани мавқеи худ дар низоми геополитикии ҷаҳони муосир кӯшиш ба харҷ диҳад. Барои ин дарки талаботи бунёдии кишвар, дарки манфиатҳои геополитикӣ ва дарёфти роҳу усулҳои амалигардонии онҳо зарур доништа мешавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ дар заминаи методҳои илмӣ истифодашуда иҷро гардидаанд. Дар раванди таҳқиқ методҳои диалектикӣ, таҳлили системавӣ, муқоисавӣ ва сохторию функционалӣ истифода бурда шудаанд: методи диалектикӣ равиши таҳлил ва дарки раванду ҳодисаҳои мураккаб тавассути омӯзиши зиддиятҳо ва муносибати дохилии онҳо мебошад; тавассути методи системавӣ бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ ва ташаккули низоми нави ҷаҳонӣ унсурҳои таркибии

низомии муносибатҳои байналмилалӣ доништа шуда, алоқамандии онҳо ва махсусан таъсири онҳо ба зухуроти дигари сиёсати хориҷии давлат нишон дода шудаанд; таҳлили муқоисавӣ имкон дод, ки раванди ба вуқӯъ омадани низоъҳо ва бархӯрди манфиатҳо ҳамчун қонуниятҳои геополитикӣ нишон дода шавад ва таҳаввулотҳои сохтории он дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ошкор гардад. Инчунин методи муқоисавӣ барои нишон додани умумият ва фарқияти манфиатҳои геополитикии субъектҳои низомии муносибатҳои байналмилалӣ хеле зарур мебошад. Методи сохторию функционалӣ дар геополитика равишест, ки системаҳои сиёсиро ҳамчун сохторҳои мураккаби иборат аз қушҳои (зерсистемаҳои) гуногун, ки ҳар кадоми онҳо вазифаҳои мушаххасро иҷро мекунанд, баррасӣ мекунанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқ. Дар қори илмӣ мазкур вазъи Тоҷикистон дар низомии ҷаҳонии геополитикӣ баррасӣ гардидааст. Дар ин замина таҳдидҳо ва хатарҳои марбут ба муқовимати манфиатҳои геополитикӣ таҳлил карда мешаванд ва роҳи стратегияҳо барои бартараф кардани онҳо пешниҳод мегарданд. Масъалаҳои ҷудогонаи навгонии илмӣ таҳқиқро ба таври зерин муаррифӣ намудан мумкин аст:

– дар натиҷаи таҳлили дигаргуниҳои назаррасии геополитикӣ, ки пас аз пошхӯрии ҷаҳони дуқутба ба амал омаданд, пайдоиши ҷараёнҳои нав дар консепсияҳои геополитикӣ ошкор карда шуд. Ин боиси он шуд, ки олимони ва муҳаққиқон ба мушкилоти нав дар равандҳои геополитикӣ диққати бештар диҳанд;

– дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ ва таҳлилу баррасии тағйирпазирии равандҳои геополитикии ҷаҳони муосир механизмҳои ташаккули манфиатҳои геополитикии субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ муайян карда шуда, шарту шароити амалишавии онҳо нишон дода шудаанд;

– нишон додани Тоҷикистон дар равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалии замони муосир, аз ҷумла таҳлилу баррасии равандҳои сиёсии минтақавию байналмилалӣ мавқеи Россия ва Хитой дар ташаккули низомии геополитикии замони муосир нишон дода шуда, муайян гардидааст, ки

хардуи онҳо ба мустаҳкам намудани мавқеи худ дар Осиёи Марказӣ бештар талош меварзанд, на барои мавқеи ҷаҳонӣ.

– тағйирёбии нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии олам бо назардошти солҳои душвори ҷанги шаҳрвандӣ ва муқовиматҳои шадиди геополитикии замони муосир нишон дода шудааст;

– дар таҳқиқи илмӣ ба ҳамкориҳои Тоҷикистону Русия дар заминаи раванҷҳои геополитикии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таваҷҷуҳ зоҳир гардид. Ҳамчунин аҳаммияти ин ҳамкорӣ барои таҳкими амният дар минтақа ва вазъи геополитикии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифт;

– ташаккули манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мавқеи онҳо дар низоми нави ҷаҳонӣ баррасӣ гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Назарияҳои геополитикӣ ҳамчун воситаи таҳқиқи муносибатҳои байналмилалӣ характери муқоисавӣ дорад. Истифодаи иқтидори назарияҳои геополитикӣ сиёсати ҳадафмандонаи давлат ба ҳисоб меравад ва амалӣ шудани ин ҳадаф, пеш аз ҳама, ба омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад. Назарияи геополитикии олам дорои методҳо, анъанаҳои таҳқиқотӣ ва баррасиҳои илмӣ худ буда, сиёсати хориҷӣ, хусусиятҳои ҷуғрофии давлат ва шарикони стратегияи онро меомӯзад. Дар мазмуни васеъ бошад, геополитика сиёсати худ ба худ баамалоянда ва ё сиёсати ҳадафмандонаи давлат мебошад, ки зоҳиршавии он бо омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳудудӣ алоқаманд аст. Аз ин нуқтаи назар, геополитика ҳамчун илм омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳудудиро мавриди омӯзиш қарор дода, таъсири онҳоро ба қарорҳои сиёсӣ ва ё ба сиёсати давлатӣ дар маркази диққати худ қарор медиҳад. Инчунин таъсири вазъияти сиёсӣ ба ҳудуди муайян ва назорати он ҳудуд низ дар доираи таҳқиқоти геополитикӣ баррасӣ мегардад.

2. Ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ омили меҳварии ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ ва бархӯрди онҳо омили асосии дигаргуншавии фазои сиёсии олам мебошад. Аз як ҷониб, агар бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ боиси тағйирёбии манзараи сиёсии олам гардад, аз ҷониби

дигар, сабаби асосии фаъолгардии субъектҳои нави геополитикӣ мешавад. Қонуниятҳои ташаккули манфиатҳои геополитикӣ зери таъсири категорияҳои асосии геополитика ба амал меоянд. Дар айни замон дар доираи сиёсатшиносӣ се марҳилаи ташаккули талошҳои геополитикӣ мушаххас шудааст, ки онҳо шартӣ асосии пайдоиши манофеи геополитикӣ ҳисобида мешаванд: оғоҳӣ аз ниёзҳои асосие, ки дар асоси мақсадҳои геополитикӣ пайдо шудаанд; фаҳму дарки талошҳои геополитикӣ аз ҷониби иштирокчиёни бонуфузи сиёсати ҷаҳонӣ; татбиқи мақсадҳои геополитикӣ.

3. Ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ ба равандҳои геополитикии ҷаҳони муосир таъсири назаррас мегузорад. Баъзе давлатҳо даъвои абарқудрати ҷаҳонӣ доранд, бинобар ин дар сиёсати хориҷияшон ба ҳамкориҳои байнидавлатии сатҳи минтақавӣ афзалияти бештар медиҳанд. Бахусус Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ду даҳсолаи охир бо суръати хеле баланд рушд карда, ҳамзамон мавқеи худро дар низоми геополитикии олам пайваستا мустаҳкам менамояд. Низоми геополитикии олам, ки баъди ғурупоиҳои ҷаҳони дуқутба пурра дар ихтиёри ИМА ва шарикони стратегии он қарор гирифта буд, тадриҷан рӯ ба таҳаввулот овардааст. Дар ибтидои асри XXI дар харитаи сиёсии ҷаҳон бозингарони нави геополитикӣ, ба монанди Ҳиндустон, Ҷопон, Иттиҳоди Аврупо ва Эрон ба майдон омаданд. Ии боиси нигаронии ИМА, Русия ва Чин шудааст. Зеро онҳо ба таври анъанавӣ бозингарони асосии арсаи ҷаҳонӣ ҳисобида мешаванд. Ин кишварҳо барои аз даст надодани нуфузи пештараи хеш бо истифода аз воситаҳои иқтисодӣ, низомӣ ва дипломатии худ дар сиёсати ҷаҳонӣ фаъолнокии бештар нишон дода истодаанд.

4. Устуворшавии мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як кишвари Осиёи Марказӣ дар шароити имрӯзаи геополитикӣ мавқеи аз ҷиҳати стратегӣ муҳимро ишғол мекунад. Аҳаммияти онро омилҳои зиёд, аз ҷумла мавқеи ҷуғрофӣ, сиёсати дохилӣ, захираҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои беруна муайян мекунанд. Ин ҷанбаҳо нақши Тоҷикистонро ҳамчун як бозингари муҳим дар сиёсати минтақавӣ ва ҷаҳонӣ нишон медиҳанд. Мавқеи

ҷуғрофии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Афғонистон, Хитой, Қирғизистон ва Узбекистон ҳаммарз аст, онро як пайвандгари муҳимми кишварҳои Осиёи Марказӣ месозад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли субъектҳои дигари геополитикӣ манфиатҳои геополитикии худро дорад. Дурнамои амалишавии манофеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақоми он дар низоми нави ҷаҳонӣ аз ҷаҳолнокии кишвар вобастагии зиёд дорад. Дарки талаботи бунёдӣ ва бақодории кишвар боиси ташаккули манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида, масъалаи амалӣ намудани онҳоро ба миён овардааст. Дар чунин вазъият ба назар гирифтани ду ҷанба муҳим аст: аксари мушкилот ва хатарҳое, ки ҷаҳони муосир бо онҳо рӯ ба рӯ мешавад, аз хатти бархӯрди манфиатҳои геополитикии қудратҳои бузург ба вуҷуд меоянд. Барои пешгирӣ ва рафъи ин таҳдидҳо вазъи геополитикии ҷаҳонро ба назар гирифтани лозим аст. Бархӯрди манофеи геополитикии дигар иштирокчиён бо манфиатҳои Тоҷикистон низ метавонад боиси мушкилот ва хатарҳои нав гардад. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дар навбати аввал механизмҳои мувофиқи ҳимояи манфиатҳои геополитикии худро ташаккул дода, дар низоми геополитикии олам тадриҷан мавқеи худро мустақкам намояд.

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Хулосаҳое, ки дар раванди таҳқиқ ба даст омадаанд, барои пажӯҳиши минбаъдаи низоми геополитикии ҷаҳони муосир ва равандҳои геополитикӣ, махсусан барои таҳқиқи бархӯрди манфиатҳои геополитикии абарқудратҳо дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва пайдоиши таҳдиду хатарҳои аз он вобаста метавонанд ҳамчун сарчашмаи назарӣ истифода карда шаванд. Ғайр аз ин, дар таҳқиқи мазкур ҷанбаҳои назарии ивазшавии парадигмаҳои геополитикӣ аз мавқеи ташаккули манфиатҳои геополитикӣ ва раванди амалишавии онҳо таҳлилу баррасӣ шудаанд. Инчунин хулосаҳои таҳқиқ барои возеҳу равшан намудани хусусиятҳои бевоситаи муборизаҳои геополитикӣ низ хеле муҳим мебошанд. Зеро яке аз омилҳои таъсиррасон дар раванди шаклгирии низоми

геополитикии олам ва минбаъд дигаргун шудани он муборизаҳои
геополитикии субъектҳои раванди геополитикӣ мебошанд.

Маводи диссертатсия дар раванди таълими фанҳои сиёсатшиносӣ,
амнияти миллӣ, амнияти байналхалқӣ, геополитика, сиёсати ҷаҳонӣ инчунин
дар таҳияи барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии фанҳои мазкур
метавонад истифода шавад. Инчунин, арзиши назарии натиҷаи таҳқиқ бо он
асоснок карда мешаванд, ки хулосаҳо ва баррасиҳои муаллиф дар заминаи
таҳлили назарияҳои илмӣ ва тағйирпазирии равандҳои геополитикӣ анҷом
дода шудаанд, ки дар самти коркарди концептуалии муборизаҳои
геополитикӣ, муайян намудани манфиатҳои геополитикии давлат, ташаккули
низомии геополитикии олам ва аз ҷама муҳим - барои коркарди механизмҳои
тақвияти нақш ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии геополитикии
ҷаҳон муҳим мебошанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Дарачаи эътимоднокии
натиҷаҳои таҳқиқ ба воситаи асосҳои назариявӣю методологии диссертатсия
асоснок карда мешавад. Пеш аз ҷама, эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба
воситаи муҳолифат надоштани онҳо бо назарияҳои сиёсии мавҷуда ва
мувофиқати методҳои илмӣю истифодашуда бо илми сиёсӣ ифода меёбад.
Ҳангоми таҳлили вазъии геополитикии Тоҷикистон, истифодаи равиши
ҳамгирошуда, аз ҷумла ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилоот аз сарчашмаҳои
гуногун муҳим аст. Асоси таҷрибавӣ ба мо имкон медиҳад, ки таъсири
омилҳои гуногунро ба вазъии геополитикӣ объективона арзёбӣ намуда, дар
асоси маълумоти воқеӣ хулосаҳо барорем. Онҳоро ба се гурӯҳ тақсим
намудан мумкин аст:

Гурӯҳи якум аз қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ иборат аст,
ки аз ҷониби мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудаанд:
Конститутсия, қонунҳои конститутсионӣ ва қонунҳои танзимкунанда,
фаъолияти мақомоти давлатӣ, телевизион ва матбуот, созмонҳои ҷамъиятӣ,
концепсияҳои сиёсӣ ва стратегияҳои иқтисодӣ, инчунин созишномаҳои

байнихукуматӣ (ИДМ, СААД, СХШ). Ба ин гурӯҳ изҳороти расмӣ ва хабарҳо низ дохил мешаванд.

Гурӯҳи дуюм аз монографияҳо, китобҳо, гузоришҳои илмӣ, маҷмуаи мақолаҳои илмӣ, рисолаҳо, мақолаҳо дар матбуоти даврии илмӣ ва нашрияҳо дар мавзӯи таҳқиқ ба забонҳои русӣ ва хориҷӣ иборат шудаанд.

Гурӯҳи сеюми манобеъ аз захираҳои интернетӣ иборат аст. Барои дар кор маълумот аз вебсайтҳои президент, ҳукумат, вазорату идораҳои Тоҷикистон, воситаҳои электроники ахбор, хадамоти ахбори хориҷӣ, инчунин созмонҳои байналхалқии ғайридавлатӣ.

Инчунин, дар таҳқиқи мазкур сарчашмаҳои иттилоотии расмӣ истифода шудаанд, ки қисме аз натиҷаҳои таҳқиқот дар заминаи таҳлили онҳо ба даст омадаанд. Инчунин хулосаҳои муаллиф дар заминаи омӯзиши ҷанбаҳои назариявии мавзӯ ва таҳлили равандҳои геополитикии ҷаҳони муосир ба даст омада, натиҷагирӣ шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқи диссертатсионии мазкур дар мавзӯи “Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми геополитикии ҷаҳони муосир” бо шиносномаи ихтисоси илмӣ 5.6.4. Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ мувофиқ аст. Дар банди 5-уми шиносномаи ихтисоси мазкур “Геополитика ва омилҳои геополитикии рушди ҷаҳонӣ” барои таҳқиқ пешбинӣ гардидааст.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Коркард ва таҳлилу баррасии маълумоти бадастомада, коркарди муқаррароти назарӣ ва методӣ, пешниҳод намудани тавсияҳои амалӣ аз ҷониби муаллиф мустақилона анҷом дода шудааст. Хулосае, ки дар диссертатсия ба назар мерасанд, натиҷаи таҳқиқоти мустақилонаи муаллиф ба шумор мераванд.

Тасвӣ ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар маҷлиси шуъбаи масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ Институти фалсафа ва сиёсатшиносии ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва маҷлиси Шӯрои олимони Институти фалсафа ва

сиёсатшиносии ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон баррасӣ гардида, ба ҳимоя тавсия дода шудааст. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар мақолаҳои илмӣ муаллиф инъикос ёфтаанд. Вобаста ба мавзӯи диссертатсия муаллиф 6 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр намудааст. Инчунин муаллиф аз натиҷаи таҳқиқ дар мавзӯи «Манфиатҳои геополитикии Тоҷикистони соҳибистиклол ва мақоми он дар низоми нави ҷаҳонӣ» дар конференсияи ҷумҳуриявии «Рушди давлатдорӣи миллий дар замони соҳибистиклолӣ» (Душанбе, 3-юми сентябри соли 2021) маъруза кардааст. Ғайр аз ин, натиҷаҳои таҳқиқ дар мавзӯи «Нақши элитаи сиёсӣ дар таҳкими мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар конференсияи ҷумҳуриявии «Ваҳдати миллий ва нақши он дар таҳкими истиклоли давлатии Тоҷикистон» (Душанбе, 7-уми июни соли 2022) дар шакли маъруза пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии диссертатсия ва хулосаҳои таҳқиқ дар шаш мақолаи илмӣ муаллиф нашр ва дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо, муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқ, се боб, шаш зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 174 саҳифаи матни компютериро ташкил медиҳад.

БОБИ I. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ГЕОПОЛИТИКИИ ҶАҲОН

1.1. Назарияҳои геополитикӣ ҳамчун методи таҳқиқи муносибатҳои байналмилалӣ

Олимон ва муҳаққиқон дар дунёи муосир, ки дар он ҷаҳонишавии босуръат ба назар мерасад, мушкилоти нави бавучудода ва бавучудояндаро таҳқиқ мекунанд. Бояд бо таҳдидҳои нави ҷаҳонӣ мубориза бурда, ихтилофоти байни кишварҳои дорои сатҳи баланди зиндагӣ ва кишварҳое, ки дар вазъи заифтари иқтисодӣ қарор доранд, ҳал карда шавад, инчунин сохтори нави системаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ таъсис ва тартиботи нави ҷаҳонӣ муқаррар карда шавад.

Дар ҷаҳони муосир дар соҳаи сиёсат тағйироти назаррас ба амал меояд, давлатҳои нави мустақил пайдо мешаванд, зиддиятҳои ҳудудӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ ва экологӣ босуръат меафзоянд. Ҳамаи ин таваҷҷуҳи афзояндаро ба илмҳои геополитикӣ ба вучуд меорад. Геополитика мафҳумест, ки онро ҳам ба маънои васеъ ва ҳам маҳдуд шарҳ додан мумкин аст. Ба маънои маҳдуд «геополитика чунин фанни илмист, ки усулҳо, анъанаҳо ва баррасиҳои ҳудуд дорад. Он сиёсати хориҷӣ, хусусиятҳои ҷуғрофии давлат ва шарикони стратегияи онро меомӯзад» [42, с.9-10]. Ба маънои васеъ «геополитика сиёсати номуназзам ё мақсадноки давлат мебошад, ки ба омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳудудӣ алоқаманд аст» [19, с.25]. Аз ин нуқтаи назар, геополитика ҳамчун илм омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳудудиро мавриди омӯзиш қарор дода, таъсири онҳоро ба қарорҳои сиёсӣ ва ё ба сиёсати давлатӣ дар маркази диққат қарор медиҳад. Инчунин таъсири вазъияти сиёсӣ ба ҳудуди муайян ва назорати он ҳудуд низ дар доираи таҳқиқоти геополитикӣ баррасӣ мегардад. Таърихан геополитика дар заминаи таҳлили иқтисодии субъектҳои бузурги сиёсати ҷаҳонӣ ташаққул ёфта, анъанаи илмӣ назариявиро ба абарқудратҳои ҷаҳони муосир ба мерос гузоштааст.

Пайдоиши концепсияҳо ва назарияҳои геополитикӣ ба номи Рудолф Челлен алоқаманд аст. Вай системаи идоракунии давлатиро бо мақсади

таъсиси давлати қавӣ таҳқиқ кард ва аҳаммияти панҷ унсури асосии сиёсатро таъкид кард: иқтисодӣ, демографӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва геополитикӣ. Аммо пешгузаштагони геополитика мутафаккирони маъруфи сиёсӣ буданд, ба монанди Херодот, Арасту, Никколо Макиавелли, Шарл Луи Монтескё, Жан Боден ва Фернан Бродел. Бояд қайд кард, ки ғояҳои геополитикӣ дастоварди ягонаи тамаддуни аврупоӣ нестанд. Консепсияҳои геополитикиро дар таълимоти мутафаккирони Шарқ, аз ҷумла файласуфи қадимаи Чин Сун Тзи (асри VI-и то милод) низ пайдо кардан мумкин аст. Масалан, Сун Тзи дар асарҳои худ шаш навъи минтақа ва нӯҳ намуди фазоро ҷудо кард, ки онҳоро барои гузаронидани стратегияи самараноки ҳарбӣ зарур мешуморид [57].

Аммо ҳуди геополитика дар фаҳмиши муосираш танҳо дар охири асри XIX пайдо шуд. Фридрих Ратсел, ҷуғрофиёдони олмонӣ ва пайравонаш дар ташаккул ва рушди ин илм нақши муҳим бозиданд. Онҳо фаннеро ба вучуд оварданд, ки бо назардошти мавқеи ҷойгиршавии давлат муносибати ҷуғрофия ва сиёсатро бояд меомӯхт. Ба андешаи Ф.Ратсел, «он мардумоне муқтадир мебошанд, ки агар фазоҳои ҷуғрофиёро дарк карда тавонанд. Вобаста бо пешрафт ва ё таназзули халқиятҳо ҳудудҳои давлатҳо метавонанд маҳдуд ва ё васеъ гарданд» [51, с.62].

Ф. Ратсел идеяи марҳала ба марҳала ҷойгир намудани марказҳои стратегии Баҳри Миёназамин дар уқёнуси Атлантик ва уқёнуси Оромро асоснок намуда буд. Ў уқёнуси Оромро уқёнуси ояндаи дурахшон номид. Ба ақидаи ин олим, «мамлакатҳое, ки дар мавзёҳои стратегии уқёнуси Ором мавқеъ пайдо намудаанд, метавонанд дар арсаи ҷаҳонӣ афзалият пайдо намоянд. Зеро уқёнуси Ором ҳаҷман хеле васеъ, дорои манбаъҳои табиӣ ва мавқеи стратегӣ мебошад. Бинобар ин, маҳз дар минтақаи мазкур масъалаи нерумандии абарқудратҳои ҷаҳон – ИМА, Ҷопон, Чин, Русия ва Англия ҳаллу фасл мегардад» [51, с.75].

Дар асарҳои ҷуғрофиёдони англис Ҳелфорд Маккиндер (1861-1947) консепсияҳои классикии геополитикӣ баён шудаанд, ки абарқудратҳои баҳрӣ ва хушкиро дар бар мегиранд. Дар асари «Идеалҳои демократӣ ва воқеият» ӯ

минтақаи калидии таърихро муайян кард ва онро «Хартленд» номид. Ё дар кутби ғарбии «Хартленд» Аврупои Шарқӣ, Аврупои Марказӣ ва Русияро дохил намуда, дар кутби шарқии он Муғулистон ва Тибетро шомил менамояд. Ҳ. Маккиндер чунин мешуморид, ки сарҳади Хартленд шакли нимаи мохро дорад. Ба ақидаи ӯ, «ин минтақа Олмон, Австрия, Туркия, Ҳиндустон ва Чинро дар бар мегирад ва берун аз Хартленд Англия, Африқои Ҷанубӣ, Австралия, ИМА, Канада ва Ҷопон қарор доранд» [34, с.76]. Ин олим концепсияи сарҳади сайёро таҳия кард, ки дар он системаи доираҳои геосиёсӣ ҷойгиранд. Дар маркази ин система меҳвари ҷуғрофӣ таърих ё Хартленд ҷойгир аст, ки шакли нимаи мох дорад. Он минтақаҳои соҳилии қитъаи Авруосиёро фаро мегирад ва минтақае ҳисобида мешавад, ки дар он тамаддунҳо фаъолона рушд кардаанд. Дар асоси ин концепсия, Ҳ. Маккиндер идеяи ҳукмронӣ дар ҷаҳонро пешниҳод кард. Вай чунин мешуморид, ки назорати қаламравҳои Хартленд ба абарқудратҳо дар арсаи ҷаҳонӣ бартариҳои геополитикӣ медиҳад.

Ғайр аз ин, муҳаққиқи амрикоӣ Н. Спайкмен концепсияи тақсими ҷаҳонро ба се минтақа пешниҳод кард: Хартленд, Римленд ва қитъаҳои дурдасти Австралия ва Африқо. Ба ақидаи Н.Спайкмен, «Римленд чунин минтақаҳоро дар бар мегирад: Аврупои Ғарбӣ ва Марказӣ, Туркия, Эрон, Арабистони Саудӣ, Ироқ, Покистон, Ҳиндустон, кишварҳои Шарқи Дур ва Хитой» [117, с.52]. Ба ақидаи ин олим, «ИМА бояд дар сиёсати худ абарқудратҳои қитъаҳои гуногунро зери фишор қарор диҳад ва дар ҳудудҳои Римленд ба воситаи пойгоҳҳои ҳарбии худ иттифоқҳои ҳарбӣ сиёсӣ созмон диҳад» [117, с.53].

Аммо дар шароити муосир даъвои геополитикаи классикӣ барои нишон додани худ ҳамчун назарияи ҷаҳонӣ ва ҳамаро фарогир ба назар беасос менамояд. Аз ин рӯ, дар шароити кунунӣ маҳдудияти концепсияҳои классикии геополитика дар самти шарҳу тавзеҳи воқеияти байналхалқӣ бояд ба эътибор гирифта шавад. Рушди алоқа ва нақлиёт, пешрафти технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва пайдоиши силоҳу аслиҳаи

нави ҳарбӣ рафтори инсонро дар муносибат бо муҳит комилан тағйир дода, мазмун ва мундариҷаи «фазоҳои бузург»-ро дар зехну тафаккури ӯ дигаргун намудааст. Тағйироти мазкур инчунин асосҳои ҷуғрофӣ, демографӣ ва иқтисодии нерумандии давлатро барои дарки воқеияти замони муосир нокифоя ва баъзан нозарур гардониданд. Олими рус П.А. Сиганков зикр менамояд, ки «алтернативаҳои геополитикии Шимолу Ҷануб, Шарқу Ғарб ва Теллурократия ва Талассократия бештар мазмуни маҷозӣ дошта, имкон намедиханд, ки давлатҳои бою камбағал, тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ, сармоядорӣ ва сотсиалистӣ, континенталӣ ва баҳрӣ ва инчунин шарикони стратегии онҳо амнияти худро таъмин намоянд, зеро онҳо бештар ба тасаввуроти бардурӯғи геополитикӣ наздик шудаанд» [123, с.75].

Ҳатто муқовимати чандинасраи «Рум ва Карфаген», ки дар тӯли таърих идома дошт, инчунин мубориза байни авторитаризм ва демократия, муқовимати нерӯҳои баҳрӣ ва заминӣ дар бораи муносибатҳои байни халқҳо ва давлатҳо дар гузашта, ҳозира ва оянда тасаввуроти пурра намедихад. Мулоҳизаҳои концептуалии намояндагони геополитикаи классикӣ ва пайравону идомадихандагони анъанаҳои мазкур каме муҳолиғанок менамоянд ва дар аксар маврид онҳо дар муқобили концепсияҳои рақибони худ далелҳои қотеъ пеш гузошта наметавонанд, то ки ба таҳаввулоти сиёсати ҷаҳонӣ ва тамоюлҳои асосии он баҳои дуруст дода шаванд. Дар замони муосир баррасии равандҳои ҷаҳонӣ дар доираи назарияҳои анъанавии геополитикӣ фаҳмиши пурраи мушкilotи глобалиро намедихад.

Дар айни замон, дар робита бо воқеиятҳои муосир, зарурати васеъ кардани соҳаи омӯзиши геополитика ба миён омад. Ин самт дастгирии муайяне пайдо кард ва ҳатто дар муносибатҳои байналмилалӣ истифода шуд. Масалан, мафҳуми "фазои сиёсӣ" низ яке аз ҷанбаҳои калидии геополитикаи муосир мебошад. Фазои сиёсӣ арзу тул ва сарҳади ғайолиятҳои сиёсӣ мебошад. Геополитика аз аввалин лаҳзаҳои пайдоиши худ нисбат ба «фазо» диққати махсус зоҳир намуда, онро нерӯи сиёсӣ муаррифӣ намуда буд.

Назарияи геополитикии замони муосир низ, айни замон ба масъалаи баҳогузори ба таносуби неруҳои давлатҳои муосир диққати махсус медиҳад.

Аллакай дар ибтидои асри XX олимони фаронсавӣ ба таҳқиқи масъалаҳои геополитикӣ шуруъ карда буданд. Масалан, Пол Видал де ла Бланш, ҷуғрофидони фаронсавӣ (1845-1918), детерминизми ҷуғрофиро, ки пешниҳоди Ратсел буд, шадидан танқид кард. Ба ҷойи ин, ӯ меъёри "имконият"-ро барои геополитикаи замони худ пешниҳод кард. Мувофиқи меъёри мазкур, ин ё он фазо ба инсоният имконият фароҳам меоварад, ки мавқеи геополитикии худро ба шакли муайян дарорад, аммо истифодаи имкониятҳои мазкур аз иродаи одамон вобаста мебошад. Барои геополитикаи франсавӣ идеяи конвергенсия аҳаммияти хеле калон дорад, ки дар заминаи он конвергенсияи геополитикиро ба истифода додаанд. Мувофиқи таълимоти мазкур, қудрати асосӣ дар натиҷаи омезиши неруҳои хушкӣ ва баҳрӣ ва инчунин дар натиҷаи омезиши неруҳои абарқудратҳо ба вучуд оварда мешавад. Роҷеъ ба ҳалли масоили сарҳадии Фаронса ва Олмон П.В. Бланш иброз медорад, ки «танҳо ба воситаи аз минтақаи низоъ ба минтақаи ҳамкорӣ табдил додани Элзас ва Лотаринг масъалаи мазкур ба таври ақлонӣ ҳал мегардад» [10, с.124]. Ӯ дар таълимоти худ раванди ташаккули тамаддунро раванди асосии таърих номидааст. Ба андешаи Бланш, «дар раванди таърих дар натиҷаи омезиши гурӯҳҳои иҷтимоӣ ҷамъиятҳои бузургтару мураккабтар пайдо мегарданд ва дар ниҳояти қор ҳалқиятҳо, миллатҳо, давлатҳо ва тамаддун ташаккул меёбанд» [10, с.125]. П.В. Бланш пешниҳод менамояд, ки «дар оянда давлати ҷаҳонӣ сохта шавад, аммо на бо роҳи зӯроварию истило, балки бо роҳи ташаккули тамаддуни ҷаҳонӣ» [10, с.125].

Идеяи тамаддун дар таълимоти намоёндагони консепсияҳои геополитикаи Авруосиё низ дида мешавад. Нисбат ба минтақаи Авруосиё ҷуғрофиешиноси рус П.Н. Савитский (1895-1968) дар таълимоти геополитикии худ андешаҳои ҷолиби диққат пешниҳод намудааст. Ба андешаи ӯ, «минтақаи Авруосиё, ки Русияро низ дар бар мегирад, минтақаи махсус ба шумор рафта, дар муносибат бо он минтақаҳои шарқӣ ва ғарбӣ

атрофи онро ташкил медиҳанд. Русия дар зери таъсири ландшафти махсус, ки аз ҷангалзорҳо ва дашти бузург иборат аст, навъи хоҷагидорӣ хосса ташаккул меёбад, ки танҳо ба сиёсати минтақаи мазкур мутааллиқ аст. Инчунин фарҳанге ташаккул меёбад, ки дар заминаи омезиши арзишҳои аврупоӣ ва осӣёӣ пайдо гардида, афзалиятҳои руҳию диниро дар бар мегирад» [53, с.124]. Ба ақидаи П.Н.Савитский, «чунин таъзияи фарҳангу сиёсат характери миллии русро дар бар намегирад, зеро ташаккули он аз империяи таъсисдодаи Чингизхон оғоз мегардад ва Маскав бошад, танҳо вориси ин тамаддун шуморида мешавад. Дар замони шуравӣ намоёндагони минтақаи мазкур идеяи авруосӣёро дар марҳилаи нави таърихӣ дар амал татбиқ намудан мехостанд» [53, с.125].

Олими дигари рус Л.Н.Гумилев (1912-1992) ба хулосае меояд, ки ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ бо мантиқи объективии этногенез алоқамандӣ дорад. Мувофиқи консепсияи ӯ, ки дар он аз суперэтнос сухан мерафт, Русияи пасошуравӣ яке аз марҳилаҳои душвортарини раванди ҳаётиро аз сар гузаронида истодааст. Ӯ ин равандро марҳилаи гузариш аз ҳолати нимшикан ба ҳолати «инерсия» номидааст. Ба ақидаи ӯ, «дар ин раванд ҳарчанд ваҳдати вучуди суперэтнос коҳиш ёбад ҳам, хавфи нестшавии вай аз байн меравад ва имкони дубора барқарор намудани иқтидори пештарааш мавҷуд аст» [15, с.89]. Гумилев ба назарияи этногенез таъя намуда, кӯшиш менамояд, ки қонуниятҳои рушди системаҳои сиёсӣ ва табииро нишон диҳад. Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки Гумилев ба он диққати бештар додааст, зарбаҳои пассионарӣ мебошад. Ба ақидаи ӯ, «зарбаҳои пассионарӣ дар дохили система тағйироти ҷузъиро ба вучуд оварда, боиси пайдоиши системаҳои нави этникӣ мегардад, ки он минбаъд сохтори дохилии Авруосӣё ва марҳилаҳои рушду инкишофи онро муайян менамояд» [15, с.89].

Муносибати тамаддунӣ нисбат ба масъалаҳои геополитикӣ дар назарияи бархӯрди тамаддунҳои сиёсатшиносии амрикоӣ С. Хантингтон низ ба назар мерасад. Ба ақидаи ӯ, «раванди десекуляризатсия ҳоси замони муосир мебошад. Яъне, минбаъд тамаддунҳои маҳаллӣ дар равандҳои ҷаҳонӣ

нақши аввалиндараҷа мебозанд. Зеро онҳо аз рӯи меъёри the West and the Rest (Ғарб ва Боқимондаҳо) амал намуда, дар муқобили тамаддуни ҷаҳони Ғарб қарор мегиранд» [61, с.285]. С. Хантингтон сиёсати низоъангези Ғарбро дар муносибат бо ҷаҳони боқимонда эътироф намуда, манфиатҳои тамаддуни ғарбиро ба таври зайл нишон додааст: «Нигоҳ доштани афзалияти ҳарбии худ ва роҳ надодан ба паҳншавии яроқи ҳастай, биологӣ ва кимиёвӣ ва ҳамчунин пешгирӣ намудани пайдоиши воситаҳои ҳамлу нақли он; паҳн намудани ниҳодҳо ва арзишҳои ғарбӣ, маҷбур намудани ҷомеаҳои дигар дар самти эҳтиром ва эътирофи ҳуқуқи инсон, ҳамон гуна ки онро дар Ғарб қабул доранд, ба дигарон таҳмил намудани демократияи ғарбӣ; ҳифзи ягонагии фарҳангӣ, ҷамъиятӣ ва этникии мамлакатҳои Ғарб бо роҳи маҳдудсозии воридшавии аҳолии мамлакатҳои дигар, ки ба сифати муҳоҷир ва ё гуреза ба Аврупои Ғарбӣ меоянд» [61, с.286].

Дар ҷаҳони муосир як қатор рӯйдодҳо ба назар мерасанд, ки нақши қувваҳои мусаллаҳро дар таъмини амният ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ хеле тақвият доданд. Дар байни чунин рӯйдодҳо метавон омилҳои зеринро номбар кард: афзоиши терроризм; паҳншавии силоҳи қатли ом дар саросари ҷаҳон; амалҳои хатарноки баъзе бозигарони ҷаҳонӣ ва ғайра.

Ба чунин вазъияти баамаломата сиёсатшиноси рус М.В. Илин диққати махсус зоҳир намудааст. Ӯ зикр менамояд, ки «дар муқобили якдигар қарор додани неруҳои баҳрӣ ва хушкӣ ба муҳолифате монанд аст, ки ба таври умумӣ ва номуайян боқӣ мемонад» [140]. Дар маҷмӯъ, М.В. Илин бо андешаҳои Маккиндер, ки маркази заминро Хартленд номида буд, розӣ мешавад ва ҳамзамон таъкид менамояд, ки: «мувофиқатнамоӣ ва ё наздикшавии сарҳадоти ғосибии Чингизхон ва лагери сотсиалистӣ, империяи Русия ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар рушди сиёсати ҷаҳонӣ хеле аҳаммиятнок аст» [140].

Бо дарназардошти чунин баҳогузорӣ М.В. Илин пешниҳод менамояд, ки «таҳлили геополитикии усулҳои анъанавӣ амиқу дақиқ карда шуда, сипас онҳо бо имкониятҳои дигари геополитикӣ алоқаманд гардонида, дар самти

омӯзиши динамикаи фарҳангию тамаддунӣ мавриди истифода қарор гирад» [140]. Ба ақидаи ӯ, «барои асоснок намудани геополитика бояд геоморфология ба эътибор гирифта шавад. Дар дараҷаи мазкур аллакай дурустии иқтисодии Қазираи ҷаҳонӣ пурра асоснок мегардад» [140]. Қитъаи марказии М.В. Илин, яъне маркази Авруосиё ба таври табиӣ дар ҷойе мавқеъ дорад, ки онро Макиндер низ дар он ҷойгир намуда буд. Аммо ба ақидаи М.В. Илин, «дар сатҳи сайёра маркази ҷаҳон Баҳри Миёназамин мебошад» [140]. Вай намунаи назарияи геополитикии худро пешниҳод мекунад, ки дар асоси он омӯзиши релефи сатҳи замин, яъне геоморфология ҷойгир аст. Дар доираи консепсияи мазкур ӯ низ дар заминаи муҳолифати теллуократия ва талассократия омилҳои баҳрӣ, геоморфологӣ ва ҷуғрофӣи геополитикаро бори дигар асоснок менамояд.

Дар охири асри XX самти нави геополитика геоиқтисодӣ ташаккул ёфт. Тавре ки аз номаш бармеояд, ин соҳаи дониш таҳқиқ мекунад, ки чӣ гуна омилҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ба истеҳсол ва тақсими молҳо ва хидматрасониҳо таъсир мерасонанд. Яке аз масъалаҳои баҳсбарангези геоиқтисод истифодаи ҳудудҳои муайян барои фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад. Ба ақидаи Ф.Моро-Дефарж, «сабабҳои пайдоиши геоиқтисодӣ аз се омилҳои асосӣ иборат мебошанд: якум, анҷомёбии ҷанги сард; дуюм, рушди шабакаҳои гуногуни созишҳои ҷамъиятӣ ва сиёсӣ; сеюм, ба вучуд омадани субъектҳои ғайридавлатии муносибатҳои байналхалқӣ» [19, с.74].

Назорати шабакаҳои иқтисодии байналхалқӣ имкон медиҳанд, ки дилхоҳ давлат дар зерини фишори ҷаҳонӣ қарор дода шавад. Намояндагони геоиқтисодиёти рус мамлакати худро дар ҷорроҳаи таъсири фарҳангию иқтисодӣ нишон додаанд. Ба ақидаи онҳо, «айни замон, дар соҳаи иқтисод вобастагии ҷаҳонӣ дида мешавад ва маркази онро Аврупо ишғол намудааст. Аммо дар ҷаҳон плюрализми фарҳангӣ ташаккул ёфтааст. Дар ҷаҳони муосир ҳам имкониятҳо дида мешаванд ва ҳам таҳдид ба манфиатҳои миллии давлатҳо вучуд дорад. Таҳдидҳо ба манфиатҳои миллии Русия аз омилҳои ҳарбӣ сиёсӣ дида, бештар характери иқтисодӣ доранд» [32; 106]. Бо вучуди

ин, ин маънои онро надорад, ки геоиктисодиёт меъёрҳои анъанавии таъсири глобалиро кӯҳна кардааст ё геополитикаи классикӣ барои омӯзиши воқеиятҳои муосир дигар аҳаммият надорад.

Дар робита ба ин, концепсияи В. Колосов ва Н. Мироненко дар соҳаи геоиктисодиёт Русияро водор мекунад, ки стратегияи махсусро барои минтақаи худ таҳия кунад. Ин мафҳумҳо нишон медиҳанд, ки ҳарчанд геополитикаи анъанавӣ он қадар муҳим нест, стратегияҳои геоиктисодӣ дар ҷаҳони муосир муҳим боқӣ мемонанд. Зеро ба воситаи стратегияҳои мазкур шабакаҳои ҷаҳонии интиқоли манбаъҳо ва раванди истехсолот назорат карда мешаванд. Фазаи собиқ Иттиҳоди Шуравӣ макони бархӯрди шабакаҳои гуногуни геоиктисодӣ мебошад ва Русияро зарур аст, ки бо истифода аз имкониятҳои худ дар маркази Авруосиё қарор гирад. Ҳамзамон вай набояд танҳо ба Ғарб таъя намояд, баръакс сиёсати геополитикии ҳамкориро бояд ташаққул диҳад ва аз муборизаҳои геоиктисодии Ғарб, Чин ва минтақаи Осиёи Укёнуси Ором даст кашад. Ҳар яке аз акторҳои геоиктисодӣ дар минтақаи Авруосиё манфиатҳои худро доранд ва аз ин рӯ, Русия низ бо мақсади рушди алоқаҳои трансмиллии худ дар муносибат бо онҳо қарорҳои муҳимми геоиктисодӣ қабул намояд. Муаллифони мазкур муҳити атрофи Русияро баррасӣ намуда, акторҳои геополитикию геоиктисодии атрофи онро баробарвазн муаррифӣ менамоянд. Ба андешаи онҳо, Иттиҳоди Аврупо ва Чин аз самтҳои ғарбӣ ва ҷанубию шарқии мамлакат ба Русия наздик мешаванд.

Бо вучуди ин, Чопон ва Йёлотӣ Муттаҳидаи Амрико ҳамчун қудратҳои бузурги иқтисодӣ ба Русия аз масофаи дур таъсир мерасонанд ва баъзан ин корро тавассути дигар бозигарони иқтисоди ҷаҳонӣ мекунанд. Коршиносони рус бар ин назаранд, ки иқтисодҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ, ки Русияро ихота мекунанд, метавонанд онро фӯрӯ баранд, бинобар ин, Русия бояд бо истифода аз стратегияи дарозмуддат ба иқтисоди сиёсии ҷаҳонӣ ворид шавад. Ба ақидаи В.Колосов, «дар Шарқи Дур бинобар сабаби ташаббусҳои имконпазири Чин Русия метавонад зарар бинад. Бинобар ин, айни замон, ки

Чин бо иқтисодиёти минтақаи Осиёи Укёнуси ором машғул аст, Русияро зарур аст, ки дар минтақаи Шарқи Дур ҳар чи бештар сармоягузорӣ намояд» [94, с.45].

Сиёсатшиноси рус К.С. Гаджиев бар ин назар аст, ки геополитикаи анъанавӣ қодир ба фаъолияти самаранок нест. Вай пешниҳод мекунад, ки сиёсати байналмилалӣ дар заминаи "ҷомеаи ҷаҳонӣ" баррасӣ карда шавад. Гайр аз ин, ӯ ибраз медорад, ки «хузури Русия дар минтақаи Авруосиё барои таъмини амният ва нигоҳ доштани тавозуни қувваҳо зарур мебошад, ки чунин ҳолат зарурати омилҳои анъанавии геополитикаро дучанд менамояд» [11, с.42]. Ба андешаи К.С. Гаджиев, «геоэкономика геополитикаро иваз карда наметавонад ва ҳатто ҷаҳонишавӣ низ сарҳади ҳокимият ва қудрати субъектҳои ҷаҳониро тағйир намедихад» [11, с.323-324]. К.С. Гаджиев дар муқоиса бо олимони дигар ба масъалаи ҷаҳони бисёрқутба афзалияти бештар медиҳад ва дар низоми мазкур Русияро ҳамчун яке аз абарқудратҳои ҷаҳонӣ муаррифӣ менамояд.

Дар манзараи геополитикии Авруосиёи муосир, ки дар он манфиатҳои бисёр акторҳо бархӯрд мекунад ва бо ҳам мепайванданд, концепсияи амнияти дастаҷамъӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Ин идея, ки аз ҷониби сиёсатшиносон ва стратегҳо пешниҳод шудааст, Авруосиёро на танҳо ҳамчун фазои ҷуғрофӣ, балки ҳамчун системаи мураккаби вобастагии мутақобила меҳисобад, ки дар он устувории як унсур бевосита ба устувории тамоми сохтор таъсир мерасонад. Моҳияти ин концепсия дар он аст, ки Русия ва дигар қудратҳои калидии минтақа манфиатҳои худро аксар вақт ҳамчун манфиатҳои гуногунҷабҳа эътироф мекунад. Дар баробари ин, таъкид карда мешавад, ки ба даст овардани сулҳи ҷаҳонӣ ва нигоҳ доштани суботи минтақавӣ танҳо тавассути ташкили системаи самаранокӣ амнияти дастаҷамъӣ, ки ба эҳтимоли тарафайн ва баҳисобгирии ин манфиатҳо асос ёфтааст, имконпазир мебошад.

Дар ин система, тавре ки онро К.С. Гаджиев муаррифӣ мекунад, Русия мавқеи марказиро ишғол менамояд, ки бо мавқеи ҷуғрофии он, робитаҳои

таърихӣ ва таъсири сиёсии он вобаста аст. Қисми шарқии қитъаро Чин, Чопон, инчунин Кореяи Ҷанубӣ ва Шимолӣ, ки аз ҷониби нимҷазираи Корея чудо карда шудаанд, ташкил медиҳанд, ки ҳар кадоми онҳо афзалиятҳои стратегии худро доранд. Ҷануби Авруосиё аз Ҳиндустон, Туркия ва Эрон кишварҳои дорои таърихи бой, иқтисодии назарраси иқтисодӣ ва хоҳиши мустаҳкам кардани мавқеи худ дар минтақа иборат аст. Ниҳоят, қисми ғарбии Авруосиёро Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Иттиҳоди Аврупо ишғол мекунанд, ки бозигарони муҳим дар сиёсати ҷаҳонӣ мебошанд ва дар Авруосиё манфиатҳои назарраси иқтисодӣ ва сиёсӣ доранд. Ба ақидаи К.С. Гаджиев, низоми ҷаҳони бисёрқутба барои боло бурдани афзалиятҳои амнияти ҷаҳонӣ бояд дар чунин шакл зоҳир шавад, на дар он шакле, ки дар замони ҷанги сард дида мешуд.

Амнияти дастаҷамъӣ бояд ба принципҳои эҳтироми мутақобилаи соҳибхитӣ, тамомияти арзӣ ва даҳлат накардан ба қорҳои дохилии якдигар асос ёбад. Танҳо дар ин ҳолат имконпазир аст, ки муҳити устувор ва беҳатар, ки ба рушд ва шуқӯфои ҳамаи халқҳои Авруосиё мусоидат мекунад, таъсис дода шавад.

Ғайр аз ин, як зумра муҳаққиқон муносибатҳои байни Русия ва Хитойро аз нуқтаи назари геополитика баррасӣ намуда, ҳатто ин абарқудрати шарқиро ба минтақаи таърихии Римленд дохил намудаанд. Масалан, файласуф ва сиёсатшиноси рус Александр Дугин бе ягон шакку шубҳа Хитойро ба Римленд дохил намудааст [21]. Аммо ба андешаи муҳаққиқи дигари рус Р.Пуҳов, бо чунин андеша розӣ шудан хеле душвор аст. «Аввал ин ин, ки Хитой ба танҳои тамаддуни бузургест, ки онро ба тамаддуни дигар баробар кардан мумкин нест. Дуюм ин, ки хусусияти қитъавӣ доштани тамаддуни мазкурро ҳеҷ кас инкор карда наметавонад. Сеюм ин, ки Хитой чун анъана ба ду қисми асосӣ - Ҷануб ва Шимол тақсим мешавад, ки онҳо аз ҳамдигар тафовути ҷиддӣ доранд. Хитои ҷанубиро метавон қисми таркибии Римленд номид. Зеро маҳз дар минтақаи мазкур бозорҳои озоди иқтисодӣ, фаъолиятҳои тижоратӣ молиявӣ ва сармоягузориҳои бузург амалӣ карда

мешаванд. Аммо Хитой шимолӣ бошад макони аскарону афсарон ва мансабдорон мебошад, ки дар тули таърих афзалияти сиёсии худро нигоҳ доштаанд» [110, с.35].

Дар алоқамандии ин, олими рус В.В. Карпов зикр менамояд, ки «дар Шарқ Русия ҳамсояе дорад, ки тавсеаи геополитикӣ мақсади асосии он ба шумор меравад» [29, с.126]. Аммо бо чунин андеша на ҳамаи муҳаққиқон розӣ шудаанд. Ба андешаи онҳо, агар чунин андешаронӣ то андозае дуруст бошад ҳам, ба Русия он қадар таҳдиди зиёд намекунад. Зеро чунин мақсади Хитой асосан ба шимоли мамлакат нигаронида шудааст, на ба ҷануб. Масалан, В.Т. Третьков қайд менамояд, ки «даъвоҳои ҳудудии Хитой нисбат ба Русия, ки онро Маскав ҳеҷ гоҳ фаромӯш карда наметавонад, айни замон он қадар аҳаммиятнок нест, зеро вай бештар дар масъалаи Тайван саргардон аст. Бинобар ин, на ба таври назариявӣ ва на амалӣ Хитой нияти ба сарҳади Русия наздик шуданро надорад» [119, с.49]. Р. Пухов дар навбати худ роҷеъ ба ин масъала низ равшанӣ андохта, қайд менамояд, ки «чиноиҳо бо сабабҳои гуногун наметавонанд ба Русия таҳдид намоянд. Аввал ин ки онҳо дар муносибат бо Тайван ва дар алоқамандии ин бо ИМА шиддати бузургеро аз сар гузаронида истодаанд. Агар Хитой дар муносибат бо Тайван сиёсати таҷовузкорона дошта бошад, пас вайро дар ҳеҷ як бозори ҷаҳонӣ роҳ намедиханд. Аммо Хитой аз чунин ҳолат вобастагии калон дорад. Зеро вай меҳодад, ки молу маҳсулоти дохилиаш ҳар чи бештар ба берун ба фурӯш бароварда шавад. Маҳз бо дарназардошти чунин вазъият чиноиҳо дар тули 15-20 соли оянда сиёсати сулҳҷӯёнаро пеша намуда, ҳеҷ гоҳ дар фикри ҷанг намешаванд» [110, с.35]. Агар Чин барои ҳалли масъалаи ҷазираҳои ҷанубӣ ва ҳамроҳшавии Тайван ҷораҳои низомӣ андешад ва аз силоҳҳои Русия, ки ба Чин фурӯхта шудаанд, барои ғимояи манфиатҳои худ истифода барад, ин метавонад барои Русия мушкилот эҷод кунад.

Дар муносибатҳои байни ин ду кишвар мушкилоти дигар низ мавҷуданд, ки онҳо низ аҳаммияти геополитикӣ доранд. Яке аз онҳо таҷовузи низомӣ нест, балки афзоиши якбораи шумораи аҳоли дар Шарқи Дур аст. Дар

чунин шароит тавсеаи сулҳ барои Русия хатари ҷиддӣ дорад. Пеш аз ҳама, ин ба тавсеаи демографӣ, сармоягузорӣ ва тичорати Чин дахл дорад. Аҳолии якуним миллиарднафараи Хитой ба Сибири Ҷанубӣ ва Шарқи Дур, ки заминҳои камодам хеле зиёд дорад, бо суръати баланд ҳаракат намуда истодаанд. Ба кӯшишҳои чанд соли охир, ки дар самти танзими масъалаҳои сарҳадӣ анҷом пазируфтаанд, нигоҳ накарда, ханӯз ҳам Хитой аз иддаои ҳудудҳои Сибир ба таври расмӣ даст накашидааст. Аммо силоҳҳое, ки Русия ба Чин мерасонад, артиши онро тақвият медиҳад ва дар ҳолати зарурӣ, ҷиноҳои метавонанд онро барои ишғоли қаламравҳои шимолӣ истифода баранд.

Мушкили дуюме, ки дар муносибатҳои ин ду абарқудрат ба амал меояд, масъалаи рақобати геополитикӣ барои давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад. Зеро қариб дар ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ Хитой сиёсати сармоягузори хеле фаъолро пеш бурда истодааст, ки аллакай аз се давлати сармоягузори ин минтақа яқинан ташкил медиҳад.

Аммо бо дарназардошти ҷойгиршавии неруҳои ҷаҳонӣ ва вазъияти геополитикии минтақаҳои алоҳидаи ҷаҳон Русия ва Хитойро лозим аст, ки мавқеи ягонро ишғол намоянд. Коршиносон таъкид мекунанд, ки Федератсияи Русия дар ихтоси бозигарони бузурги сиёсӣ аз ҳар гӯшаи ҷаҳон ҷойгир аст, ки онро ба маркази воқеии ҷаҳон табдил медиҳад. Дар Ғарб Иттиҳоди Аврупо, дар Шарқ Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, дар ҷанубу шарқ Чин ва дар Ҷануб Ҳиндустон ҷойгиранд. Дар айни замон, се давлати аввал бо Русия, ба истиснои Ҳиндустон, марзи хушкӣ ё баҳрӣ доранд. Дар минтақаҳои ҷанубӣ давлатҳое мавҷуданд, ки экстремизми исломӣ барои Русия ҳам дар дохили марзҳо ва ҳам берун аз он хатари бевосита дорад.

Ба истиснои Ҳиндустон, бозигарони дигари ҷаҳонӣ дар марҳилаи анҷомдиҳии экспансия қарор доранд ва он ҷониби Русия нигаронида шудааст. Иттиҳоди Аврупо ва ИМА барои ҳимояи манфиатҳои ҳаётан муҳими худ дар ҷаҳонҳои гуногун фаъолона амал намуда истодаанд, ки чунин вазъият тавозуни геополитикии анъанавиро вайрон намуда,

имкониятҳои барқарор намудани мавқеи таърихӣ Русияро имконнопазир мегардонанд. Ба андешаи як қатор олимони рус, «Дар чунин шароит наздикшавии Русия ва Хитой муҳим арзёбӣ гардида, инчунин бо як қатор равандҳои муҳими байналхалқӣ асоснок карда мешавад. Пеш аз ҳама, мубориза бар зидди терроризми байналхалқӣ, аз байн бурдани таҳдиди паҳн гардидани яроқи ҳастай ва силоҳи қатли ом, аз нав тақсим намудани ҷаҳон, вазъияти ноороми Ироқ ва низоъҳои Шарқи Наздик, раванди демократикунории ҷаҳон, глобализатсия ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд» [119, с.52]. Гузашта аз ин, роҳбарияти сиёсии ИМА на танҳо дар бораи майлу хоҳиши худ ошкоро ҳарф мезанад, балки дастгирӣ намудани «инқилобҳои ранга»-ро бевосита иброз медорад.

Ба андешаи Е.М. Примаков, «рушди бемайлони иқтисодии Хитой ва мустаҳкамшавии иқтисодии Русия, устувории давлатҳои мазкур дар самти вусъати рушди ҷаҳони бисёрқутба омили муҳим ба шумор меравад» [146]. Мутахассисони рус таъкид менамоянд, ки Хитой яке аз мамлакатҳои камшуморе мебошад, ки аз бозори иқтисодии Русия маҳсулоти мошинсозӣ ва яроқи аслиҳаи нав харидорӣ намуда, барои коркарди минтақаҳои истихроҷи газу нафт дар Сибири Шарқӣ ва сохтани хатти интиқоли газ ба Хитой ва мамлакатҳои дигар омодааст, ки сармоягузорӣ намояд.

Дар ниҳояти кор, дарки на танҳо мавқеъҳои мушкилзо ва иқтидори низоӣ дар муносибатҳои Русия ва Хитой, ки бо геополитика алоқаманд аст, муҳим мебошад, балки имкониятҳои дурӣ ҷустан аз низоъҳои мазкур ва якҷоя мубориза бурдан бо хатарҳои берунӣ, ҳамчунин дурнамои рушди ҳамкориҳои онҳо низ аҳаммиятноканд, ки ҳамаи онҳо ба воситаи геополитика ҳаллу фасл мегарданд.

Дар тули асри гузашта геополитика ҳамчун фанни илмӣ ба таври назаррас тағйир ёфт. Он на танҳо ҳамчун заминаи ғайрифавол, ки дар он рӯйдодҳои таърихӣ ба амал меоянд, балки ҳамчун омили фавол, ки равандҳои сиёсиро ташаккул медиҳад ва ба қарорҳои стратегӣ таъсир мерасонад, амал мекунад.

Фазои геополитикӣ, дар муқоиса бо фазои ҷисмонӣ ё иқтисодӣ, маънои сиёсӣ дорад. Он арсаи мубориза барои таъсир, назорати захираҳо ва тасдиқи шахсияти худро ифода мекунад. Дар ин замина, сарҳадҳои давлатҳо на танҳо ҳамчун хатҳои харита, балки ҳамчун рамзҳои соҳибхитӣ ва сарҳадҳои ҷудокунандаи байни системаҳои гуногуни сиёсӣ ва фарҳангӣ низ амал мекунад. Ташаккул, нигоҳдорӣ ва тағйир додани ин сарҳадҳо ба масъалаҳои асосии стратегияи геополитикӣ табдил меёбанд.

Ғайр аз ин, фазои геополитикӣ статикӣ нест. Рушди инфрасохтори нақлиётӣ, тавсеаи шабакаҳои иттилоотӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт сарҳадҳоро аз байн мебарад ва барои ҳамкорӣ имкониятҳои нав фароҳам меорад, аммо дар айни замон мушкилот ва хатарҳои навро ба вуҷуд меорад, ки бо рақобат барои дастрасӣ ба захираҳо, назорати қаламравҳо ва паҳн кардани таъсир алоқаманданд.

Таҳқиқоти геополитикии муосир торафт бештар ба таҳлили «неруи нарм», таъсири фарҳангӣ ва технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи ташаккули фазои геополитикӣ муроҷиат мекунад. Дар асри рақамӣ сарҳадҳо норавшан мешаванд ва фазои маҷозӣ ба майдони нави муборизаи сиёсӣ табдил меёбад. Назорати ҷараёни иттилоот, ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва пешбурди арзишҳои муайян унсурҳои муҳими стратегияи геополитикӣ дар баробари воситаҳои анъанавӣ, ба монанди қудрати низомӣ ва фишори иқтисодӣ мешаванд.

Ҳамин тариқ, фаҳмиши фазо дар геополитика на танҳо муайян кардани мавҷудияти ҳудудҳо ва марзҳо, балки таҳлили амиқи аҳаммияти сиёсии онҳо, динамикаи тағйирот ва таъсир ба ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Ин равиши ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки омилҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, инчунин мониторинг ва таҳлили доимии тамоюлҳо ва мушкилоти навро, ки дар ҷаҳони муосир ба вуҷуд меоянд, ба назар мегирад.

Мутаассифона, дар қорҳои илмӣ аксар вақт моҳияти мафҳумҳои калидӣ таҳриф карда мешаванд, ки таърифи бе ин ҳам душворро мушкил мекунад.

Масалан, Н.А. Косолапов «мафҳуми фазоро бо воқеияти иҷтимоӣ алоқаманд карда, дар он фазои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва дигар фазоҳоро муттаҳид мекунад» [96, с.6]. Ин равиш метавонад дар омӯзиши падидаҳо ва омилҳои иҷтимоӣ муфид бошад. Аммо дар таҳқиқоте, ки ҷанбаҳои ҳудудӣ ва фазоиро ба назар мегиранд, ин равиш аз ҷиҳати методологӣ нодуруст аст. Вай муҳаққиқро аз мушкилоти асосӣ дур мекунад ва ӯро аз фаҳмидани хусусиятҳои бунёдии фазо бозмедорад.

Н.А. Косолапов ин категорияро ҳамчун ҳудуди муташаккил, «яъне маконе, ки барои ҳаёти фардҳо ва ё намудҳои мушаххас каму беш мутобиқ карда шудааст» [96, с.6], муайян мекунад. Тааҷҷубовар нест, ки дар таърифи худ Н.А. Косолапов таъкид мекунад, ки фазо бо имконияти мавҷудияти одамони мушаххас хос аст. Аммо дар мулоҳизаҳои худ, он сифати категорияи ибтидоиро аз ҳуди фазо баландтар мегузорад. Чунин хато дар тафсири мафҳуми "минтақа" низ ба назар мерасад. Ба андешаи ӯ, «ҳудуд соҳаи физикии ҳаёт аст. Бо чунин иқтидори худ ҳудуд якчанд хусусиятҳои асосӣ дорад. Имкони фаъолияти ҳаёти муҳимтарин хусусияти он мебошад. Агар онро дар координатҳои физикии додашуда таъмин кардан ғайриимкон бошад, пас муҳити мувофиқ ба ҳудуд нест» [96, с.6].

Фазои геополитикӣ, дар навбати худ як системаи мураккаб ва динамикии унсурҳои ба ҳам алоқаманд мебошад, ки ҳам объектҳои моддӣ, аз қабيلي давлатҳо, марзҳо, инфрасохтор ва омилҳои ғайримоддӣ, аз қабيلي идеологияҳо, арзишҳои фарҳангӣ ва ривоятҳои таърихиро дар бар мегирад. Муносибати ин унсурҳо тасвири геополитикии ҷаҳонро ташкил медиҳад, ки ҷойгиршавии қувваҳо, самтҳои рушд ва низоъҳои эҳтимолиро муайян мекунад.

Равандҳои геополитикӣ дар доираи вақт ва фазои муайян ба амал меоянд, ки ба ҳислат ва оқибатҳои онҳо таъсир мерасонанд. Равандҳои таърихӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ, вазъи демографӣ, рушди иқтисодӣ ва мавқеи ҳарбӣ-стратегӣ - ҳамаи ин омилҳо вазъияти беназири геополитикиро дар ҳар як минтақаи ҷаҳон ташаккул медиҳанд. Фаҳмиши ин

хусусиятҳо барои арзёбии мувофиқи хавфҳо ва имкониятҳои геополитикӣ, инчунин таҳияи стратегияҳои муассири сиёсати хориҷӣ зарур аст. Дар ташаккули фазои геополитикӣ давлатҳо ҳамчун акторҳои асосии муносибатҳои байналмилалӣ нақши махсус доранд. «Сиёсати давлатӣ, ки ба ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва таҳкими нуфузи худ нигаронида шудааст, омили асосии муайянкунандаи динамикаи геополитикӣ мебошад. Талош барои васеъ кардани қаламрав, назорати захираҳо, таъсиси гегемония ё ташкили иттифокҳо, ҳамаи ин ҳадафҳо, тавассути стратегияҳои геополитикӣ, ки ба фазои атроф таъсири бевосита мерасонанд, амалӣ карда мешаванд» [1, с.98]. Пайдоиши истилоҳи «зарфияти геополитикӣ» дар гуфтугӯи илмӣ дар давраи пайдоиш ва рушди назарияҳои классикии геополитикӣ, ки охири асри XIX – миёнаи асри XX-ро дар бар мегирад, ба амал омад. Аммо дар солҳои минбаъда ин мафҳум ба таври возеҳ муайян ва равшан карда шуд. Ба ақидаи П.Я. Бакланов, «иқтидори геополитикӣ ҳамчун татбиқи маҷмуи омилҳои ҷуғрофии як қаламрав мебошад, ки дар дараҷаи таъсири мавҷудаи он ба кишварҳои ҳамсоя ифода ёфтааст» [75, с.15]. Зимни баррасии субъектҳои геополитикӣ яке аз категорияҳои муҳимтарини ин соҳаи илм – манфиатҳои геополитикӣ низ бояд ба эътибор гирифта шавад. Зеро рафтори давлат дар арсаи байналмилалӣ ба воситаи манфиатҳои он муайян карда мешавад.

Шумораи иштирокчиёни равандҳои геополитикӣ вобаста ба заминаи таърихӣ тағйир меёбад. Ин ба рушди нобаробари ҷомеа вобаста аст. Ин ба дараҷаи иштироки давлатҳо дар равандҳои геополитикӣ низ таъсир мерасонад. Дар тури таърих, дар арсаи байналмилалӣ давлатҳое ҳастанд, ки мувофиқи иқтидор ва нуфузи худ мавқеи муайян доранд. Ин давлатҳо одатан дорои захираҳои назарраси иқтисодӣ, артиши пурқувват, заминаи пешрафтаи технологӣ ва муҳимтар аз ҳама, таъсири фарҳангӣ мебошанд. Амалҳо ва қарорҳои онҳо ба сиёсати ҷаҳонӣ таъсири назаррас расонида, самтҳои рушдро муайян мекунанд ва иттифокҳои навро ташкил медиҳанд.

Аммо, ғайр аз ин фаъолони бартаридошта, дар равандҳои геополитикӣ давлатҳои дигар низ иштирок мекунанд, ки таъсири онҳо метавонад камтар

намоён бошад, аммо муҳимманд. Инҳо метавонанд кишварҳое бошанд, ки мавқеи ҷуғрофӣ стратегӣ, захираҳои бойи табиӣ ё хувияти беназири фарҳангӣ доранд. Онҳо инчунин метавонанд нақши бозигарони муҳими минтақавиро иҷро кунанд, метавонанд ба вазъи сиёсии минтақаҳои худ таъсир расонанд ва ҳамчун миёнарав байни қудратҳои калонтар амал кунанд. Дар бораи ғайридавлатӣ, ба монанди созмонҳои байналмилалӣ, ширкатҳои фаромиллӣ, созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва ғайраҳоро низ бояд фаромӯш накунем. Таъсири онҳо ба равандҳои геополитикӣ торафт меафзояд ва онҳо дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ, аз қабили тағйири иқлим, паҳншавии бемориҳо, мубориза бо терроризм ва таъмини ҳуқуқи инсон бештар иштирок мекунанд.

Дар шароити модели муосири ҳамкории глобалии иштирокчиёни равандҳои геополитикӣ тамоюли ташаккули ҷаҳони бисёрқутбӣ мушоҳида карда мешавад. Ин дар тағйирёбии тавозуни қувваҳо зоҳир мешавад, ки дар навбати худ ба ноустуворӣ дар минтақаҳои гуногун оварда мерасонад. Тавозуни қувваҳо дар геополитика мувозинати динамикӣ мебошад, ки дар он тағйироти доимии сатҳи нисбии қудрати геополитикии давлатҳои рақиб иҷозат дода мешавад. Ин ба сохтори стратегӣ ва геополитикии сиёсати ҷаҳонӣ таъсир мерасонад.

Манфиатҳои амалишудаи давлатҳо дар ин раванд нақш мебозанд. Манфиатҳои геополитикии татбиқнашудаи давлатҳо ба мушкилот дар ҳамкории онҳо дар арсаи байналмилалӣ ишора мекунанд. Ин дар навбати худ боиси пайдоиши мушкилоти геополитикӣ мегардад. Ба андешаи академик П. Бакланов, «мушкилоти геополитикӣ ҳолати дарозмуддати қонёи нашудани манфиатҳои геополитикӣ, аз ҷумла мавҷудияти омилҳое, ки ба амалисозии онҳо ҳалал мерасонанд» [75, с.10]. Дар пажӯҳишҳои ӯ вобаста ба мазмуни манфиатҳои геополитикӣ ва характери онҳо навъҳои зерини мушкилоти геополитикӣ мушаххас мешаванд: «таҳдид ба амнияти миллӣ ва тамомияти арзии давлат; масъалаи бақои кишвар дар шароити муҳосираи шадиди ҳарбӣ, иқтисодӣ, иттилоотӣ ё таҳримҳо; ҳузури номатлуби низомии як кишвар дар

каламрав ё минтақаи обии кишвари дигар; номукамал будани баъзе китъаҳои сарҳади давлатии байни кишварҳо; вусъат додани блокҳои ҳарбию сиёсӣ, вақте ки баъзе мамлакатҳо ба ин блокҳо дохил шудан меҷаҳанд, баъзеи дигар ба ин ҳалал мерасонанд» [75, с.12].

Аксар вақт онҳо якҷо бо ҳамдигар пайдо мешаванд: «мансубияти системаи мубодилаи байналмилалӣ. Назорати ин гуна ҳудудҳо ба соҳиби онҳо имкон медиҳад, ки дар тақсмоти гардиши захираҳои стратегӣ ҷаҳолоне ширкат варзанд ва ба ин васила раванди ташаккули тавозуни минтақавии қудратҳоро ба манфиати худ идора кунанд; мавҷудияти захираҳои муҳимми стратегӣ; маънои раъси баъзе минтақаҳо. Минтақаҳои ҳастанд, ки захираҳои ҷиддӣ надоранд ва нуқтаи назорати қайҳон нестанд, вале онҳо минтақаҳои истисноӣ буда, хотираи таърихӣ мардуми ин сарзамин ифтихор ва шухрати онҳоро мутамарказ мекунанд» [19, с.121].

Комплексҳои амнияти минтақавӣ. НАҲМ гурӯҳи давлатҳоро муайян мекунад, ки амнияти онҳо ба ҳамдигар алоқаманданд ва мушкилоти амниятӣ имкон намедиҳад, ки аз ҳам ҷудо бошанд. Ин динамикаи беназирро ба вуҷуд меорад, ки таҳлил ва фаҳмиши алоҳидаро талаб мекунад.

Амният ҳамчун падидаи минтақавӣ. Дар назария гуфта мешавад, ки мушкилоти амнияти минтақавӣ бештар аз мушкилоти глобалӣ шадидтар ва мураккабтаранд. Ин аз он сабаб аст, ки кишварҳо дар наздикӣ ҷойгиранд ва робитаҳои дерина доранд, ки метавонанд ҳам шиддатнок ва ҳам дӯстона бошанд. Дар таърихи онҳо низоъҳо, ҳамкорӣ, муносибатҳои тичоратӣ ва мубодилаи фарҳангӣ буданд.

Муносибат дар соҳаи амният. Дар доираи иттиҳодияҳои минтақавӣ мушкилоти амнияти як давлат ногузир ба ҳамсоягони он низ таъсир мерасонад. Ин робита метавонад бо роҳҳои гуногун зоҳир шавад: дар шакли бархӯрдҳои низоӣ, маҳдудиятҳои иқтисодӣ, ҳаракати аҳоли ва паҳн кардани бӯяҳо.

Типологияи комплексҳои минтақавӣ. Бюзен намудҳои гуногуни комплексҳои минтақавӣ, аз ҷумла низоъҳо ва диверсификасияҳоро муайян

мекунад. Ин кор ба мо имкон медиҳад, ки гуногунии ҳамкориҳои минтақавӣ ва таъсири онҳоро ба амният беҳтар дарк кунем.

Ҳамкориҳои неруҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ. Қудратҳои ҷаҳонӣ, аз қабилҳои Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико, Русия ва Хитой дар маҷмааҳои амнияти минтақавӣ нақши муҳим доранд, аммо онҳо наметавонанд динамикаи маҳаллиро пурра иваз кунанд. Фаъолони минтақавӣ манфиатҳои ва афзалиятҳои худро доранд, ки метавонанд бо манфиатҳои бозигарони ҷаҳонӣ мувофиқат наkunанд.

Нақши созмонҳои минтақавӣ. Созмонҳои минтақавӣ, ба монанди Иттиҳоди Аврупо ё Иттиҳоди давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аксар вақт дар идоракунии амнияти минтақавӣ нақши калидӣ мебозанд. Онҳо платформаҳои муошират, ҳамроҳангсозӣ ва ҳамкорӣ таҳия мекунанд, ки метавонанд оромиро таъмин намуда, ихтилофотро пешгирӣ кунанд. Консепсияи амнияти комплекси минтақавӣ, ки аз ҷониби Барри Бюзен пешниҳод шудааст, усули арзишмандии таҳлилий барои таҳлили муносибатҳои байналмилалӣ дар ҷаҳони муосир мебошад. Вай таъкид мекунад, ки «амнияти ҷаҳониро бидуни хусусиятҳои ва ҳамкориҳои минтақавӣ пурра фаҳмидан мумкин нест. Дар шароити афзоишдаи вобастагии мутақобила ва ҷаҳонишавӣ, мушкилоти амнияти минтақавӣ аҳамияти бештар пайдо карда, тавачҷуҳи ҷиддӣ ва таҳлили амиқро тақозо мекунанд» [149, с.132].

Истифодаи НАҲМ ба муҳаққиқон ва таҳлилгарони сиёсат имкон медиҳад, ки таҳдидҳои ва имкониятҳои дар сатҳи минтақа бавучудомадаро дақиқтар ва мувофиқ арзёбӣ кунанд ва стратегияҳои қобили қабулро барои ҳалли онҳо таҳия кунанд. Ин назария инчунин ба дарки беҳтари нақши фаъолон ва созмонҳои минтақавӣ дар нигоҳ доштани субот ва амнияти байналмилалӣ мусоидат мекунад. Дар ниҳоят, НАҲМ таъкид мекунад, ки ноил шудан ба амнияти ҷаҳонӣ динамикаи беназир ва аксаран мураккабро, ки дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон амал мекунанд, талаб мекунад.

Хулоса, геополитика ҳамчун назария ва методи таҳқиқоти муносибатҳои байнидавлатӣ характери муқоисавӣ дошта, сиёсати

ҳадафмандонаи давлат ба ҳисоб меравад ва амалӣ шудани он, пеш аз ҳама, ба омилҳои ҷуғрофӣ ва ҳуқуқӣ алоқамандии зич дорад. Геополитика ҳатто ба қарорҳои сиёсӣ ва ё сиёсати давлат таъсир мерасонад. Таҳминҳои илмӣ дар ин зербоб нишон медиҳанд, ки рафтори кишварҳои абарқудратҳои ҷаҳонӣ, манбаҳои дар ихтиёр дошта, нуфуз яке аз масъалаҳои асосии таҳлилу таҳқиқи геополитикӣ ба шумор мераванд. Инчунин, муносибатҳои геополитикӣ низ дар ояндаи наздик бетағйир боқӣ хоҳанд монд. Дар баробари ин назарияҳои геополитикӣ ҳамчун методи таҳқиқоти муносибатҳои байналмилалӣ боқӣ монда, вобаста ба тағйирпазирии ҷаҳони муосир рушд меёбанд.

1.2. Ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ - омили меҳварии ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ

Дар ҷаҳони муосир манфиатҳои геополитикӣ дар рушди муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ ва дипломатӣ нақши муҳим доранд. Онҳо бозори ҷаҳонии меҳнат, молҳо, хидматрасониҳо ва сармояи молиявиро ташкил медиҳанд. Манзараи геополитикӣ доимо тағйир меёбад ва бо он манфиатҳои геополитикӣ низ тағйирпазир мешаванд. Ин ба тавонмандсозии субъектҳои раванди сиёсӣ оварда мерасонад. Онҳо дар иттифокҳо, блокҳо ва дигар иттиҳодияҳо муттаҳид шуда, тамоми гурӯҳҳои кишварҳоро дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон фаро мегиранд. Муносибатҳои геополитикӣ миёни кишварҳо дар сатҳҳои гуногун зоҳир мешаванд: байналмилалӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ. Аммо сатҳҳои байналмилалӣ ва ҷаҳонӣ калидӣ боқӣ монда, манфиатҳои геополитикиро омили муҳим дар раванди сиёсии муосир мегардонанд. Ин равандҳои сиёсии дохилидавлатӣ ва минтақавиро ба як қисми раванди ҷаҳонӣ табдил медиҳад.

Дар таърихи афкори сиёсӣ Карл Шмитт мавзӯи таъсири манфиатҳоро ба геополитика ҷиддӣ баррасӣ кард. Ҳангоми таҳлили фазои геополитикӣ ӯ ба аҳаммияти манфиатҳои геополитикӣ ҳамчун қуввае диққат медиҳад, ки метавонад фазои ягонаи мушаххаси геополитикиро муттаҳид кунад, ё

баръакс, нобуд созад. К. Шмитт фазои геополитикиро на ҳамчун чизи статикӣ ва пешакӣ муайяншуда, балки ҳамчун арсаи динамикӣ меҳисобад, ки дар он манфиатҳои гуногун пайваста бархӯрд ва ба ҳам мепайванданд. Ин манфиатҳо, ки аксар вақт ба омилҳои иқтисодӣ, низомӣ, фарҳангӣ ё идеологӣ асос ёфтаанд, стратегияҳои давлатҳоро ташаккул медиҳанд ва муносибатҳои онҳоро дар арсаи байналмилалӣ муайян мекунанд. Дар концепсияи ӯ, «манфиатҳои геополитикӣ ба қувваи пешбарандаи таърих табдил ёфта, тавсеа, иттифоқҳо ва низоъҳоро бармеангезанд» [125, с.65]. Таҳлили андешаҳои К. Шмитт нишон медиҳад, ки геополитика на танҳо масъалаи ҷуғрофия ва захираҳо, балки раванди мураккаби ҳамкориҳои манфиатҳо, арзишҳо ва идеологияҳо мебошад. Фаҳмиши ин динамика барои ташаккули сиёсати самараноки хориҷӣ ва пешгирии низоъҳо дар ҷаҳони муосир зарур аст. Вай таъкид мекунад, ки тартиботи устувори ҷаҳонӣ танҳо дар асоси эътироф ва ба назар гирифтани манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни арсаи байналмилалӣ ба даст оварда мешавад, на бо роҳи таҳмил кардани иродаи бартаридоштаи як давлат ё гурӯҳи кишварҳо.

Моро-Дефарж диққати худро ба он равона мекунад, ки геополитика бояд на танҳо мавқеи ҷуғрофии давлатҳо, балки рушди таърихӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ, вазъи иқтисодӣ ва иқтисодии низомии онҳоро таҳлил кунад. Дар тасаввуроти ӯ, «геополитика воситаи фаҳмидани ангежаҳои давлатҳо ва пешгӯии рафтори онҳо дар арсаи байналмилалӣ мебошад» [19, с.26].

Бо рушди ин андеша, метавон қайд кард, ки мактаби геополитикии фаронсавӣ ба концепсияи «фазои ҳаётӣ» диққати махсус меод, ҳарчанд нисбат ба намунаи олмонӣ дар шакли нармтар пешниҳод шуда буд. Муҳаққиқони фаронсавӣ, ба монанди Пол Видал де ла Блаш, «аҳаммияти ҷуғрофияи минтақавӣ ва таъсири муҳити зистро ба рушди ҷомеа таъкид кардаанд» [10, с.125]. Онҳо боварӣ доштанд, ки ҳар як давлат бо қаламрави худ робитаи беназир дорад ва ин робита шахсият ва манфиатҳои стратегии онро ташаккул медиҳад.

Чанбаи дигари муҳимми тафаккури геополитикии фаронсавӣ мафҳуми "неру" мебошад. Баръакси баъзе мактабҳои дигар, геополитикҳои Фаронса танҳо бо баррасии қувваи низомӣ маҳдуд набуданд. Онҳо инчунин ба қудрати иқтисодӣ, фарҳангӣ ва дипломатии давлат таваҷҷуҳ зоҳир карданд. Ба ақидаи онҳо, давлате, ки дар ин соҳаҳо захираҳои назаррас дорад, барои таъсир расонидан ба муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳимояи манфиатҳои худ имкониятҳои бештар дорад.

Бо вучуди ин, сарфи назар аз саҳми муҳаққиқони фаронсавӣ, қорҳои онҳо аксар вақт пароканда боқӣ мондаанд ва назарияи ягонаи геополитикиро ташкил надоданд. Ин шояд аз он сабаб бошад, ки тафаккури геополитикии фаронсавӣ ҳамеша бо сиёсати амалӣ ва ниёзҳои давлатӣ зич алоқаманд буд. Геополитикҳои фаронсавӣ кӯшиш мекарданд, ки воситаҳоро барои таҳлил ва пешгӯии рӯйдодҳои байналмилалӣ таҳия кунанд, на сохторҳои назариявии абстрактӣ. Дар натиҷа, мероси онҳо маҷмуи бойи ғояҳо ва консепсияҳо мебошад, ки ба системасозӣ ва ҳамгироии минбаъда дар доираи муносибати ягонаи геополитикӣ ниёз доранд.

Манфиатҳои геополитикӣ афзалиятҳои сиёсати хориҷии ҳар як давлат мебошанд. К.В. Сивков дар таҳқиқоти илмӣ худ сохтори мураккаби манфиатҳои геополитикиро ба таври зерин нишон додааст: «Намуди дилхоҳи рушди мутамаддини давлат дар доираи сиёсати байналмилалӣ; намуди дилхоҳи мавқеи геополитикии давлат, ҷойгиркунии қувваҳои сиёсӣ ҳарбӣ дар мавзӯҳои гуногуни ҷаҳон, иштирок дар иттиҳодияҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ; миқёси таъсири давлат ба манфиатҳои геополитикии дигар кишварҳо ва ҳамоҳангсозии неруҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар арсаи байналмилалӣ» [115, с.177]. Ин муносибати мураккаб ба гуногунҷанбагии манфиатҳои геополитикӣ, ки аз доираи хоҳиши оддӣ ҳудуд ё захираҳо берун аст, ишора мекунад. Сухан дар бораи ҳамкориҳои ҳамаҷонибаи омилҳои меъравад, ки сиёсати давлатҳо ва рафтори онҳоро дар арсаи байналмилалӣ ташаккул медиҳанд.

А.А. Драганов таъкид мекунад, ки фаҳмиши манфиатҳои геополитикӣ на танҳо ба назар гирифтани чанбаҳои моддӣ, балки ғайримоддиро низ талаб мекунад. Хусусиятҳои минтақавӣ, робитаҳои таърихӣ, анъанаҳои фарҳангӣ ва ҳатто эътиқоди динӣ метавонанд дар муайян кардани он ки давлат манфиатҳои худро чӣ гуна қабул мекунад ва чӣ гуна онҳоро амалӣ мекунад, нақши ҳалкунанда дошта бошанд. Амнияти энергетикӣ, дастрасӣ ба захираҳои табиӣ, назорати долонҳои нақлиётӣ, бешубҳа, ҷузъҳои муҳимми манфиатҳои геополитикӣ мебошанд, аммо онҳоро аз заминаи васеътар чудо кардан мумкин нест [130].

Гузашта аз ин, муаллиф тахмин мезанад, ки манфиатҳои геополитикӣ статикӣ ва бетағйир нестанд. Онҳо ба тағйирот дар муҳити байналмилалӣ, пешрафти технологӣ, тағйирёбии демографӣ ва дигар омилҳо таъсир мерасонанд. Он чизе, ки дирӯз таваҷҷуҳи ҳаётан муҳим ба назар мерасид, имрӯз метавонад аҳаммияти худро гум кунад ва баръакс. Аз ин рӯ, таҳлили манфиатҳои геополитикӣ навсозӣ ва аз нав дида баромадани доимӣ, ба назар гирифтани мушкилот ва имкониятҳои навро талаб мекунад. Дар ниҳояти қор, фаҳму дарки манфиатҳои геополитикӣ калиди сарфаҳм рафтан ба мантиқи амали давлатҳо дар арсаи ҷаҳонӣ мебошад. Ин қор имкон медиҳад, ки рафтори онҳо пешгӯӣ карда шавад, муноқишаҳои эҳтимолӣ муайян гарданд ва роҳҳои ҳамкорӣ пайдо шаванд. Аммо бояд дар хотир дошт, ки манфиатҳои геополитикӣ консепсияи мураккаб ва динамикӣ мебошад, ки таҳлили ҳамаҷониба ва бисёрҷонибаро талаб мекунад.

Дар ҷараёни таҳқиқи ормонҳои геополитикӣ дар ҷаҳони муосир аҳаммияти назарраси ормонҳои иқтисодиро ба назар гирифтани муҳим аст. Дар натиҷа, самти нави геополитикаи иқтисодӣ ташаккул меёбад, ки тибқи нуқтаи назари В.В. Глушенко, «ҷузъи нави сохтории ҳам геополитика ва ҳам иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад» [81, с.25]. Масъалаҳои меҳварии геополитикаи иқтисодӣ таҳлил ва фаҳмиши равандҳои рушди иқтисодӣ на танҳо дар сатҳи кишварҳо ва минтақаҳои алоҳида, балки дар сатҳи иттиҳодияҳои иқтисодӣ ва

молиявии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, инчунин ширкатҳои фаромиллӣ ва минтақаҳои озоди иқтисодӣ мебошад.

Ҳамгироии байналмилалӣ, ки дар ташкили иттифоқҳои гуногуни иқтисодӣ ва сиёсӣ ифода меёбад, инчунин ба манфиатҳои геополитикии давлатҳо таъсири назаррас мерасонад. Иштирок дар чунин иттифоқҳо метавонад манфиатҳои иқтисодӣ ба бор орад ва нуфузи сиёсиро тақвият диҳад, аммо инчунин метавонад соҳибхитиёро маҳдуд кунад ва дар бораи сиёсати миллӣ созиш талаб кунад. Давлатҳо бояд пеш аз қабули қарор дар бораи иштирок дар ин ё он лоиҳаи ҳамгироӣ ҳама тарафҳои мусбат ва манфиро бодикқат баркашанд.

Раванди ҳамгироии системаҳои иқтисодии кишварҳои гуногун ба як системаи ягонаи ҷаҳонӣ бо як қатор сабабҳо вобаста аст, ки онҳоро ба чор самти асосӣ тақсим кардан мумкин аст: «Пешрафти илмию техникӣ; либерализатсияи танзими иқтисодиёт; аз лиҳози иҷтимоию сиёсӣ ба ҳам монанд шудани ҷомеаҳо; ҳамгироии байналмилалӣ» [8, с.325-326].

Ҳамкорӣ дар татбиқи манфиатҳои геополитикӣ бевосита ба чунин мафҳуми илмҳои сиёсӣ, ба мисли «анархия» иртибот дорад. Ба андешаи муҳаққиқон, «Ҳанӯз аз замони Фукидид сиёсати байналхалқӣ дар зери таъсири анархия шакл гирифтааст» [149, с.317]. Зеро сарфи назар аз комёбиҳои назарраси тамаддуни муосир, аз ҷумла сукути режимҳои худкома, ошноии шумораи афзояндаи субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бо арзишҳои демократӣ ва либералӣ, раванди сиёсии ҷаҳонӣ мисли пештара беназорат ва бенизом боқӣ мемонад. Ҳамин тариқ, дар бораи ҷанбаи геополитикии ҳамкориҳои байналмилалӣ сухан ронда, мо метавонем нуктаҳои зеринро қайд кунем. Пеш аз ҳама, стратегияи геополитикӣ ба таъсиси як тартиботи муайян дар ҷаҳон, яъне дар фазои дохилӣ ва берунӣ нисбат ба давлат нигаронида шудааст. Сониян, тартибе, ки стратегияи геополитикӣ ба он нигаронида шудааст, аз ахлоқ берун аст, новобаста аз идеология ва суханронии ташаббускори ин ё он стратегия. Ва ниҳоят, сеюм, стратегияи геополитикӣ,

ки ба таъсиси тартиботи муайян нигаронида шудааст, ҳамкориҳои байналмилалиро дар бар мегирад.

Бартарияти фарҳангӣ, тамаддунӣ ва демографӣ дар минтақаҳои алоҳидаи ҷаҳон муҳимтарин омили пешбурди манфиатҳои геополитикӣ мебошанд. Ин омилҳо ба «васеъ шудани» имкониятҳои давлат, маданият, тамаддун ва ниҳоят, ба афзоиши аҳоли бевосита таъсир мерасонанд. Тамоми манфиатҳои кишвар, ки бо чунин густариш алоқаманданд, сирф хусусияти геополитикӣ доранд. Масалан, стратегияи геополитикии юнониҳо ба эҷоди як ҷаҳони шабеҳи берун аз Эллада нигаронида шуда буд. Дар натиҷа, олами эллинистӣ, яъне олами маданияти юнонӣ дар Шарқ ба вучуд омад. Бартарияти геополитикии Рим ба он оварда расонид, ки он ба муаррифии тамаддуни Баҳри Миёназамин шуруъ кард ва тавсеаи Рим воқеан, боиси паҳншавии тамаддуни вай дар Баҳри Миёназамин гардид: Рим берун аз минтақаи тамаддуни худ ҷаҳонро ба симои худ офарид. Ҳамин тариқ, тамоми орзуҳои Юнон ва Рим табиати геополитикӣ доштанд ва дар натиҷа фарҳанги муосири ғарбӣ ба арзишҳои тамаддунии ҷаҳони қадим асос ёфтааст. Ғарбшавии имрӯзаи ҷаҳон, воқеан, ба он маъност, ки такони маънавия, ки Афинаву Рим дода буданд, ҳанӯз моҳияти худро аз даст надодаанд.

Мафҳуми ҳамкориҳои байналмилалӣ, пеш аз ҳама, ба ҳам мувофиқат намудани манфиатҳоро дар назар дорад. Азбаски сиёсати ҷаҳонӣ, чунон ки таҷриба нишон медиҳад, раванди султанзимшаванда ва каме пешгӯинашаванда аст, мафҳуми «манфиатҳо» барои фаҳмидани моҳияти ҳамкориҳои байналхалқӣ мафҳуми пешбаранда мегардад. Дар ҷаҳони зудтағйирёбанда манфиатҳо низ зуд тағйир меёбанд. Зери таъсири чунин дигаргуниҳо гурӯҳҳои сиёсии муттаҳидшуда пароканда мешаванд.

Моҳияти геополитикӣ касб намудани ҳамкориҳо дар характери маҷбурӣ гирифтани муттаҳидсозии кӯшишҳои баъзе давлатҳо бар зидди экспансияи геополитикии давлатҳои дигар зоҳир мегардад. Аз ин бармеояд, ки дар ҷаҳони муосир ҳама иттиҳодияҳои сиёсӣ аз ҷиҳати геополитикӣ пурмазмунанд, яъне онҳо бо хоҳиши ҳифзи худдорӣ дар муқобили зӯрварии

эҳтимоли дар соҳаи иқтисод ва сиёсат ҳавасманд мешаванд. Тавре ки иддае аз муҳаққиқон зикр мекунанд, «барои ноил шудан ба сатҳи муносиби амнияти миллӣ ҳар давлати муосир ба фаъолияти муайяни ҳамкорӣ дар сатҳи минтақавӣ ниёз дорад» [126, с.144].

Дар муқоиса аз иқтидори геополитикӣ, мафҳуми манфиатҳои геополитикӣ категорияи мураккабтар арзёбӣ мешавад. Муҳокимаҳо дар бораи манфиатҳо дар сатҳҳои гуногун аз тафаккури фалсафӣ дар бораи табиати орзуҳои инсонӣ то стратегияҳои мушаххаси сиёсӣ, ки ба пешбурди ҳадафҳои миллӣ равона шудаанд, гузаронида мешаванд [79]. Номуайянии ин истилоҳ заминаи хуберо барои таҳрир ва таҳминҳои идеологӣ фароҳам меорад, вақте ки манфиатҳои хусусӣ ё гурӯҳӣ зери нуқоби "манфиати умумӣ" пеш мераванд.

Ин масъала махсусан дар заминаи ҷаҳонишавӣ ва вобастагии афзояндаи давлатҳо муҳим мегардад. Манфиатҳои миллӣ бо манфиатҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ пайваст шуда, шабакаи мураккаби зиддиятҳо ва тафохумҳоро ташкил медиҳанд. Фаҳмиши ин робитаҳо таҳлили амиқи омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро, ки рафтори давлатҳоро дар арсаи ҷаҳонӣ муайян мекунанд, талаб мекунанд. Дар даврони изофабори иттилоотӣ ва паҳншавии маълумоти бардурӯғ, тафаккури интиқодӣ воситаи зарурӣ барои муайян кардани ангеҷаҳои воқеии фаъолони сиёсӣ ва ҷимояи манфиатҳои худ мегардад.

Мушкили муайян кардани манфиатҳо дар динамикаи онҳо низ ҳаст. Он чизе, ки дирӯз муҳим ва афзалиятнок ҳисобида мешуд, имрӯз метавонад дар шароити тағйирёбанда аҳаммияти худро гум кунад. Масалан, пешрафтҳои технологӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ ё табaddулотии сиёсӣ метавонанд системаи афзалиятҳои давлатро ба кулӣ тағйир диҳанд. Қобилияти мутобиқ шудан ба ин дигаргуниҳо ва тағйирпазирии манфиатҳои худ шартӣ асосии сиёсати муваффақи хориҷӣ мебошад. Ғайр аз ин, омилҳои дохилӣ, аз қабيلي афкори ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва гурӯҳҳои манфиатдор, ки ба ташаккул ва татбиқи ҳадафҳои миллӣ низ таъсир мерасонанд, бояд ба назар гирифта шаванд.

Дар чараёни баррасии чанбаҳои муайяне, ки афзалиятҳоро ифода мекунад, фаҳмидани он ки ин истилоҳ дар кадом замина ва барои чӣ истифода мешавад, муҳим аст. Агар сухан дар бораи қонунҳое равад, ки сиёсати дохилиро танзим мекунад, пас бояд дар бораи манфиатҳои ҷомеа ё кишвар сухан ронем. Вақте ки мо дар бораи муҳити анархистии байналмилалӣ сухан меронем, истифодаи истилоҳи «манфиат» нишон медиҳад, ки сухан дар бораи манфиатҳои геополитикӣ меравад. Ин талош, ки дар табиати ташкилотҳои соҳибхотиёр реша давондааст, муҳаррики таърих аст, ки иттифоқҳо, ҷангҳо ва таҷдиди харитаи сиёсии ҷаҳонро дар тӯли асрҳо муайян мекунад. «Шухратпарастии геополитикӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад, аз тавсеаи қушоди низомӣ то дипломатияи нозук то фишори иқтисодӣ, ки ҳар кадоми онҳо як ҳадаф доранд: тақвияти таъсир ва назорат» [68].

Дар ҷаҳони муосир манфиатҳои геополитикӣ дар шаклҳои мураккаб ва гуногунҷанба зоҳир мешаванд. Мубориза барои захираҳо, аз қабилҳои нафт, газ ва канданиҳои ғоиданок омили муҳимми муайянкунандаи сиёсати хориҷии бисёр давлатҳо боқӣ мемонад. Назорати роҳҳои стратегӣ бахрӣ, ба монанди гулӯгоҳи Ормуз ё гулӯгоҳи Малака низ барои таъмини тиҷорати беғосила ва амнияти энергетикӣ муҳим аст. Ғайр аз ин, рақобат барои бартарии технологӣ, алаҳусус дар соҳаҳои, ба монанди зеҳни сунъӣ, киберамният ва технологияи кайҳонӣ, як ҷанбаи муҳимми муборизаи геополитикӣ мегардад.

Таъсири фарҳангӣ низ дар пешбурди манфиатҳои геополитикӣ нақши муҳим мебозад. Паҳншавии забон, арзишҳо ва тарзи ҳаёти кишвар метавонад ба ташаккули симои мусбат ва таҳкими садоқат дар дигар кишварҳо мусоидат кунад. Инро тавассути мубодилаи фарҳангӣ, барномаҳои таълимӣ, васоити ахбори омма ва дигар воситаҳо ба даст овардан мумкин аст. Неруи нарм, ки ба таъсири фарҳангӣ асос ёфтааст, метавонад нисбат ба неруи саҳти қудрати низомӣ дар дарозмуддат самараноктар бошад.

Аммо пешбурди манфиатҳои геополитикӣ ногузир ба бархӯрд бо манфиатҳои дигар давлатҳо оварда мерасонад. Ин метавонад ба

муноқишаҳои ҳам мустақим ва ҳам ғайримустақим, инчунин ба сабақати
силоҳ ва ноором кардани системаҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ оварда расонад.
Аз ин рӯ, барои нигоҳ доштани сулҳу субот дар ҷаҳон бояд мувозинати
байни хоҳиши таъсири геополитикӣ ва зарурати ҳамкориҳои байналмилалӣ ва
эҳтироми соҳибхитӣ дигар давлатҳо пайдо карда шавад. Дипломатия,
гуфтушунӣ ва ниҳодҳои бисёрҷониба дар идораи ҳавфҳои геополитикӣ ва
ҳалли баҳсҳо бо воситаҳои осоишта нақши муҳим мебозанд.

Хулоса, манфиатҳои геополитикӣ як падидаи мураккаб ва бисёрҷанба
мебошанд, ки ба муносибатҳои байналмилалӣ таъсири амиқ мерасонанд.
Фаҳмидани қувваҳои пешбаранда ва оқибатҳои муборизаи геополитикӣ
барои таҳияи сиёсати самараноки хориҷӣ ва нигоҳ доштани сулҳу субот дар
ҷаҳон зарур аст. Давлатҳо бояд кӯшиш кунанд, ки ҳадафҳои геополитикии
худо тавре ба роҳ монанд, ки он ҳилофи қонун, меъёрҳо ва арзишҳои
байналмилалӣ набошад ва ба некуаҳволии умумии инсоният мусоидат кунад.

Таъкид кардан муҳим аст, ки ноил шудан ба ҳадафҳои геополитикӣ як
раванди мураккабест, ки ба он на танҳо қарорҳо ва амалҳои ҳукумат ва
ҳизбҳои сиёсӣ, балки хусусиятҳои таърихӣ менталитет, принципҳои ахлоқӣ,
афзалиятҳо ва идеалҳои сиёсӣ таъсир мерасонад. Ин омилҳои амиқ, ки дар
тули асрҳо ташаккул ёфтаанд, ба сиёсати хориҷии давлат таъсири номуайян,
вале аксар вақт муайянкунанда доранд, ки онро ба самти мувофиқ ба
хусусияти миллӣ ва тасаввуроти муқарраршуда дар бораи адолат ва
тартиботи ҷаҳонӣ равона мекунанд [93].

Менталитети миллат, ки маҷмуи эътиқод, арзишҳо ва меъёрҳои
устувори рафтор мебошад, дарки ҷаҳони берунаро муайян мекунад,
муносибатро ба дигар давлатҳо ва халқҳо ташаккул медиҳад ва инчунин
доираи иҷозатдодашударо дар сиёсати байналмилалӣ мушаххас месозад.
Таҷрибаи таърихӣ, ки ҷангҳо, инқилобҳо, давраҳои шукуфӣ ва таназзулро
дар бар мегирад, ба ташаккули ин менталитет таъсири калон мерасонад, ба
худшиносии миллӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад ва афзалиятҳои стратегии
давлатро муайян мекунад. Миллате, ки аз ҷангҳо ва ҳамлаҳои зиёд наҷот

ёфтааст, аз таҳдидҳои беруна эҳтиёткортар хоҳад буд ва барои таҳкими қобилияти мудрофиавии худ саъй хоҳад кард. Баръакс, мардуме, ки дар тули асрҳо дар сулҳу шукуфой зиндагӣ мекарданд, ба ҳамкорӣ ва ҳалли озоиштаи низоъҳо майл хоҳанд дошт.

Принсипҳо ва афзалиятҳои ахлоқӣ низ дар ташаккули стратегияи геополитикӣ нақши муҳим доранд. Ҷомеае, ки меъёрҳои баланди ахлоқӣ дорад, барои пешбурди арзишҳои демократӣ ва ҳуқуқи инсон дар ҷаҳон талош хоҳад кард, ҳатто агар он ба манфиатҳои кӯтоҳмуддати иқтисодиаиш муҳолиф бошад. Баръакс, кишваре, ки манфиати шахсӣ ва безъитиноӣ ба меъёрҳои ахлоқиро дар мадди аввал намегузорад, барои расидан ба ҳадафҳои худ ба ҳама гуна аҳдҳо ва созишҳо омода хоҳад буд.

Идеалҳои сиёсӣ, ки аз ҷониби ҷомеа ва элитаи сиёсӣ мубодила мешаванд, биниши ояндаи тартиботи ҷаҳонӣ ва нақши давлатро дар ин тартиб муайян мекунанд. Кишваре, ки ба идеалҳои сулҳи бисёрқутбӣ ва ҳамкориҳои баробарҳуқуқи байни давлатҳо содиқ аст, барои ташкили низоми муносибатҳои байналмилалӣ, ки ба эҳтироми тарафайн ва ба назар гирифтани манфиатҳои ҳамаи иштирокчиён асос ёфтааст, саъй хоҳад кард. Баръакс, давлате, ки ба гегемония ва ташкили тартиботи якқутбӣ талош мекунад, барои расидан ба ҳадафҳои худ, аз ҷумла фишори иқтисодӣ, даҳлати сиёсӣ ва қувваи низоми аз ҳама гуна воситаҳо истифода хоҳад кард.

Идеологияи воситаи пурқуввати сафарбаркунии омма, қонунигардонии ҳокимият ва ташаккули ҳувиати миллии мебошад. Таъсири идеология ба геополитика дар якҷанд ҳолатҳо зоҳир мешавад. Якум, идеологияи ҳадафҳои сиёсати хориҷии давлатро ташаккул медиҳад. Масалан, идеологияи коммунизм дар Иттиҳоди Шӯравӣ хоҳиши онро ба инқилоби ҷаҳонӣ ва дастгирии ҳаракатҳои коммунистӣ дар саросари ҷаҳон муайян кард. Ба ҳамин монанд, идеологияи демократия дар ИМА ба сиёсати онҳо дар густариши арзишҳои демократӣ ва дастгирии режимҳои демократӣ таъсир мерасонад.

Дуюм, идеология ба маърифат ва шинохти амиқи ҳамдигарии давлатҳо таъсир мерасонад. Тафовутҳои идеологӣ метавонанд ба ташаннуч ва низоъ

оварда расонанд, дар ҳоле ки қаробати идеологӣ метавонад ба ҳамкорӣ ва муносибатҳои танготанг мусоидат кунад. Масалан, ҷанги сард асосан аз шиддати муҳолифати идеологии Иттиҳоди Шуравии коммунистӣ ва Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрикоӣ капиталистӣ вобаста буд.

Сеюм, идеологияро давлатҳо барои ҳақ баровардани амалҳои худ дар арсаи байналмилалӣ истифода мебаранд. Масалан, истилоии Қрим (як ҷумҳурии мухтор дар таркиби Украина) аз ҷониби Русия дар соли 2014 бо идеяи пуштибонии аҳолии русзабон ва барқарор кардани адолати таърихӣ асоснок карда шуд. Ҳамлаи ИМА ба Ироқ дар соли 2003 бино ба зарурати сарнагун кардани режими диктаторӣ ва роҳандозии сохтори демократӣ асоснок карда шуд.

Аммо, таъсири идеология ба геополитика на ҳамеша яқин аст. Идеология метавонад барои идора кардани афкори ҷамъиятӣ, барангехтани нафрат ва сафед кардани таҷовуз истифода шавад. Илова бар ин, доғмаҳои идеологӣ метавонанд сиёсати хориҷии давлатро маҳдуд кунанд ва барои мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда монеъ шаванд.

Дар ҷаҳони муосир бархӯрди идеологияҳо ва ҷаҳонбинии гуногун ба амал меояд, аз ин рӯ, фаҳмидани нақши идеология дар геополитика махсусан муҳим мегардад. Давлатҳо бояд ба рушди муқолама ва ҳамкорӣ дар асоси эҳтироми тарафайн ва эътирофи гуногунии системаҳои идеологӣ саъй кунанд. Танҳо бо ин роҳ метавон аз низоъҳо канорагирӣ кард ва тартиботи одилонатар ва устувори муносибатҳоро бунёд кард. Инчунин бояд ба назар гирифт, ки идеология падидаи бидуни рушд ва тағйирнопазир нест. Он зеро таъсири омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ба таҳаввулот ва тағйирот дучор мешавад. Дар робита ба ин, давлатҳо бояд доимо муносибатҳои идеологии худро аз нав дида бароянд ва онҳоро ба воқеиятҳои тағйирёбандаи ҷаҳони муосир мутобиқ созанд.

Дар соҳаи сиёсат ҳадафҳои миллӣ дар ҳуҷҷатҳои гуногуни расмӣ инъикос ёфта, ба самтҳои асосии сиёсати хориҷии давлат табдил меёбанд. Ё ин ки худ давлат муайян мекунад, ки барои ноил шудан ба ҳадаф кадом

чораҳо бояд андешида шаванд. Баъзе муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки «ҳадафи миллӣ ҳамчун асос барои татбиқи манфиатҳои геополитикии кишвар ва ташаккули афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ баррасӣ карда шавад» [120, с.205].

Барои таъмини манфиатҳои дарозмуҳлати геополитикӣ роҳбарияти кишварҳо бояд барои ҳалли мушкилоти мубрами байналмилалӣ чораҳои доимӣ андешанд. Яке аз омилҳои асосии идоракунии раванди геополитикӣ иродаи сиёсӣ мебошад. Он қобилияти субъекти сиёсиро барои ноил шудан ба ҳадафҳои қудрати сиёсӣ ифода мекунад [48]. Дар сиёсати хориҷии давлат иродаи сиёсӣ дар талоши устувори расидан ба ҳадафҳои миллӣ ва қобилияти ҳалли мушкилоти мубрам, сарфи назар аз таъсири омилҳои номатлуби беруна ва дохилӣ, зоҳир мешавад. Иродаи қавии сиёсӣ шартӣ зарурӣ барои татбиқи бомуваффақияти манфиатҳои геополитикӣ мебошад [97].

Ноил шудан ба ҳадафҳои геополитикӣ асосан бо мавҷудият ва сифати захираҳое, ки давлат метавонад барои татбиқи нақшаҳои стратегии худ истифода барад, муайян карда мешавад. Яке аз чунин захираҳо симои байналмилалии кишвар аст, ки онро ҳамчун иштирокчии сиёсати ҷаҳонӣ ташаккул медиҳад [80].

Дар доираи таҳлили геополитикӣ симои байналмилалии кишварро метавон ҳамчун арзёбии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба фаъолият ё амалҳои субъект дар соҳаи муносибатҳои сиёсии байналмилалӣ баррасӣ кард. Ё чӣ гуна кишвар ба шароити тағйирёбанда воқуниш нишон медиҳад, чӣ гуна ба мушкилот ва таҳдидҳои нав посух медиҳад, чӣ гуна манфиатҳо ва афзалиятҳои иттифокчиёни худро ҳимоя мекунад, чӣ гуна меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро риоя мекунад ва ғайра, ҳамаи ин симои байналмилалии онро дар назари дигар давлатҳо намоён месозад.

Симои кишвар дар муддати тӯлонӣ дар раванди сиёсати байналмилалӣ шакл мегирад. Тағйир додани он ба таври сунъӣ амалан ғайриимкон аст, танҳо дар ҳудуди муайян назорат кардани он мумкин асту бас [92]. Ин арзиш бо қонунҳои фаъолияти дохилӣ ва хориҷӣ муайян карда мешавад. «Аз як

тараф, он хусусиятҳои дохилии субъектро дар бар мегирад, аз тарафи дигар, арзёбии ҷаҳолияти он аз ҷониби ҷомеа имконпазир мебошад» [112, с.22].

Таъсири давлат дар арсаи байналмилалӣ маънои онро дорад, ки «он дорои воситаҳо, имкониятҳо ва зарфияти зарурӣ, инчунин азми истифодаи онҳо барои таъсир расонидан ба рафтори дигар кишварҳо ва ташаккули вазъи байналмилалӣ тибқи вазифаҳои геополитикии худ мебошад» [47, с.110]. Ин воситаҳо гуногунанд ва қудрати иқтисодӣ, қувваи низомӣ, малакаҳои дипломатӣ, таъсири фарҳангӣ ва бартариҳои технологиро дар бар мегиранд. Қувваи низомӣ, дар навбати худ, ҳамчун омилҳои боздорӣ ё маҷбуркунӣ, инчунин ҳамчун воситаи ҷимояи манфиатҳои миллӣ ва иттифоқчиён хизмат мекунад. Дипломатия, ки ба ҳунари музокира ва қобилияти тафохум асос ёфтааст, ба давлат имкон медиҳад, ки эътилофҳо ташкил кунад, муноқишаҳоро ҳал ва манфиатҳои худро бо роҳи осоишта ҷимоят кунад.

Аммо доштани ин воситаҳо худ аз худ таъсири муваффақро дар арсаи байналмилалӣ кафолат намедиҳад. Омилҳои муҳим имкони пурсамар истифода кардани онҳо, инчунин қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда ва пешомади мушкилоти нав мебошад. Давлат бояд стратегияи возеҳ ва биниши дарозмуддат дошта бошад ва хатарҳою имкониятҳоро арзёбӣ карда тавонад. Илова бар ин, бояд ба назар гирифт, ки таъсири давлат дар арсаи байналмилалӣ ба як қатор омилҳо маҳдуд аст. Аввалан, ин таъсири давлатҳои дигар аст, ки онҳо низ барои расидан ба ҳадафҳои худ сабӣ мекунанд ва манфиатҳои худро доранд. Дуюм, ин таъсири созмонҳои байналмилалӣ мебошад, ки қоидаҳо ва меъёрҳои рафторро дар ҷомеаи байналмилалӣ муқаррар мекунанд. Сеюм, таъсири ҷаҳолони ғайридавлатӣ, ба монанди ширкатҳои фаромиллӣ, ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ва гурӯҳҳои байналмилалии террористӣ мебошанд [108].

Мисли дигар ҷузъҳои манфиатҳои геополитикӣ ин нишондиҳандаҳо метавонанд аз ҷониби ҳар давлат истифода шаванд. Ба ибораи дигар, дар назария, ҳар давлате, ки дар фазои сиёсӣ ҷаҳолият мекунад, қобилияти

истифодаи ин воситаҳои таъсирро дорад. Аммо дар амал самаранокии истифодаи онҳо метавонад фарқ кунад.

Муваффақияти татбиқи манфиатҳои геополитикӣ аз ҷониби давлат бештар аз вазъи муҳити беруна вобаста аст. Муҳити беруна, дар навбати худ, системаи мураккаб ва динамикие мебошад, ки аз бисёр омилҳои ба ҳам алоқаманд иборат аст. Ба онҳо вазъи сиёсии байналмилалӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, мувозинати ҳарбӣ-стратегӣ, тамоюлҳои фарҳангӣ ва идеологӣ, инчунин рушди технологӣ дохил мешаванд.

Пешгӯйии тағйироти оянда дар муҳити беруна аҳаммияти махсус дорад. Қобилияти пешгӯйии мушкilot ва имкониятҳои эҳтимолӣ ба давлат имкон медиҳад, ки чораҳои пешгирикунандаро таҳия кунад ва вазъияти барои худ мусоидро ғаёлона ба вучуд биёрад. Ин кор системаи пешрафтаи таҳлилро талаб мекунад, ки ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоотро аз манбаъҳои гуногун, инчунин арзёбии коршиносони тамоюлҳо ва дурнамои ҷории рушдро дар бар мегирад.

Ҷанбаи муҳими татбиқи бомуваффақияти манфиатҳои геополитикӣ қобилияти эҷоди муносибатҳои муассир бо дигар давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ мебошад. Ташкили эътилофҳо ва шарикӣ, ки ба манфиатҳои тарафайн асос ёфтаанд, имкон медиҳад, ки мавқеи давлат дар арсаи байналмилалӣ тақвият дода шавад ва якҷо бо таҳдидҳои пайдошуда муқовимат карда шавад. Дар ин ҳолат, хусусиятҳои фарҳангӣ ва таърихӣ шарикон ва омодагӣ ба созиш бояд ба назар гирифта шавад. Ниҳоят, муваффақияти стратегияи геополитикӣ бештар аз омилҳои дохилӣ, аз қабili суботи иқтисодӣ, ваҳдати сиёсӣ, рушди технологӣ ва ҳамбастагии иҷтимоӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, таъмини рушди устувори дохилӣ барои ғаёолияти бомуваффақияти геополитикӣ шарт зарурист.

Таҳдидро метавон ҳамчун хатаре муайян кард, ки аз омил ё маҷмуи омилҳо иборат буда, ба қонеъ гардонидани манфиатҳои геополитикии кишвар монеъ мешаванд ё ба онҳо зарар мерасонанд. Таҳдид метавонад шаклҳои гуногун дошта бошад - «аз амалиёти мустақими ҷангӣ ва таҷовузи

иқтисодӣ то ҳамлаҳои кибернетикӣ ва маъракаҳои сӯйистифода аз иттилооти бардурӯғ. Он метавонад ҳам аз дигар давлатҳо ва ҳам аз субъектҳои ғайридавлатӣ, ба монанди созмонҳои террористӣ ё шабакаҳои ҷиноятии фаромиллӣ пайдо шавад» [14, с.115]. Дарк кардан муҳим аст, ки таҳдидҳо на ҳамеша аёнанд ва метавонанд тадричан пайдо шаванд, муташаккил шаванд ва барои амнияти миллӣ хатарҳои ҷиддӣ эҷод кунанд.

Арзёбии таҳдидҳо раванди мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошад, ки таҳлили омилҳои гуногунро талаб мекунад. Вазъи геополитикӣ, вазъи иқтисодии кишвар, иқтидори низомии он, суботи дохилӣ ва ваҳдати иҷтимоиро ба назар гирифтани лозим аст. Инчунин фаҳмидани ангеҷаҳо ва ҳадафҳои рақибони эҳтимолӣ, имкониятҳои онҳо ва омодагӣ ба истифодаи воситаҳои гуногуни таъсир низ муҳим аст. Барои муқовимати пурсамар ба таҳдидҳо стратегияи мукаммалеро таҳия кардан лозим аст, ки чораҳои дипломатӣ, иқтисодӣ, низомӣ ва иттилоотиро фаро гирад. Таҳкими қобилияти мудофиавии кишвар, рушди иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ, дастгирии иттифоқҳо ва шарикии байналмилалӣ ва пешбурди сиёсати ғайриқувватӣ лозим аст. Муқовимат ба таҳдидҳо мониторинг ва таҳлили доимии вазъ, воқуниши ғайрибағавӣ ба хатарҳои ба миёномада ва мутобиқ кардани стратегияро ба шароити тағйирёбанда талаб мекунад. Рушди таҳқиқот ва рушди илмӣ дар соҳаи амният, ҷалби коршиносон ва мутахассисон ба ин кор ва баланд бардоштани сатҳи маълумот ва огоҳонидани аҳоли шартҳои муҳим ҳастанд.

Дар натиҷа, пайдоиши мушкилот ва хатарҳои нав, аз ҷумла муқовиматҳои мусаллаҳона, бо сабаби талошҳои геополитикӣ ва зери таҳдиду хатар гузоштани манфиатҳои дигарон ба амал меояд. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар илмҳои сиёсӣ таърифи ягонаи манфиатҳои геополитикӣ то кунун мавҷуд нест. Ин масъала аз мавқеъҳои гуногун шарҳ дода мешавад. Чунин ҳолат боз аз он ҷиҳат зоҳир мешавад, ки ҳуди давлатҳои манфиатҳои якхела надоранд ва ин вазъ ба мазмуну мундариҷаи манфиатҳои геополитикӣ таъсири мустақим мерасонад. Дар

энсиклопедияи фалсафӣ «манфиатҳои геополитикӣ ҳамчун рақобат ва муқовимати давлатҳо берун аз ҳудудҳои худашон муаррифӣ мешавад» [33, с.183]. Дар таҳқиқи Н.В. Каледин «ба таври бошууруна дарк гардидани номувофиқ будани фаъолияти сиёсии давлат бо сатҳи сифати фазои ҷуғрофӣ ҳамчун манфиати геополитикӣ дониста шудааст» [27, с.92]. Кам нестанд ҳолатҳои, ки муҳаққиқон манфиатҳои геополитикиро бо манфиатҳои миллӣ муродиф медонанд. Аммо ҳуди мафҳуми манфиатҳои миллӣ низ каме баҳсбарангез ва номушаххас боқӣ мемонад. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки ҳар муҳаққиқ манфиатҳои миллиро ба таври худ ва дар заминаи методологияи таҳқиқи худаш тавзеҳ медиҳад. Масалан, сиёсатшиносони беларусӣ Н.П. Денисюк, Т.Г. Соловей ва Л.В. Старовойтова ибраз медоранд, ки «идрок ва дар сиёсати давлатӣ инъикос ёфтани талаботи бунёдии ҷомеа манфиатҳои миллиро ифода менамоянд» [18, с.456]. Олими рус Д.П. Зеркина назари мутафовит дорад. Ба ақидаи ӯ, «манфиатҳои миллӣ манфиатҳои миллат ва ҷомеа мебошанд. Манфиатҳои давлатӣ ҳамчун инъикоси манфиатҳои ниҳодҳои давлатӣ бо манфиатҳои ҷомеа дар мисоли талаботи ҷомеаи шаҳрвандӣ бо ҳам мувофиқат намеkunанд» [22, с.517]. Олими рус А.А. Коробов муътақид аст, ки «манфиатҳои геополитикӣ бо манфиатҳои миллию давлатӣ шабеҳ нестанд ва аз ҳамдигар ба таври ҷиддӣ тафовут доранд» [132, с.67]. Чунин ҳолатро ӯ бо масъалаҳои зерин асоснок намудааст: «аввал ин ки субъектҳои дорои манфиатҳои геополитикӣ на танҳо давлатҳо ва мақомоти давлатӣ, балки ҳаракатҳои ҳарбию сиёсӣ ва тамаддунҳо низ ҳастанд. Дуюм, манфиатҳои миллӣ мафҳуми нисбатан васеътар буда, манфиатҳои ҳарбӣ-стратегӣ, сиёсӣ, молиявӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангиро фаро мегирад» [132, с.69]. Дар доираи мактаби илмӣ реализми сиёсии Амрико масъалаҳои марбут ба қобилияти давлат барои таъмини амнияти худ дар заминаи манфиатҳои миллӣ баррасӣ мешавад. «Ин концепсия, ки дар тули даҳсолаҳо ба унсурҳои концептуалии сиёсати хориҷии Амрико табдил ёфтааст, аз эътиқоди он бармеоянд, яъне соҳибхитёрӣ,

амният ва шукуфоии миллат вазифаҳои аввалиндараҷа мебошанд ва бояд аз ҳама гуна ақидаҳои идеологӣ ё ахлоқӣ бартарӣ дошта бошанд» [12, с.263].

Назарияпардозони реализми сиёсӣ - Ханс Моргентау ва Чорч Кеннан изҳор доштаанд, ки «муносибатҳои байналмилалӣ дар асл мубориза барои қудрат мебошанд ва давлатҳо, ки барои пойдорӣ талош мекунанд, ногузир бо ҳам рӯ ба рӯ мешаванд ва рақобат мекунанд» [12, с.76]. Дар ин замина, манфиатҳои миллӣ ҳамчун маҷмуи ҳадафҳо ва вазифаҳои муайян карда мешаванд, ки давлат барои таъмини амният ва мустаҳкам кардани мавқеи худ дар системаи ҷаҳонӣ пеш гузоштааст.

Ҳимояи ҳудуд, аҳоли ва низоми сиёсии давлат заминаи бунёди манфиатҳои миллӣ мебошанд. Ин нигоҳ доштани қувваҳои мусаллаҳи қавӣ, рушди иттифокҳои стратегӣ ва омодагӣ ба истифодаи қувваро барои ҷилавгирӣ аз таҷовуз ё муҳофизат аз ҳамла дар бар мегирад. Ғайр аз ин, таъмини шукуфоии иқтисодӣ ва истиклоли энергетикӣ ҳамчун унсури калидии манфиатҳои миллӣ низ баррасӣ мешаванд, зеро онҳо захираҳо ва суботи заруриро барои нигоҳ доштани қудрати низомӣ ва нуфузи дипломатӣ таъмин мекунанд.

Аммо муайян кардан ва пешбурди манфиатҳои миллӣ на ҳамеша раванди оддӣ ва яқранг аст. Қувваҳои гуногуни сиёсӣ ва гурӯҳҳои манфиатдор метавонанд дар бораи он ки манфиати миллӣ чист ва чӣ гуна бояд амалӣ шавад, ақидаҳои гуногун дошта бошанд.

Илова бар ин, ҷаҳонишавӣ ва вобастагии мутақобила муайян кардани манфиатҳои миллиро дар ҷаҳони муосир мушкилтар кардааст. Дар чунин шароит бояд мувозинати байни ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва пешбурди ҳамкориҳо барои ҳалли самараноки мушкилоти умумӣ ва таъмини суботи дарозмуддат пайдо карда шавад. Хулоса, концепсияи манфиатҳои миллӣ дар афкори сиёсии олимони Амрико хоҳиши давлатро барои зинда мондан, таъмини амният ва шукуфӣ дар шароити низоми анархистии байналмилалиро инъикос мекунад. Ҳарчанд муайян кардану татбиқ намудани манфиатҳои миллӣ метавонад раванди мураккаб ва баҳсбарангез бошад, онҳо

омили асосии муайянкунандаи сиёсати хориҷии ИМА ва ҳамкориҳои он бо тамоми ҷаҳон боқӣ мемонанд.

Геополитика ғолибан ба омӯзиши фазоҳои геополитикӣ, қонёсозии талаботи субъектҳои сиёсат тавассути фазоҳои мазкур ва мубориза барои ба даст овардани захираҳои фазоҳои мазкур машғул мегардад. Аз ин рӯ, зимни баррасии ҳудудҳои фазои геополитикӣ онҳо набояд бо ҳудудҳои ҷуғрофӣ омехта фаҳмида шаванд. Субъектҳои ҳудудҳои фазои геополитикӣ ва мақсади онҳо вобаста ба қонёсозии талаботи худ сарчашмаи пайдоиш ва ташаккули манфиатҳои геополитикӣ мебошанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки манфиатҳои геополитикӣ маҷмуи ниёзҳои мебошанд, ки дар рафтори актори сиёсӣ бо назардошти фазои геополитикӣ ташаккул ёфтаанд ва мундариҷаи онҳо вобаста ба марҳилаи рушди кишвар метавонад фарқ кунад. Ба ибораи дигар, манфиатҳои геополитикӣ ин аст, ки элитаи ҳоким ниёзҳои давлатро дар соҳаҳои геополитикӣ чӣ гуна мебинад.

Ҳамин тариқ, манфиатҳои геополитикии давлат бояд дар асоси талаботи мавҷудаи он дар ҳудудҳои фазои геополитикӣ муайян карда шаванд. Дар энциклопедияи сиёсӣ зерини мафҳуми талабот ҳолати нарасидани чизе муаррифӣ мегардад. Дар ин сарчашма гуфта мешавад, ки «талабот ҳолате мебошад, ки барои пурра намудани чунин норасоӣ фаъолияти субъектро ба вучуд меоварад ва шакл медиҳад» [43, с.454]. Аммо дар маҷмӯъ, ҳамаи талаботҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: талаботи табиӣ ва сунъӣ, ки аз ҷониби ҷомеа пешниҳод мешаванд. Дар арсаи ҷаҳонӣ давлат барои мавҷудияти худ ва ҳамкориҳои самаранок бо дигар кишварҳо ба захираҳои муайян ниёз пайдо мекунад. Ин ниёзҳо барои давлат асосӣ ва ҳеле заруранд. Вақте ки эҳтиёҷоти аввалия қонё карда мешаванд, дигар дархостҳои мушаххас метавонанд ба миён оянд. Масалан, давлат метавонад кӯшиш кунад, ки ба созмонҳои байналмилалӣ дохил шавад ё баръакс, аз онҳо хориҷ шавад. Инчунин метавонад ба созишномаҳои байниҳукуматӣ ҳамроҳ шавад, ё баръакс, аз ширкат дар онҳо даст кашад.

Сарфи назар аз нуктаҳои мазкур, ки фазоҳо ва ҳудудҳои ҷуғрофӣ категорияҳои классикии геополитика мебошанд, дар замони муосир онҳо на танҳо аҳаммияти худро аз даст наводаанд, балки ҳамчун объекти асосии муборизаҳои геополитикӣ боиси пайдоиши фазоҳои дигари геополитикӣ шудаанд. Дар маҷмӯъ, гуфтан мумкин аст, ки талаботи ҳудудии давлат, ҳаракатҳои сиёсӣ ҷарбӣ ва тамаддунҳо талаботи ҳаёӣ мебошанд ва сарчашмаи ташаккули манфиатҳои геополитикӣ доништа мешаванд. Зеро барои субъектҳои мазкур аз даст додани ҳудудҳои ҷуғрофӣ чунин маъно дорад, ки онҳо аз ҳаритаи сиёсии олам ва манзараи геополитикии ҷаҳон нест мешаванд. Ин ҳолатро ба эътибор гирифта, гуфтан мумкин аст, ки талаботи бунёдӣ ва талаботи фазоҳои геополитикӣ, бахусус фазои ҷуғрофӣ барои субъектҳои геополитикӣ хеле муҳим буда, ба як маъно фаҳмида мешаванд. Бо назардошти афкори баёншуда манфиатҳои геополитикиро аз рӯйи ду меъёр ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: якум, бо назардошти субъекти манфиатҳои геополитикӣ ва дувум, аз рӯйи миқёси паҳншавии онҳо.

Олими рус С.Н. Бабуринов фазои ҷуғрофиро ҳамчун унсуре асосии геополитика баррасӣ карда, пешниҳод намудааст, ки онҳоро бо тақвия ба як қатор масъалаҳо арзёбӣ кунанд: «ҳудуди умумӣ; арзу тури он аз шимол ба ҷануб ва аз ғарб ба шарқ; тарзи ташкили ҳаёти сиёсӣ дар ҳудуди ҷуғрофӣ; мавқеи ҷуғрофии мамлакат дар ҳаритаи сиёсии олам (масалан, мавҷудияти дарёҳо, робитаи он бо баҳроу уқёнусҳо ва ғ.); аҳолии мамлакат ва зичии он тибқи тақсимои маъмурӣ; шароити иқлим; хусусиятҳои ландшафт (кӯҳҳо, ҳамвориҳо, биёбонҳо, ботлоқҳо); мавҷудияти канданиҳои зеризаминӣ ва сатҳи коркарди онҳо; хусусиятҳои марзҳои давлатӣ (аз нигоҳи ҳуқуқ муқаррар гардидани онҳо, мавҷудияти марзҳои баҳснок ва ғ.); хусусияти марзҳои давлатҳои ҳамсоя ва вазъи минтақавию байналмилалӣ онҳо; дар қадом марҳилаи рушду инкишоф қарор доштани давлат» [5, с.9-10].

Бояд гуфт, ки дар геополитика муайян намудани ҳудудҳои фазои ҷуғрофӣ масъалаи хеле баҳснок мебошад. Аммо ҳудудҳои фазои ҷуғрофиро ба воситаи сарҳади давлатӣ муайян менамоянд. «Аз даврҳои қадим то имрӯз

мансубияти фазои чуғрофии давлат тавассути эътироф кардани он муқаррар карда мешуд. Дар шароити имрӯза онро ба воситаи механизмҳои юридикӣ мустаҳкам ва муқаррар менамоянд» [100, с.3]. Аммо мансубияти ҳудудӣ ба чараёнҳои ҳарбию сиёсӣ ва махсусан мансубияти ҳудудии тамаддунҳо бо роҳи дигар муайян карда мешавад. Масалан, ҳудудҳои чуғрофии ҳаракатҳои ҳарбию сиёсӣ ҳеҷ гоҳ эътироф намешаванд ва ба таври юридикӣ низ муқаррар шудани онҳо ғайриимкон аст. Намояндагони сохторҳои ҳарбӣ ва сиёсӣ якҷониба даъвоҳои худро ба қаламравҳои муайян изҳор меkunанд ва онҳоро бо кумаки қувваҳои мусаллаҳ назорат меkunанд. Чунин манзараро дар мисоли ҳаракатҳои миллию озодихоҳӣ, ҳаракатҳои ҷудоихоҳона, баҳсҳои сарҳадӣ, таҷовузи мусаллаҳона ва ҳатто дар фаъолияти созмонҳои террористӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Мансубияти ҳудудҳои чуғрофӣ ба тамаддунҳои гуногун одатан тавассути ҳаёти фарҳангию иҷтимоӣ ва дар аксар маворид тавассути дину мазҳаб муайян мешавад. Масалан, соли 1991, баъди он ки давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ истиқлол ба даст оварданд, ба ҳавзаи геополитикии тамаддуни исломӣ ворид шуданд, зеро дар кишварҳои мазкур аксарияти аҳоли аз дини ислом пайравӣ менамоянд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, метавон таъкид кард, ки таҳлили вазъи геополитикӣ ҳам дар қаламрави кишвар ва ҳам берун аз он омили калидӣ барои фаҳмидани манофеи геополитикӣ мебошад. Як гурӯҳ олимон таъкид меkunанд, ки «дар сатҳи шуури сиёсӣ стратегияи роҳбарияти субъекти геополитикӣ ба таври амиқ дарк гардидани вазъияти геополитикӣ хеле муҳим мебошад» [105, с.7]. Яъне ба эътибор гирифтани талаботи геополитикии худ, муайян намудани роҳу усулҳои қонеъсозии он дар шароити мухталиф, ба эътибор гирифтани манфиатҳои геополитикии субъектҳои дигар, бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ ва ғайра дар назар дошта мешавад.

Агар яке аз шароитҳои номбурда мавҷуд набошад, дар бораи ташаккули манфиати геополитикӣ суҳан рондан мантиқан дуруст нест. Ҳатто агар шароитҳои мазкур на дар як вақт, балки паёпай пайдо шаванд, наметавонанд заминаи ташаккулёи манфиатҳои геополитикӣ гарданд.

Ғайр аз ин, дар раванди ташаккулёбии манфиатҳои геополитикӣ ба эътибор гирифтани меъёрҳо ва принципҳои он низ хеле муҳим мебошад. Яке аз чунин меъёрҳо - мавқеи ҷойгиршавии субъект дар фазои геополитикӣ мебошад. Чунин муносибат барои баҳогузори манфиатҳои геополитикии субъектҳо аҳамият дорад. Зеро ҳама ҳудудҳои ҷуғрофӣ ва фазоҳои геополитикӣ арзиши якхела надоранд.

Манфиатҳои геополитикии аллакай ташаккулёфта бояд аз ҷониби роҳбарияти субъекти геополитикӣ ҳамаҷониба таҳлилу баррасӣ шавад. Чунин ҳолатро ба эътибор гирифта талаботи даркшуда ва манфиатҳои даркшударо аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Талаботи даркшуда дар фазои ҷуғрофию геополитикӣ аллакай ба манфиатҳои геополитикӣ табдил меёбанд. Аммо манфиатҳои геополитикӣ агар дарк нагарданд, дар амал татбиқ намудани онҳо ғайриимкон мешавад. Аз ин рӯ, дарк гардидани манфиатҳо боиси он мешавад, ки субъекти геополитикӣ барои амалӣ намудани онҳо кӯшиш ба харҷ диҳанд. Раванди татбиқи манфиатҳои геополитикӣ фаъолияти ҳадафмандонаи субъект буда, барои қонеъ намудани талаботи бунёдии он равона карда мешавад. Дар таърихи инсоният ду роҳи асосии расидан ба ҳадафҳои геополитикиро чудо кардан мумкин аст: густариши марзҳои давлати худ аз ҳисоби дохил кардани қаламравҳои дигар давлатҳо ба ҳайати он ва муқаррар кардани назорат ба қаламравҳои дорои аҳамияти геополитикӣ.

Ҳудудҳои як давлат ба ихтиёри давлати дигар дар се шароит мегузарад: дар натиҷаи мубодилаи ҳудудҳо, ихтиёран гузашт кардан ва маҷбурӣ. Мубодилаи ҳудудҳои баробарвазн ва баробарарзиш ҳеҷ гоҳ боиси бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ намешавад. Аммо мубодилаи ҳудудҳои нобаробар танҳо ба воситаи маҷбурнамоӣ ба амал меояд. Масалан, мубодилаи ҳудудҳои байни Иттиҳоди Шуравӣ ва Финляндия, ки ба ғайри Иттиҳоди Шуравӣ буд, боиси ҷанги ду кишвар дар соли 1939 гардид. Ихтиёран розӣ шудан ба додани ҳудуди муайян замоне ба амал меояд, ки субъектҳои геополитикӣ намехоҳанд ба низоъ кашида шаванд. Чунин ҳолат замоне мушоҳида

мешавад, ки як давлати абарқудрат даъвои ҳудудҳои давлатҳои хурдро дорад. Масалан, «соли 1853 Мексика зиёда аз 140 ҳазор километри мураббаъ ҳудуди худро ихтиёран ба ИМА медиҳад» [95, с.250], то ки аз низои мусаллаҳона пешгирӣ намояд. Бо вучуди ин, маҷбурнамоӣ аз усулҳои маъмули амалӣ намудани манфиатҳои геополитикӣ мебошад. Аксар муҳаққиқон бар ин боваранд, ки ҷанг воситаи маҷбурнамоӣ ва бо роҳи иҷборӣ амалӣ сохтани манфиатҳои геополитикии давлат мебошад.

Ҳамон тавр ки дар боло ишора гардид, ба роҳ мондани назорат ва зерин назорат даровардани ҳудудҳои мушаххас яке аз воситаҳои муҳимтарини татбиқи манфиатҳои геополитикӣ мебошад. Чунин вазъиятро дар дунёи муосир зиёд вохӯрдан мумкин аст.

Татбиқи ҳадафҳои геополитикӣ бо истифодаи воситаҳо ва стратегияҳои гуногун алоқаманд аст. Ҳамкориҳои иқтисодӣ, музокироти дипломатӣ, қудрати низомӣ, таъсири иттилоотӣ метавонанд барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ истифода шаванд. Интиҳоби воситаҳои мушаххас аз омилҳои гуногун, аз ҷумла захираҳои дохилии кишвар, вазъи байналмилалӣ ва хусусияти вазифаҳои гузошташуда вобаста аст.

Бояд ба эътибор гирифт, ки раванди татбиқи ҳадафҳои геополитикӣ пешгӯйишаванда аст. Он ба омилҳои дохилӣ ва беруна таъсир мерасонад. Тағйири вазъи сиёсӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ, пешрафтҳои технологӣ, тағйири элитаҳои сиёсӣ метавонанд ба нақшаҳо ва стратегияҳои давлат ислоҳот ворид кунанд.

Дар робита ба инҳо, шартҳои муҳимми татбиқи бомуваффақияти ҳадафҳои геополитикӣ мутобиқшавӣ мебошад. Кишвар бояд омода бошад, ки ба тағйироти муҳити зист зуд воқуниш нишон диҳад, афзалиятҳои худро аз нав дида барояд ва роҳҳои нави расидан ба вазифаҳои гузошташударо пайдо кунад. Ин аз роҳбарияти кишвар талаб мекунад, ки вазъи кунунӣ, тафаккури стратегӣ ва қобилияти навовариро амиқ дарк кунад.

БОБИ II. ҶАҲОНИШАВӢ ВА МАВҶЕИ ГЕОПОЛИТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

2.1. Таъсири ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии минтақавӣ ба равандҳои геополитикии замони муосир

Манзараи геополитикии замони муосир зери таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ба таври амиқ тағйир ёфта истодааст. Дар чунин шароит тарҳҳои нави ҳамгирии минтақавӣ ғаёл мегарданд. Чунин тамоюлот дар таъсиси иттифокҳои зоҳир мешаванд, ки дар онҳо ҳамкориҳои иқтисодӣ василаи амалӣ гардидани манфиатҳои стратегӣ давлатҳост. Чунин шакли вобастагии мутақобила низомӣ анъанавии муносибатҳои байналмилалӣро бозсозӣ намуда, гузариш ба тартиботи ҷаҳонӣ бисёрқутбаро метезонад. Ҳолати ғайриоддӣ ин аст, ки тақвияти робитаҳои иқтисодӣ дар байни кишварҳо рақобати геополитикиро аз байн намебарад, балки аксар вақт онро шадидтар мекунад. Лоихаҳои ҳамгирии минтақавӣ, аз қабили Иттиҳоди иқтисодии Аврусиё ё МЕРКОСУР (бозори умумии кишварҳои Амрикои Ҷанубӣ) нишон медиҳанд, ки чӣ гуна пайгирии манфиатҳои иқтисодии дастҷамъона бо мақсадҳои сиёсии иштирокчиён омехта карда мешавад. Чунин тамоюл системаи муносибатҳоеро ба вуҷуд меорад, ки дар онҳо ҳамкорӣ ва муқовимат дар доираи сохторҳои ягонаи институтсионалӣ мавҷудияти худро нигоҳ медоранд.

Дар заминаи қолабҳои назариявӣ, ки дар баҳши қабилӣ таҳқиқ муайян шудаанд, омилҳои иқтисодӣ ва технологӣ ҳамчун омилҳои асосии равандҳои ҷаҳонишавӣ эътироф шудаанд. Омилҳои иқтисодӣ тавассути афзоиши тичорати байналмилалӣ, сармоягузориҳои фаромарзӣ ва амиқтар шудани тақсими байналмилалӣ қор зоҳир мешаванд. Пешрафти технологӣ, бахусус рақамикунонӣ ва рушди шабакаҳои иртиботӣ паҳншавии робитаҳои иқтисодиро суръат мебахшанд ва хароҷоти муомилоти пулиро молиро коҳиш медиҳад. «Ҷаҳонишавиро метавон ҳамчун раванди ташаккули иқтисоди мутаносиби ҷаҳонӣ дар асоси вобастагии амиқи иқтисодҳои миллӣ дар

натиҷаи шиддатёбии тақсимои байналмилалӣ кор, либерализатсияи иқтисодӣ ва фаромиллӣ шудани фаъолияти бисёр корхонаҳо муайян намуд» [150, с.45].

Муҳаққиқи рус А.Н. Степурина навиштааст, ки «чаҳонишавӣ раванди ташаккули робитаҳои мутақобила ва аз ҳамдигар вобаста тавассути зиёд намудани шумораи иштирокчиёни байналмилалӣ мебошад, ки ба мустаҳкам намудан ва тавсеа додани муносибатҳои байналмилалӣ давлатҳо ва минтақаҳо нигаронида шудаанд» [136, с.10]. Олими рус В.Л. Иноземтсев исрор меварзад, ки «чаҳонишавӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии муосирро фаро гирифта, метавонад ба иқтисод, сиёсат, ҳаёти ҷамъиятӣ, технология, фарҳанг, тамаддун, иттилоот, экология ва ғайра таъсир расонад» [26, с.5]. Ин хусусият нақши вобастагии иқтисодӣ, либерализатсия ва фаромилликунониро ҳамчун механизмҳое, ки миқёси ҳамгириро ташаккул медиҳанд, инъикос мекунад. Таъсири мутақобилаи ин равандҳо бо навоариҳои технологӣ дигаргуниҳои мураккабро ба вуҷуд меорад, ки суръати воридшавии робитаҳои ҷаҳониро ба иқтисодиёти миллӣ мушаххас мекунад. Суръат ва миқёси ҷаҳонишавӣ аз паҳншавии босуръати навоариҳои технологӣ ва самаранокии занҷираҳои байналмилалӣ таъминот вобаста аст. Технологияҳои иттилоотӣ ва системаҳои логистикӣ монеаҳои вақту хароҷотро бартараф мекунад ва ба амиқтар шудани робитаҳои иқтисодии байни минтақаҳои дурдаст мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, омилҳои иқтисодӣ ва технологӣ ҳамзамон имкониятҳои ҳамгирии минбаъдаи иқтисоди ҷаҳониро ҳам ташаккул ва ҳам маҳдуд мекунад.

Созмонҳои молиявии байналмилалӣ, аз ҷумла Бонки ҷаҳонӣ ва Сандуқи байналмилалӣ пул ҷаҳонишавиро ба таври зерин муайян кардаанд: «ҷаҳонишавӣ ҳамгирии босуръати кишварҳои сарватманд ва камбизоат дар робита ба тиҷорат ва сармоягузорӣ, афзоиши ҳамгирии бозорҳо тавассути ҳаракати фаромарзии молҳо, сармоя ва иттилоот мебошад» [49, с.105]. Дар адабиёти илмӣ сабабҳои ба амал омадани ҷаҳонишавӣ ба таври зерин нишон дода мешавад: «Вобастагии кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз абарқудратҳои дорон

иқтисоди пешрафта; пайдоиши созмонҳои байналмилалӣ ва паҳн шудани нуфуз ва фаъолияти онҳо дар саросари ҷаҳон; ғурупоиши Иттиҳоди Шуравӣ ва системаи ҷаҳонии коммунистӣ; густариши забонҳои гуногуни байналмилалӣ; омилҳои иқтисодӣ, аз қабилӣ афзоиши ҳаҷми содирот ва воридоти молу маҳсулот; рушди илму техника, иттилоот ва таълиф, интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ; рушди туризм; гузаштан аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозаргонӣ» [78, с.17].

Як ғуруҳ олимони ҷаҳонишавиро раванди мусбат мешуморанд. Ба андешаи онҳо, «ҷаҳонишавӣ самарҳои истеҳсолотро афзун ва ба зуд паҳн шудани қомеъҳои илму техника мусоидат мекунад. Дар ин соҳа давлатҳо ҳароҷоти истеҳсоли молу маҳсулотро кам карда, ҳамон соҳаҳои саноатро, ки камсамараноканд, ба соҳаҳои тараққикарда табдил дода метавонанд. Бархе аз муҳаққиқон таъсири мусбати раванди ҷаҳонишавиро ба иқтисоди кишварҳо, аз қабилӣ Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур, Малайзия ва ғайра тасдиқ мекунанд. Барои онҳо соҳаи технологӣ бартарӣ дорад ва онҳо дар тақсими байналхалқии қор фаъолон иштирок мекунанд, аз содироти маҳсулот ва хидматҳои технологияҳои баланд даромади қалон мегиранд» [49, с.116].

Равандҳои ҷаҳонишавӣ механизмҳои аз нав тақсим намудани нуфузи геополитикиро ҳам дар байни давлатҳо ва ҳам дар байни субъектҳои давлатию ғайридавлатӣ метезонад. Кишварҳое, ки унсурҳои ҳаётан муҳимми иқтисоди ҷаҳониро назорат мекунанд, дар арсаи байналмилалӣ фишанги сиёсӣ ва иқтисодии бештар пайдо менамоянд. Ҳамзамон, тағйирёбии сохторҳои истеҳсолӣ ва тичоратӣ шароитро барои пайдоиши марказҳои нави қудрат берун аз марказҳои бузурги анъанавӣ фароҳам меоранд. Чунин раванди бозтақсим якҷо бо қудрати иқтисодӣ, дастрасӣ ба технологияҳои пешрафта ва қобилияти ташаккули стандартҳои танзимкунанда зоҳир мешавад. Субъектҳои ғайридавлатӣ, аз қумла ширкатҳои фаромиллӣ ва созмонҳои байналмилалӣ, тавассути назорати худ бар шабакаҳои ҷаҳонии сармоя ва иттилоот таъсири назаррас пайдо мекунанд. Фаъолияти онҳо метавонад имконоти давлатҳои алоҳидаро тавассути шарикӣ ва сармоягузорӣ

тақвият диҳад ва ҳамзамон марказҳои мустақили қабули қарорҳоро эҷод кунад. Рақамикунонии иқтисодиёт аҳамияти ширкатҳои фаромиллиро афзоиш медиҳад, ки чунин тамоюл дар навбати худ механизмҳои нави мубодилаи иттилоот ва захираҳоро эҷод мекунад. Ин ҳолат ба геополитикаи мураккаб ва бисёрқабата оварда мерасонад. Дар он таъсиррасонӣ на танҳо бо қувваи низомӣ, балки бо ҳамгироии иқтисодӣ ва технологӣ низ муайян мешавад.

Сиёсатшиноси ватанӣ Г.Н. Зокиров таъкид мекунад, ки «дар раванди ҷаҳонишавӣ масъалаҳои дохилии рушди давлат аҳамияти байналмилалӣ пайдо карда, мақоми воситаҳои алоқа тадриҷан баланд мешавад. Дар баробари ин, суръати тағйироти технологӣ, махсусан дар соҳаи иттилоот ва телекоммуникатсия ба раванди ҷаҳонишавии сиёсат таъсири калон мерасонад» [25, с.305]. Ба андешаи А.Ғ. Холиқов, «ҷаҳонишавӣ метавонад ба соҳаи қонунгузориҳои миллии Тоҷикистон зарбаи марговар расонад. Ҷаҳонишавӣ ё ғарбишавии ҳуқуқи миллии ҳулосаи беасос нест, балки натиҷаи таҳлили амиқи илмӣ андешаҳои ҳуқуқист, ки аз берун ба мо пешниҳод мешавад» [64, с.146]. Ё худ муҳаққиқи дигар Т. Отаҳунов чунин нуқтаи назар дорад: «Дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ дарҳои давлатҳои миллии, ки иқтисодашон ба давраи гузариш вобаста аст, боз шуда, фишори ширкатҳои хориҷӣ ба ҳукуматҳои маҳаллӣ меафзояд» [44, с.46]. Дар маҷмӯъ, ин муаллифон оид ба хусну кубхи ҷаҳонишавӣ андешаҳои ҷолиберо дар миён гузоштаанд.

Дар ин бора андешаҳои А.А. Ковалев ҷолиби диққат аст. Ба қавли ӯ, «муҳолифат ба равандҳои ҷаҳонишавӣ, махсусан вақтҳои охир, ба шарофати сиёсати таҷовузкоронаи амалӣ ва ҷорӣ намудани қоидаҳои геополитикӣ ва геоиқтисодии фаъолияти ҷомеаи муосир, ки намехоҳад дар соҳаҳои ҷаҳонишавӣ иштирок кунад, ба воқеият табдил ёфтааст. Дар чунин шароит иқтисод ва геополитика мувофиқи сценарияи худ инкишоф меёбанд» [91, с.52].

Дар байни талошҳо барои ҳамгироии амиқи иқтисодӣ ва ҳифзи соҳибхитиёрии миллии, ки ба манбаи ташаннуҷи геополитикӣ табдил меёбад,

муҳолифатҳои возеҳ вучуд доранд. Танзими фаъолиятҳои фаромарзӣ ва стандартҳои фаромилӣ имконияти дарёфт намудани мавқеи меҳварии ҳукуматҳои миллиро дар масъалаҳои сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маҳдуд мекунад. Дар посух ба ин маҳдудиятҳо чораҳои протекционистӣ ва миллатгарой афзоиш меёбанд, ки боиси парокандагии равандҳои байналмилалӣ ва афзоиши эҳтимолияти низоъ мешаванд.

Механизмҳои ҳамгироии минтақавӣ созишномаҳои институтсионалӣ, ҳамоҳангсозии иқтисодӣ ва расмиёти ҳамаҷонибаи сиёсӣ маъмуриро дар бар мегиранд. Дар чунин шароит муттаҳидсозии захираҳо ва рушди мавқеҳои коллективии байнидавлатӣ имконпазир мегардад. Чунин механизмҳо метавонанд мавқеи иттиҳодияҳоро дар гуфтушунидҳои байналмилалӣ тавассути муттаҳидсозии иқтидорҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ тақвият диҳанд. Таъсири онҳо ба тавозуни қудрат тавассути механизмҳои аз нав тақсимкунии таъсиррасонӣ дар байни давлатҳо ва блокҳо, инчунин тавассути тағйир додани усулҳои қабули қарорҳо дар сатҳҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ зоҳир мешавад. «Механизмҳои иқтисодӣ таъсиси бозорҳои умумӣ, ҳамоҳангсозии сиёсати тижоратӣ ва созишномаҳои сармоягузори мутақобиларо дар бар мегиранд. Чунин тамоюлот дар ниҳоят боиси афзоиши вобастагии мутақобила ва имконияти бештари таъсири минтақавӣ мегарданд» [49, с.116].

Механизмҳои сиёсӣ амниятӣ, ба монанди механизмҳои муштаракӣ ҳалли низоъҳо ва ҳамкориҳои низомӣ, иттифоқҳои анъанавиро тағйир медиҳанд ва метавонанд ҳамчун василаи муҳим барои маҳдуд кардан ё таъмини намудани мувозинат хизмат кунанд [4]. Ҳамоҳангсозии меъёрӣ қонуниятҳои қарорҳои коллективиро тақвият медиҳад ва стандартҳоеро муқаррар мекунад, ки эҳтимолиан ба меъёрҳои рафтори ҷаҳонӣ таъсир мерасонанд. Дар натиҷа, зарурати мутобиқ кардани ташаббусҳои минтақавӣ бо сохторҳои идоракунии ҷаҳонӣ афзоиш меёбад. Дар ин замина зарурати расмикунонии созишномаҳои дахлдор барои таъмини субот муҳим аст. Олими рус О.Ю. Дубнина ибраз меорад, ки «бояд созишномаҳои таҳия карда шаванд, ки

устувории низоми идоракунии ҷаҳониро тавассути ҷамоҳангсозии фаъолияти муассисаҳои минтақавӣ ва иттиҳодияҳои ҳамгироӣ тақвият медиҳанд» [131, с.16]. Чунин ҷамоҳангӣ ба коҳиш додани ихтилофоти мавҷуда, баҳусус бархӯрди манфиатҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ва коҳиш додани хатари парокандашавии низоми байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Дар робита ба ин масъала А. Ковалев иброз медорад, ки «ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ, новобаста аз самти гуногуни худ аз ҳамдигар вобастагӣ доранд ва ба ҳамдигар таъсиргузоранд. Онҳо аз як тараф ҳамчун омилҳои синергетикӣ баромад менамоянд, чунки якдигарро пурра мекунанд ва аз тарафи дигар, ҳамчун омилҳои ба ҳам муҳолиф амал менамоянд, зеро дар инкишофи якдигар монеа эҷод мекунанд. Ҳар як ҳамгироии минтақавӣ аллакай ҷаҳонишавии сатҳи маҳдуд ҳисобида мешавад. Аммо маҳз ҳамгироии минтақавӣ метавонад ҳамчун рақиб, ё ин ки василаи мубориза бо ҷаҳонишавӣ баромад кунад ва бо ин тариқа худро падидаи комилан мустақил ва дорои нақшаю механизмҳо, ҳадафҳо ва воситаҳои амалисозии ин ҳадафҳо эълон намояд» [90, с.40].

Иттиҳодияҳои интегратсионӣ дорои имконияти табдил додани марказҳои минтақавӣ буда, ба ташаккули марказҳои нави геополитикии таъсиррасон тавассути тамаркузи захираҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва меёрий метавонанд мусоидат намоянд. Дар ин замина Иттиҳоди Аврупо ҳамчун намунаи ҳамгироии амиқ баромад мекунад. Дар он муассисаҳои муштарак ва бозори ягона таъсири иттиҳодро дар саҳнаи байналмилалӣ тақвият медиҳанд. Равандҳои ба ин монанд дар миқёсҳои гуногун, дар дигар иттиҳодияҳо мушоҳида мешаванд ва онҳо низ имконияти ҳамгироиро барои эҷоди бозигарони рақобатпазирӣ минтақавӣ нишон медиҳанд. Дар сарчашмаҳои илмӣ қайд мегардад, ки «Ҳамкории байни давлати Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, инчунин АСЕАН, аз замони муттаҳид шудани онҳо ва ба даст овардани нишондодҳои нави сифатӣ аз ҷониби созмон, ҳамкории байни давлатҳоро дар доираи он амиқтар, гуногунҷабҳа ва ҷамаҷониба мегардонад. Тахмин меравад, ки Иттиҳоди давлати Осиёи Ҷанубу Шарқӣ қодир аст ба қутби

геоиктисодии босуръат рушдѐбанда табдил ёбад. Чунин ҳолат ба кишварҳои узви он имкон медиҳад, ки суръати баланди рушди иқтисодии худро нигоҳдоранд, идоракуниро дар соҳаҳои калидии ҷомеа баланд бардоранд ва бо ин васила таъсири худро дар ташаккули рӯзномаи рушди ҷаҳонӣ тақвият диҳанд» [49, с.125]. Чунин арзёбӣ ишора ба он мекунад, ки ҳамгирӣ на танҳо метавонад устувории дохилии минтақаҳоро афзоиш диҳад, балки рӯзномаи мустақилро дар сатҳи ҷаҳонӣ низ ташаккул диҳад. Дар натиҷа, иттиҳодияҳои байнидавлатӣ ҳамчун субъектҳои дастҷамъӣ, ки ба тақсироти қудрат ва афзалиятҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ таъсир мерасонанд, имконияти амал карданро ба даст меоранд.

Дар таҳлилу баррасии паҳлуҳои манфӣ ва мусбати ҳамгирӣ минтақавӣ андешаҳои А. Ковалев ҷолиби диққатанд. Ба ақидаи ӯ, «ҳамгирӣ минтақавӣ, ё худ ҳамгирӣ минтақавӣ як шакли хурди ҷаҳонишавӣ аст ва метавонад паҳлуҳои манфӣ дошта бошад, аммо барои баъзе кишварҳо муфид ба ҳисоб меравад» [90, с.42]. Моделҳои назариявии таъсиррасонии мутақобилаи равандҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ чун анъана дар атрофи ду тамоюл гурӯҳбандӣ шудаанд: ҳамгирӣ ва парокандагӣ. Моделҳои ҳамгирӣ таъсири муттаҳидкунанди ҷараёнҳои фаромарзии иқтисодӣ, технологӣ ва меъёриро ифода мекунад, зеро он ба ҳамгирӣ стандартҳо, муассисаҳо ва амалияҳои сиёсии байни давлатҳо мусоидат мекунад. Дар ин парадигма, ҳамгирӣ минтақавӣ ҳамчун яке аз механизмҳои татбиқи меъёрҳои ҷаҳонӣ дар сатҳи миллӣ ва ҳамчун роҳи интиқоли манфиатҳои ҷаҳонишавӣ баррасӣ мешавад. Баръакс, модели парокандагӣ тафовути институтсионалӣ ва сиёсиро ифода намуда, дар посух ба тақсироти нобаробарии манфиатҳои ҷаҳонишавӣ ва афзоиши хатарҳои сиёсӣ ба вучуд меояд. Тибқи ин мантиқ, иттиҳодияҳои минтақавӣ метавонанд ҳамчун кластерҳои муҳофизатӣ ё истисноӣ ташкил шаванд, зеро онҳо монеаҳо ва фарқиятҳои институтсионалиро байни минтақаҳо тақвият медиҳанд. Ҳарду модел ба хусусияти бисёрқабатаи муносибатҳои байналмилалӣ муосир ва

зарурати таҳлилу баррасии ҳам омилҳои муайянкунандаи ҷаҳонӣ ва ҳам минтақавӣ ишора мекунад.

Таноқузи афзоиши минтақагарой дар заминаи ҷаҳонишавӣ бо омезиши омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ шарҳ дода мешавад, зеро ин тамоюл ҷустуҷӯи посухҳои дастаҷамъонаро ба мушкилоти ҷаҳонӣ рӯ ба рӯ мекунад. Ташаббусҳои минтақавӣ аксар вақт ҳамчун воситаи идоракунии вобастагии мутақобила пайдо шуда, ба ҳамоҳангсозии тичорат, инфрасохтор ва сиёсатҳои амниятӣ нигаронида шудаанд ва ҳамзамон ба кам кардани осебпазириҳо дар муқобили зарбаҳои ҷаҳонӣ равона мешаванд. Ин ҳолат ба ташаккули марказҳои қабули қарорҳои минтақавӣ бидуни бартараф кардани таъсири бозигарони ҷаҳонӣ ва шабакаҳои фаромиллӣ мусоидат мекунад. Оқибатҳои геополитикии ин таноқуз дар пайдоиши сохтори қудрати бисёрқабата зоҳир мешаванд, ки дар он манфиатҳои блокҳои минтақавӣ метавонанд ҳам ниҳодҳои ҷаҳониро пурра кунанд ва ҳам бо онҳо рақобат намоянд. Тақвияти минтақагарой метавонад муттаҳидии дохилии аъзои иттиҳод ва аҳаммияти муҳити берунаи онҳоро афзоиш диҳад, аммо он инчунин барои такрори ниҳодӣ ва низоъҳои пуршиддат оварда мерасонанд. Дар натиҷа, мо манзараи доимо тағйирёбандаи иттифокҳо ва шарикӣҳоро мушоҳида мекунем, ки таҳлили муфассали таъсири мутақобилаи байни ташаббусҳои минтақавӣ ва тамоюлҳои ҷаҳониро талаб мекунад.

Намунаи равшани он аз Иттиҳоди Аврупо хориҷ шудани Британияи Кабир мебошад. Дар раёйпурсии умумихалқие, ки соли 2016 дар ин кишвар гузаронида шуд, шаҳрвандони Британияи Кабир чунин овоз доданд: барои хориҷ шудани Британияи Кабир аз Иттиҳоди Аврупо 52% овоздиҳандагон ва зидди ин иқдом 48% раёй доданд. Баъди раёйпурсии баргузоршуда дар атрофи ин масъала баҳсҳои доманадори сиёсӣ сурат гирифта, ду маротиба сарвазир ва ду маротиба парлумони ин кишварро интиҳоб намуданд ва ниҳоятан дар охири моҳи январӣ соли 2020 сарвазирӣ ин кишвар Борис Ҷонсон созишномаи хориҷ шудани Британияи Кабир аз ҳайати Иттиҳоди Аврупо имзо намуд [138].

Диалектикаи сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ табдили ниҳодҳои байналмилалиро тавассути равандҳои мутобиқшавӣ, паҳншавӣ ва омезиши меъёрҳо метезонад. «Ниҳодҳои байналмилалӣ, дар навбати худ майли ғайримарказонишавии вазифаҳо ва пайдоиши шаклҳои шабакавии ҳамкориҳо нишон медиҳанд, зеро ташкилотҳои минтақавӣ ҳамчун миёнарав дар байни ҳукуматҳои миллӣ ва режимҳои ҷаҳонӣ амал мекунанд. Чунин табдилёбӣ боиси паҳншавии шаклҳои фарогир ва устувори идоракунии мегардад ва ҳамзамон мафҳумҳои анъанавии соҳибхитӣ ва танзими бисёрҷонибаи мутамарказро осебпазир мегардонад» [131, с.10-11].

Ҳамгироии иқтисодии берунаи кишварҳои Осиё ва атрофи Укёнуси Ором бо амиқтар шудани ҷараёнҳои тичоратӣ ва сармоягузорӣ ифода меёбад, зеро равандҳои мазкур дар тағйирёбии шакли тичорат ва сохтори сармоягузориҳои хориҷӣ инъикос ёфтааст. Ҳамгироии суръатбахш бо тағйирёбии занҷирҳои арзиши минтақавӣ ҳамроҳ мешавад ва дар натиҷаи ин вазифаҳои истеҳсолӣ ва занҷираи таъминот дар якҷанд кишварҳои минтақа паҳн мешаванд. Ин гуна равандҳо вобастагии иқтисодиро афзоиш медиҳанд ва аҳаммияти дастрасӣ ба бозорҳо ва захираҳои берунаро баланд мебардоранд. Тағйирот дар сохтори тичорат ва сармоягузорӣ ба тақсимои манфиатҳои иқтисодӣ ва паҳн шудани осебпазирӣ дар байни кишварҳои минтақа таъсир мерасонанд ва боис мегардад, ки марказҳои нави истеҳсолот ва логистикаро эҷод кунанд. Тағйир додани занҷираҳои арзиш ҳам гуногунрангии таъминот ва ҳам тамаркузи пайвандҳои муҳимро дар қаламравҳои мушаххас осон мекунад, аммо хатарҳои стратегиро ба вучуд меорад. Чунин дигаргуниҳо ҳамоҳангсозии сиёсати давлатҳои ҳавзаи Осиёро барои таъмини устуворӣ ва пешгӯйишавандагии муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ зарур мегардонад. Тибқи консепсияҳои пажӯҳишгарон, «ҳамгироии минтақавӣ ба кишварҳои узви ин созмонҳо барои васеъ кардани бозори маҳсулоти худ, кам кардани хароҷоти нақлиёт ва ба даст овардани бартариҳои иловагии рақобатӣ нисбат ба маҳсулоти кишварҳои сеюм мусоидат мекунад» [114, с.45].

Зухуроти иҷтимоию фарҳангӣ ва демографии ҷаҳонишавӣ дар минтақаи Осиё ва атрофи Уқёнуси Ором ҷараёнҳои назарраси муҳоҷиратро дар бар мегиранд. Равандҳои муҳоҷират дар минтақаи мазкур аз тафовут дар сатҳҳои рушд ва ниёзҳои қувваи корӣ ба вучуд меоянд. Муҳоҷират ҷомеаҳои фаромиллиро ташаккул медиҳад, ҷараёни интиқоли пулро ба вучуд меоварад ва ба сохтори бозори меҳнат дар кишварҳои қабулкунанда ва фиристода таъсири амиқ мерасонад. Ҳамзамон, шаҳрншинӣ, ки бо рушди иқтисодӣ алоқаманд аст, тақсмоти аҳолиро тағйир медиҳад ва мушкилоти нави иҷтимоӣ ва инфрасохториро дар шаҳрҳои минтақа ба вучуд меорад. Густариши коммуникатсияҳои фаромарзӣ ва платформаҳои рақамӣ мубодилаи фарҳангиро тақвият медиҳад ва ташаккули ҳувиятҳои гибридро ба вучуд меорад. Чунин тамоюлот дар тағйирёбии меъёрҳои иҷтимоӣ ва амалияҳои истеъмоли инъикос ёфтаанд. Ҳамгироии афзояндаи фазоҳои иттилоотӣ барои тақвияти робитаҳои байни ҷомеаҳо ҳам имкониятҳои нав ва ҳам мушкилоти танзим намудани мундариҷа ва ҳамкориҳои иҷтимоиро ба вучуд меорад. Чунин тағйирот барои нигоҳ доштани устувории иҷтимоӣ мутобиқсозии системаҳои маориф, сиёсати иҷтимоӣ ва идоракунии муҳоҷиратро талаб мекунанд.

Мутобиқшавии сиёсӣ ва институтсионалии кишварҳои Осиё ва атрофи Уқёнуси Ором дар танзими сиёсатҳои миллӣ, низомҳои танзимкунандаи ҷалби сармоягузорӣ ва тақвияти робитаҳои иқтисодии хориҷӣ зоҳир мешавад. Кишварҳо иштироки худро дар форумҳои бисёрҷониба ва созишномаҳои минтақавӣ тақвият медиҳанд, механизмҳои институтсионалиро барои ҳамоҳангсозии стандартҳо ва ҳалли масъалаҳои иқтисодии фаромарзӣ такмил медиҳанд. Ин мутобиқшавӣ ба афзоиши пешгӯишавандагии ҳамкорӣ ва васеъ шудани имкониятҳо барои танзими дастаҷамъона мусоидат мекунад [49]. Ҳамзамон, равандҳои ҳамгироӣ давлатҳоро бо мушкилоти ҳифзи соҳибхотии миллӣ ва зарурати ҳамоҳангсозии танзимкунанда рӯ ба рӯ мекунанд. Чунин ҳолат баъзан вақт боиси баҳсҳои сиёсии дохилӣ ва ислоҳоти институтсионалӣ мегардад.

Танзими муносибатҳои беруна ва иштирок дар форматҳои байналмилалӣ ба механизмҳои ташаккули мавқеи стратегӣ дар арсаи минтақавӣ таъсир меорад. Дар натиҷа, мутобиқшавии сиёсӣ ва институтсионалӣ барои пайдоиши шаклҳои нави ҳамкорӣ ва аз нав муайян кардани тавозуни қудрат дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором заминаҳои зарурӣ фароҳам меорад.

Бояд гуфт, ки Созмони ҳамкории Шанхай механизми бисёрҷонибаи ҳифзи амнияти минтақавӣ ва заминаи ба амал баровардани ҳамкориҳои иқтисодӣ ба шумор меравад. Ин созмон соли 2001 барои татбиқи ҳадафҳои номбурда таъсис ёфтааст. Он аз ҳашт кишвари узв, чор кишвари нозир ва шаш шарикӣ муқолаи иборат буда, доираи фарогирии худро давра ба давра васеъ намудааст. Мубориза бо терроризм, ҷудоихоҳӣ ва экстремизм, инчунин рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва робитаҳои фарҳангӣ вазифаҳои асосии СХШ ба шумор мераванд. Механизмҳои қабули қарорҳои СХШ бар асоси ризоият асос ёфта, чунин механизм ба эътибор гирифтани манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёро таъмин мекунад. Бо назардошти чунин хусусият СХШ дар ташаккули ҷаҳони бисёрқутба бозигари хеле муҳим маҳсуб ёфта, барои муқолаи ва ҳамроҳсозии сиёсати пешгирифтаи давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар навбати аввал СХШ вазитаи муҳимми нигоҳ доштани суботи сиёсӣ ва амнияти минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ ва минтақаҳои ҳамшафати он аст.

Дар баробари СХШ Иттиҳоди кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (АСЕАН) низ дар ташаккули равандҳои минтақавӣ нақши устувор дорад. Ин иттиҳодия соли 1967 бо мақсади суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ, пешрафти иҷтимоӣ ва рушди фарҳангӣ таъсис ёфтааст ва 11 кишвари минтақаро муттаҳид мекунад. Айни замон Индонезия, Малайзия, Сингапур, Тайиланд, Филиппин, Бруней, Ветнам, Лаос, Мянма, Камбоҷа ва Тимори Шарқӣ аъзои АСЕАН мебошанд. Дар маҷмӯъ, ҳудуди давлатҳои узви АСЕАН 4,5 млн километри мурабаъро ташкил медиҳад, онҳо ҷамъан 667 млн аҳоли доранд ва ММД-и онҳо ба 9,7 трлн доллари ИМА баробар аст. Принсипҳои ризоият ва даҳолат нақардан ба қорҳои дохилии ҳамдигар

унсурҳои асосии модели ташкилии ин иттиҳодия мебошанд. Принсипҳои мазкур ба нигоҳ доштани сулҳу субот дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мусоидат мекунад. Ҳамгироии иқтисодӣ дар дохили АСЕАН дар таъсиси минтақаи тичорати озод ва рушди занҷираҳои истеҳсолии минтақавӣ инъикос меёбад. Идоракунии низоъҳои минтақавӣ дар заминаи ин иттиҳодия тавассути ташаббусҳои дипломатӣ ва миёнаравӣ ба амал бароварда шуда, чунин механизм то имрӯз ба онҳо имкон додааст, ки ҳама гуна баҳсҳои байнидавлатиро бо роҳи осоишта ҳал намоянд. АСЕАН инчунин бо шарикони беруна низ робитаҳои худро фаъолона инкишоф медиҳад ва мавқеи худро дар сахнаи байналмилалӣ мустаҳкам менамояд.

Ҳамин тариқ, СХШ ва АСЕАН барои ташкили иттифоқҳои геополитикӣ ва таъмини суботи минтақавӣ равишҳои гуногунро ташаккул додаанд. Созмони ҳамкории Шанхай ба таъмини амният ва муқовимат бо таҳдидҳои муосир таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуда, дар ҳамоҳангсозии амалиёти низоми ва зиддитеррористӣ бартариҳои сохторӣ дорад. АСЕАН бошад, тавассути ҳамкориҳои иқтисодӣ ва робитаҳои дипломатӣ муҳити фарогир ва дорои шиддати камтарро фароҳам меорад, ҳарчанд дар самти воқуниши фаврӣ ба бӯҳронҳо бо баъзе маҳдудиятҳо низ рӯ ба рӯ мешавад.

Таъсири мутақобилаи моделҳои минтақавӣ бо субъектҳои беруна ба самаранокии амалиёт ва таваҷҷуҳи онҳо таъсири назаррас мерасонад. Масалан, Ҷумҳурии Мардумии Чин аз имкониятҳои СХШ ва АСЕАН барои пешбурди манфиатҳои иқтисодӣ ва геополитикии худ дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором фаъолона истифода мебарад, ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ сармоягузорӣ мекунад ва робитаҳои тичоратиро инкишоф медиҳад. Чунин фаъолият дар ниҳоят ба афзоиши нуфузи Чин дар минтақа мусоидат мекунад. Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико, Ҷопон ва дигар қудратҳои бузург низ кушиш мекунанд, ки тавассути пешниҳоди ташаббусҳо ва шарикҳои алтернативӣ ба равандҳои ҳамгироии минтақавӣ таъсир расонанд. Манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодии онҳо равандҳои мураккабро ба вуҷуд меоранд, ки дар он созмонҳои минтақавӣ маҷбуранд самтҳои гуногуни фишори берунаро танзим

кунанд ва мувозинати онҳоро ба вучуд оваранд. Чунин ҳолат барои ҳифзи соҳибхитиёри ва таъмини истиқлоли лоиҳаҳои ҳамгирӣ ҳам имкониятҳои рушд ва ҳам таҳдиду хатарҳои эҳтимолиро ба вучуд меорад [147].

Робитаҳои тиҷоратӣ ва сармоягузориҳои, ки дар онҳо содиркунандагони асосӣ ва бозорҳои истеъмоли ҳукмронӣ мекунанд, вобастагии иқтисодии кишварҳои тараққикардаи Осиё ва ҳавзаи атрофи Уқёнуси Оромро ба вучуд меоваранд. Дарачаи баланди ҳамгироии занҷираҳои истеҳсоли дар мавриди таъминоти молу маҳсулот, сармоя ва технология вобастагии мутақобилаи иқтисодиёти минтақаро ташаккул медиҳад. Сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва созишномаҳои минтақавӣ ба амиқтар шудани ин робитаҳо мусоидат мекунанд ва шабакаҳои мураккаби истеҳсолии фаромарзиро ба вучуд меоранд. Чунин сохтор имкон медиҳад, ки бухронҳои иқтисодӣ ва қарорҳои сиёсии як кишвар зуд дар саросари минтақа паҳн шаванд ва нисбат ба он воқуниши дастҷамъӣ нишон дода шавад. Хатҳои интиқоли захираҳои энергетикӣ ва иртиботи баҳрӣ ҷузъи муҳимми вобастагии мутақобила буда, интиқоли ашёи хом ва маҳсулоти тайёрро байни марказҳои истеҳсоли таъмин мекунанд. Вобастагӣ аз роҳҳои баҳрӣ ва марказҳои логистикӣ аҳамияти беҳатарии гулӯгоҳҳо ва бандарҳоро барои устувории таъминот тақвият медиҳад. Иштироки муштарак дар занҷираҳои саноатии минтақавӣ самаранокии истеҳсолотро беҳтар мекунад, аммо дар мавриди ҳалалдор шудан ва ба таъхир афтодани интиқоли молҳо осебпазирро афзоиш медиҳад. Дар ниҳоят, вобастагии иқтисодӣ ҳам дар робитаҳои тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ ва ҳам дар осебпазирии роҳҳои инфрасохторӣ зоҳир мешавад.

Манфиатҳои стратегии қудратҳои бузурги минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором аз нуқтаи назари пайвастании афзалиятҳои иқтисодӣ ва низомӣ-сиёсӣ ташаккул меёбанд, ки дар он амният ҳамчун шарт зарурӣ барои дастрасии устувори иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Нигоҳ доштани ҳузури низомӣ, иттифокҳо ва системаи боздоранда ҳамчун воситаи ҳифзи роҳҳои тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ ба назар гирифта мешавад. Барои қудратҳои минтақа муҳим

аст, ки пешгӯишавандагии коммуникатсияҳои баҳриро таъмин кунанд ва хатари даҳолати беруна ба марказҳои муҳимми иқтисодиро ба ҳадди ақал расонанд. Чунин афзалиятҳо «дар тақсимои захираҳо барои навсозии масирҳои баҳрӣ, лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва ташаббусҳои дипломатӣ инъикос ёфтаанд» [129, с.46]. Ҳамин тариқ, дастрасӣ ба захираҳои табиӣ ва назорати иртибототи баҳрӣ унсурҳои асосии стратегияҳои таъсиррасонӣ дар минтақа мебошанд. Назорати долонҳои ҳаётан муҳимми баҳрӣ на танҳо манфиатҳои иқтисодӣ, балки инчунин устувории стратегиро дар мавриди сар задани вазъияти буҳронӣ таъмин мекунад. Рақобат барои манбаъҳои энергетикӣ ва марказҳои муҳимми логистикӣ маҷмуи ангезаҳои иқтисодӣ ва хатарҳои геополитикиро ба вуҷуд меорад. Дар ин раванд давлатҳо барои рушд ва тақвияти қобилиятҳои худмухторӣ амнияти стратегиро дар мадди аввал мегузоранд.

Омилҳои эҳтимолии низоъ дар муҳити мутақобила баҳсҳои ҳудудӣ, рақобати тижоратӣ, иқтисодӣ ва истифодаи таҳримҳои иқтисодиро ҳамчун воситаи фишори сиёсӣ метавонанд дар бар гиранд. Баҳсҳои ҳудудӣ оид ба минтақаҳои баҳрӣ метавонанд мушкилоти киштиронии озод ва дастрасӣ ба захираҳоро ба вуҷуд оваранд. Рақобати иқтисодӣ дар бозорҳои минтақа ва сармоягузориҳои номутавозин ба сиёсати миллии давлатҳои алоҳида фишорҳои иловагиро афзоиш медиҳанд ва чунин тамоюлот баъзан вақт боиси қорӣ гардидани чораҳои протекционистӣ мешаванд. Истифодаи таҳримҳо ва монеаҳои сунъӣ боиси парокандашавии бозор ва эҳтимолиан таҷдиди назари занҷираҳои таъминот мегардад, ки чунин ҳолат хатари низоъҳои системавиро афзоиш медиҳад. Бинобар ин, давлатҳои минтақа доимо дар ҷустуҷӯи механизмҳои танзими низоъҳо мебошанд, то ки устувории муносибатҳо ва тақвияти равандҳои ҳамгироиро дар шароити ҷаҳонишавӣ таъмин карда тавонанд.

Воситаҳои идора намудани вобастагии мутақобила механизмҳои иқтисодии дучониба ва бисёрҷонибаро дар бар мегиранд. Механизмҳои мазкур ба коҳиш додани хатарҳои системавӣ ва ҳалли баҳсҳои байнидавлатӣ

нигаронида шудаанд. Тақвияти расмиёти институтсионалӣ, механизмҳои арбитражӣ ва созишномаҳои минтақавӣ ба коҳиш додани номуайяни ва афзоиши пешгӯишавандагии ҳамкорӣ мусоидат мекунад. Банақшагирии стратегии давлатҳо диверсификатсияи таъминот, рушди захираҳо ва ҳамоҳангсозии сиёсати онҳоро таъмин намуда, боиси кам кардани осебпазирӣ ва нигоҳ доштани манфиатҳои иқтисодӣ мегардад. «Боз ҳам бештар шудани тараққиёти давлатҳои Амрикои Лотинӣ, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ; таъсиси иттиҳоди давлатҳо дар Аврупо, Амрикои Шимолӣ ва ҷаҳони ислом; пайдоиши сохторҳои минтақавӣ дар Амрикои Шимолӣ, Амрикои Ҷанубӣ, Аврупо, Шарқи Дур ва тамаддуни исломӣ ва ғайраҳо» [90, с.45].

Вобастагии иқтисодӣ омили асосии ташаккули иттифоқҳои байнидавлатӣ мебошад. Вобастагии иқтисодӣ зери таъсири ҷараёнҳои тичоратӣ ташаккул меёбад, зеро ин раванд бозорҳоро ба ҳам мепайвандад ва осебпазирии мутақобиларо афзоиш медиҳад. Занҷираҳои таъминоти муттаҳидшуда барои рушди ҳамкориҳо зарурати функционалиро эҷод мекунанд. Дар чунин шароит кишварҳо меҳоканд суботи иқтисодӣ ва дастрасӣ ба бозорро нигоҳ доранд. Ҷараёнҳои тичоратӣ барои идоракунии баҳсҳо ва ҳамоҳангсозии амалҳо инчунин эҷоди механизмҳои институтсионалиро имконпазир мегардонад. Маҳз дар чунин шароит иттифоқҳои муваққатӣ тадриҷан ба иттифоқҳои устувортар табдил меёбанд. Ниҳодҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва иштироки ширкатҳои фаромиллӣ тавассути сармоягузориҳои дарозмуддат ва лоиҳаҳои муштарак вобастагии мутақобиларо амиқтар мекунанд. Робитаҳои молиявӣ, ба монанди қарздиҳӣ, сармоягузориҳои мустақим ва ҳамкориҳои фондҳои давлатию ғайридавлатӣ, механизмҳои таъсиррасонӣ ва фишангҳоеро эҷод мекунанд, ки метавонанд сиёсати хориҷии давлатҳоро роҳнамоӣ намоянд. Дар маҷмӯъ, чунин омилҳои иқтисодӣ барои баргузор намудани гуфтушуниди созанда ва имзои созишномаҳои муфид заминаи мусоид фароҳам меоранд ва дар натиҷа устувории иттиҳодияи

байнидавлатиро аз чихати институтсионалӣ таъмин менамояд. Аз ин лиҳоз, кӯшиши баъзе муҳаққиқон барои пешгӯйии вазъи геополитикии ҷаҳони оянда қобили таваҷҷуҳ аст: «Якум, қудрати ҷаҳонии Иёлотӣ Муттаҳида афзоиш меёбад ва он сиёсати худро дар даҳсолаҳои оянда паҳн мекунад. Дуюм, зуҳури рақибони ИМА, ба мисли Чин ва Иттиҳодияи Аврупо, ки ҷаҳонро ба сӯи бисёрқутбӣ мекашад. Сеюм, ташаккули ҷаҳони бисёрсатҳа ва бисёрқутбӣ аст, ки дар он Чин, Олмон, Русия ва Ҳиндустон метавонанд ҳамчун қудратҳои минтақавӣ баромад кунанд» [129, с.42].

Созишномаҳои дучониба ва бисёрҷониба заминаи рушди институтсионалии иттиҳодияҳои байнидавлатӣ ба шумор рафта, қоидаҳои ба амал баровардани ҳамкориҳои тичоратӣ, сармоягузорӣ ва таъмини амниятро муқаррар мекунанд. Чунин созишномаҳо аксар вақт механизмҳои ҳамоҳангсозии мунтазами сиёсати давлатҳои узвҳо дар бар мегиранд, то ки номуайяниро барои иштирокчиёни иттиҳод қоҳиш диҳанд. Гузариш аз ҳамкориҳои ғайрирасмӣ ба механизмҳои расмӣ танзимкунанда имкон медиҳад, ки шароити пешгӯйишаванда фароҳам оварда шавад ва ҳамгироии амиқтари байнидавлатӣ ташаккул ёбад. Стандартҳо ва режимҳои танзимкунандаи мувофиқашуда, аз ҷумла меъёрҳои техникӣ ва талаботи нави институтсионалӣ ҳамоҳангсозии сиёсати давлатиро беҳтар мекунанд ва хароҷоти муомилоти молу маҳсулотро дар байни онҳо қоҳиш медиҳанд. Муқаррар кардани қоидаҳои умумӣ дар чунин соҳаҳо, ба монанди сертификатсия, андозбандӣ ва назорати сармоягузорӣ мутобикати системаҳои иқтисодиро афзоиш медиҳад ва сафарбаркунии воқунишҳои дастҷамъона ба мушкилоти берунаро имконпазир мекунад. Ниҳодина кардани қолабҳои механизмҳои сохтории ҳамкориро тақвият бахшида, тавассути онҳо иттиҳоди байнидавлатӣ устуворӣ ва қобилияти ҳамоҳангсозии воқунишҳоро ба даст меоранд.

Иштирокчиёни ғайридавлатӣ ва қолабҳои ҳамкориҳои шабакавӣ ҳамчун ташаббускорони иловагӣ ва кафилони иттифокҳои нав амал мекунанд. Ин гуна субъектҳо захираҳо, таҷрибаҳо ва қонуниятҳои аллакай мавҷударо аз

доираи иерархияи давлатӣ фарохтар истифода мебаранд. Ширкатҳои фаромиллӣ, иттиҳодияҳои саноатӣ, доираҳои академӣ ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ паҳншавии меъёрҳо ва амалияҳоеро, ки метавонанд пеш аз бастани созишномаҳои байнидавлатӣ пайдо шаванд, мавриди истифода қарор медиҳанд. Шаклҳои шабакавии ҳамкорӣ ба иттиҳодияи байнидавлатӣ имкон медиҳанд, ки дар ҳолати зарурӣ дар атрофи ҳадафҳо ва микёси васеътар ташкил шаванд. Чунин хусусияти шаклҳои шабакавии ҳамкориҳои хориҷӣ барои пешгӯӣ кардану идора намудани хатарҳои геополитикӣ муҳим аст.

Иттиҳодияҳои минтақавӣ дар ҳавзаи кишварҳои Осиё ва атрофи Уқёноси Ором дар тақсмоти дубораи қудрати сиёсӣ ва низомӣ нақши калидӣ мебозанд ва манзараи бисёрқутбаро ташаккул медиҳанд. АСЕАН ҳамчун унсури марказии меъмории минтақавӣ дар муколамаҳои масоили амниятӣ ва ҳамгироӣ фаъолона иштирок мекунад. Фаъолияти он ба таҳкими суботи минтақавӣ ва пешгирии низоъҳо мусоидат мекунад ва ба тавозуни қудратҳои беруна таъсири назаррас мерасонад. Таъсири АСЕАН тавассути ҷаҳорҷӯби гуногун, ба монанди Форуми минтақавӣ ва воҳӯрии вазирони дифои кишварҳои узви АСЕАН афзоиш дода мешавад. Ҷорабинҳои мазкур ба кишварҳои минтақа имкон медиҳанд, ки масъалаҳои ҳассоси амниятиро баррасӣ кунанд ва равишҳои муштараки ҷавобгӯ ба талаботи муосирро таҳия намоянд. Ҳамин тариқ, АСЕАН ва механизмҳои марбут ба он на танҳо ба ҳамгироии минтақавӣ, балки ба ташаккули сохтори нави қудрати сиёсӣ ва низомӣ дар ҳавзаи кишварҳои Осиё ва Уқёноси Ором низ мусоидат мекунанд.

Ҳамгироии иқтисодӣ дар ҳавзаи кишварҳои Осиё ва Уқёноси Ором, ки дар таъсири минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва рушди занҷираҳои арзиши иловагии минтақавӣ зоҳир мешавад, ба мустақилияти сиёсати хориҷии ин давлатҳо таъсири назаррас мерасонад. Амиқтар шудани робитаҳои иқтисодӣ боиси афзоиши вобастагии мутақобила мегардад ва метавонад ҳам қобилияти кишварҳоро барои пешбурди сиёсати мустақили хориҷӣ маҳдуд ва ҳам васеъ кунад. Созишномаҳои тичоратии минтақавӣ, ба монанди Шарикии иқтисодии

ҳамаҷонибаи минтақавӣ, ба ташаккули фазои умумии иқтисодӣ мусоидат мекунад ва динамикаи муносибатҳои геополитикиро тағйир медиҳанд.

Иттиҳодияҳои минтақавӣ дар ҳавзаи кишварҳои Осиё ва Уқёнуси Ором аксар вақт ҳамчун миёнҷигар байни қудратҳои ҷаҳонӣ ва манфиатҳои маҳаллӣ амал мекунад ва механизмҳои мувозинаткунамандаро эҷод менамоянд. Онҳо ба давлатҳои гуногуни минтақа имкон медиҳанд, ки мавқеъҳои худро ҳамоханг созанд ва манфиатҳои худро дар муқобили рақобати бозигарони асосӣ ғимоя кунанд. Ин нақш ба коҳиш додани танишҳо ва ёфтани роҳҳои ҳалли созиш дар вазъиятҳои мураккаби геополитикӣ мусоидат мекунад. Чунин наъби механизмҳои мувозинаткунаманда дар қобилияти созмонҳои минтақавӣ барои таҳияи меъёрҳо ва қоидаҳои умумии рафтор, ки хусусиятҳои минтақаро ба назар мегиранд, зоҳир мешаванд. Онҳо ба кишварҳои Осиё ва атрофи Уқёнуси Ором имкон медиҳанд, ки тавассути диверсификатсияи сиёсати хориҷӣ ва робитаҳои иқтисодии худ аз вобастагии аз ҳад зиёди як қудрати бузург канорагирӣ кунанд. Дар натиҷа, иттиҳодияҳои минтақавӣ ба нигоҳ доштани тавозуни нисбии қудрат ва пешгирӣ аз бартарии як бозигар мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва тичоратии минтақавӣ дар ҳавзаи кишварҳои Осиё ва Уқёнуси Ором механизми пуриқтидор барои таъсири стратегӣ ва тағйир додани тавозуни қудрат мебошанд. Ташаббусҳои геополитикии минтақа, ба монанди ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ»-и Чин яке аз воситаҳои ташаккул додани шабакаи васеи долонҳои нақлиётӣ ва иқтисодӣ ба шумор рафта, мавқеи Чинро дар минтақа тақвият медиҳанд. Лоиҳаи мазкур на танҳо рушди иқтисодиро тақвият медиҳад, балки марказҳои нави қудратро низ эҷод мекунад, меҳварҳои анъанавии геополитикиро тағйир ва тақсимоати дубораи нуфузро дар ҳавзаи кишварҳои Осиё ва атрофи Уқёнуси Ором имконпазир мегардонад.

Ҳамгироии минтақавӣ тавассути коҳиш додани монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ, инчунин тавассути ҳамохангсозии стандартҳои

танзимкунандаи иттиҳодияҳои байнидавлатӣ ба афзоиши тиҷорати мутақобила мусоидат мекунад. Вуруди сармоягузорӣ тавассути эҷоди муҳити қонунии пешгӯишаванда ва бозори минтақавии миқёспазир, ки ҳам сармоягузори мустақими хориҷӣ ва ҳам сармоягузори дохилиро тақвият мебахшад, афзоиш меёбад. Дар натиҷаи чунин амалкардҳо рушди мутаваззини иқтисодӣ бо тақсимои фаромарзии қор алоқамандӣ пайдо менамояд, ва аз ҳама муҳим, самаранокии иқтисодии умумӣ ва рақобатпазирии иштирокчиёро афзоиш медиҳад. Равандҳои ҳамгирӣ инчунин паҳншавии технология ва ҷамъоварии сармояи инсониро тавассути лоиҳаҳои муштарак ва интиқоли донишу малакаҳо беҳтар мекунад ва пойгоҳи иқтисодии минтақавиро тақвият медиҳанд. Бозорҳои умумӣ имкон медиҳанд, ки манбаъҳои таълими талабот гуногунранг қарда шаванд ва хароҷоти муомилотӣ дар дохили иттиҳодия қоҳиш дода шаванд. Чунин ҳолат устувории рушди иқтисодиро афзоиш медиҳад. Аммо хоҳу ноҳод дар байни иштирокчиёни манфиатҳои иқтисодӣ нобаробар тақсим мешавад. Бинобар ин, чунин ҳолат барои нигоҳ доштани устувории дохилии иттиҳодияҳо зуд-зуд механизмҳои аз нав тақсимкунӣ ва ислоҳоти сиёсиро талаб мекунад.

Ҳатарҳои геополитикии ҳамгирӣ дар вобастагии амиқ ба занҷираҳои муҳими таъминот зоҳир мешаванд. Чунин вобастагӣ иштирокчиёро дар муқобили зарбаҳои беруна ва ҳалалдоршавии логистикӣ осебпазир мегардонад. Ҳалалдор қардидани занҷираҳои асосии таъминот, ё қорӣ қардани таҳримҳо метавонад зуд ба оқибатҳои системавии иқтисодӣ ва сиёсӣ барои ҳамаи аъзои иттиҳодия таъдил ёбад. Чунин вобастагии мутақобила мустақилияти стратегии давлатҳоро маҳдуд мекунад ва зарурати механизмҳои дастҷамъонаро барои баланд бардоштани устуворӣ тақвият медиҳад.

Дар раванди ба даст омадани созишҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, баҳусус дар натиҷаи ташаккул ёфтани низоми муқаммалӣ равандҳои ҳамгирӣ интиқоли баъзе аз салоҳиятҳо ба ниҳодҳои фаромиллӣ ё бисёрҷониба ба амал меояд. Дар чунин шакл аз даст додани мустақилият воқунишҳои фаврии миллиро

дар ҳолатҳои бухронӣ душвор мегардонад, зеро қабули қарорҳо ба назар гирифтани манфиатҳои дигар аъзо ва тартиби ҳамоҳангсозиро талаб мекунад. Чунин вазъ механизмҳои институтсионалиро барои ҳамоҳангсозӣ ва тақсими масъулияти идоракунии бухронҳо, инчунин қоидаҳои, ки адолат ва пешгӯиро таъмин мекунад, зарур мегардонад. Созишҳо ва осебпазириҳои муайяншуда мантиқан ба саволҳои пешгӯишаванда ва таҳияи стратегияҳои коҳиш додани хатарҳои геополитикӣ оварда мерасонанд.

Бархӯрди манфиатҳо ва осебпазир гардидани амният аз фарқияти афзалиятҳои стратегии қудратҳои ҷаҳонӣ ва иттифоқҳои минтақавӣ ба вучуд меоянд. Қудратҳои ҷаҳонӣ кушиш менамоянд, ки қудрати худро намоиш диҳанд ва марказҳои коммуникатсионии ҷаҳониро ҳифз кунанд, дар ҳоле ки иттифоқҳои минтақавӣ ба таҳдидҳои маҳаллӣ ва нигоҳ доштани тавозуни қудрат диққат медиҳанд. Чунин ҳолат боиси такрор шудани соҳаҳои масъулият ва шиддат ёфтани рақобат барои ҳузури низомӣ ва марказҳои логистикӣ мегардад. Ба таври гуногун арзёбӣ гардидани таҳдидҳо шарту шароити ба амал омадани низоҳоро ба таври пешакӣ муайян мекунад. Чунин тамоюл худро дар шакли намоиш додани қувва ва афзоиши зарфияти низомӣ зоҳир мекунад. Чунин зиддиятҳо тавассути истифодаи низоҳҳои минтақавӣ ба бухронҳои маҳаллӣ ва шиддат гирифтани вазъ табдил меёбанд. Иттиҳодаҳои минтақавӣ баъзан вақт аз ҷониби бозигарони ҷаҳонӣ ҳамчун механизми маҳдуд кардани таъсири онҳо қабул карда мешаванд. Чунин вазъ равандҳои тақвияти шарикӣ ва ташаккули эътилофҳои дифоиро тезутунд мекунад. Равандҳои мазкур падидаи «таноқузи амниятӣ»-ро ба вучуд меоварад, зеро дар шароити номбаршуда афзоиши вобастагии мутақобила эҳтимолияти низоҳҳои системавиро афзоиш медиҳад, на коҳиш.

Рақобати иқтисодӣ тавассути механизмҳои минтақавӣ дар шакли мубориза барои бозорҳо, сармоягузорӣ ва назорат бар захираҳои калидӣ зоҳир мешавад. Созишномаҳои минтақавӣ ва ташаббусҳои инфрасохторӣ ҳамчун механизмҳои таъсиррасони иқтисодӣ ва дастрасӣ ба занҷираҳои таъминот истифода мешаванд. Дар натиҷа, рақобати байни абарқудратҳои

ҷаҳонӣ ва иттиҳодияҳои минтақавӣ шакли рақобат барои стандартҳо, ҷараёни сармоягузорӣ ва дастрасӣ ба бахшҳои стратегии иқтисодиро мегирад.

Муқовимати ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ тавассути истифодаи таҳримҳо, муқаррар кардани стандартҳои техникӣ ва тафсири меъёрҳои байналмилалӣ ҳамчун воситаҳои фишори сиёсӣ ифода меёбад. Таҳримҳо ва монеаҳои танзимкунанда ҳамчун воситаҳои таъсиррасонӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои геополитикӣ тавассути маҳдуд кардани дастрасӣ ба технологияҳо ва захираҳои молиявии муҳолифон хизмат мекунад. Дар чунин шакл истифода гардидани қонунҳо ва институтҳои байналмилалӣ нисбат ба механизмҳои бисёрҷониба эътимоди дигаронро коҳиш медиҳад ва ба вучуд овардани механизмҳои алтернативии ҳуқуқӣ ва институтсионалиро ҷолиби диққат мегардонад.

Омилҳои, ки авҷгирии вазъиятро бештар мекунад, бахшҳои ҳудудӣ, рақобат барои инфрасохтори муҳим, рақобати технологӣ ва осебпазирии энергетикиро дар бар мегиранд. Ҳамбастагии манфиатҳо дар ин раванд шароитро фароҳам меорад, ки дар он ҳодисаҳои маҳаллӣ метавонанд ба низоъҳои системавии байни субъектҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ табдил ёбанд. Муайян ва безарар гардонидани чунин омилҳо идоракунии пешгирикунанда, ҳамроҳангсозии муассисаҳо ва механизмҳои коҳиши авҷгирии вазъияти номбаршударо талаб мекунад.

Барои пешгӯӣ ва ояндабинии вазъият тавсия дода мешавад, ки таҳлили сценарияҳо, нишондиҳандаҳои миқдорӣ вобастагии иқтисодӣ ва арзёбии сифатии устувории институтсионалии минтақавӣ истифода бурда шаванд. Таҳлили сценарияҳо имкон медиҳад, ки самтҳои алтернативии рушд муайян карда шуда, оқибати зарбаҳои якҷояи иқтисодӣ ва сиёсӣ арзёбӣ гардад. Нишондиҳандаҳои миқдорӣ вобастагии иқтисодӣ барои муайян кардани механизмҳои интиқоли бухронҳо ва ҷанкунии таҳминҳои эҳтимолӣ хизмат мекунад. Арзёбии сифатии устувории институтсионалӣ модели номбаргардидаро пурратар мекунад ва қобилияти муассисаҳои минтақавиро барои мутобиқшавӣ ва худтанзимкунӣ нишон медиҳад. Татбиқи амалии

равиши муттаҳидшуда таҳияи индексҳои мураккаб ва истифодаи усулҳои санҷиши шокҳои иқтисодиро барои сценарияҳои дорои шиддати гуногуни вобастагӣ дар бар мегирад. Усулҳои омӯрӣ барои тасдиқи фарзияҳои сценария ва муайян кардани ҳассостарин унсурҳои система истифода мешаванд. Ҳамзамон, арзёбиҳои қоршиносон барои ба назар гирифтани хусусиятҳои институтсионалӣ кумак мекунанд. Ин равиши муттаҳидшуда дақиқии пешгӯйиҳоро беҳтар мекунад ва имкон медиҳад, ки чораҳои сиёсат дар асоси самаранокии онҳо радабандӣ карда шаванд.

Дар шароити афзоиши суръати ҷаҳонишавӣ механизмҳои интиқоли бухронҳо тавассути робитаҳои тичоратӣ ва молиявӣ фаъол мешаванд ва ноустувории кӯтоҳмуддати суботи сиёсиро афзоиш медиҳанд. Қатъшавии тичорат ва қатъшавии занҷираи таъминот мустақиман ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва норозигии мардум таъсир мерасонад. Ҷараёнҳои молиявӣ, аз ҷумла хуруҷи босуръати сармоя ва ноустувории қурби асъор, метавонанд ғавран шароити иқтисодиро тағйир диҳанд ва эътимодно ба ҳукумат коҳиш диҳанд. Таъсири муштаракӣ чунин фишангҳо таъсиротро ба вучуд меорад, ки хатари бухронҳои сиёсиро афзоиш медиҳад.

Таъсири ҳамгироии минтақавӣ ба хатарҳои системавӣ дар ду шакл зоҳир мешавад: якум, тавассути ҷамоҳангсозии институтсионалӣ он метавонад низоъҳоро коҳиш диҳад; дуюм, тавассути муттаҳид кардани осебпазирӣ он метавонад низоъҳоро шадидтар кунад. Механизмҳои ҳамгирӣ, ба монанди қоидаҳои ҳалли муштаракӣ баҳсҳо ва ҷамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ, эҳтимолияти авҷ гирифтани бухронҳои маҳаллиро коҳиш медиҳанд. Ҳамзамон, лоиҳаҳои муштарак ва вобастагии зичи иқтисодӣ метавонанд осебпазирӣҳоро муттаҳид кунанд ва гурӯҳи давлатҳоро ба ҳамон зарбаҳо осебпазир гардонанд. Бинобар ин, арзёбии таъсири ҳамгирӣ ба хатарҳои системавӣ бояд тавозуни байни коҳиш додани низоъҳо ва хатари ҷамъшавии осебпазирӣҳои муштаракро ба назар гирад.

Сиёсати хориҷии абарқудратҳои ҷавзаи кишварҳои Осиё ва атрофи Уқёнуси Ором барои коҳиш додани хатарҳои геополитикӣ ба омезиши

механизмҳои дипломатӣ ва иқтисодӣ, аз ҷумла созишномаҳои дучониба, шарикӣ энергетикӣ ва ташаббусҳои инфрасохторӣ равона карда мешавад. Созишномаҳои дучониба ҳамчун асос барои институтсионализатсияи ҳамкорӣ ва ҳалли баҳсҳо дар доираи заминаҳои ҳуқуқӣ хизмат мекунад ва пешгӯишавандагии ҳамкорихоро афзоиш медиҳанд. Шарикӣ энергетикӣ ва лоиҳаҳои муштаракӣ инфрасохторӣ вобастагии байни иштирокчиёро афзоиш медиҳанд ва ангеаҳои моддиро барои нигоҳ доштани субот дар минтақа эҷод мекунад.

Диверсификатсияи бозорҳои содиротӣ ҳамчун чораҳои муҳимми нигоҳ доштани устувории иқтисодӣ дар шароити таҳримҳо ва афзоиши рақобат, ки ба коҳиш додани хатарҳои иқтисодии беруна нигаронида шудааст, баррасӣ мешавад. Густариши робитаҳои тиҷоратӣ дар ҳавзаи кишварҳои Осиё ва атрофи Уқёнуси Ором ва пайдо кардани шарикони нав осебпазирии онҳоро ба чораҳои маҳдудкунанда ва зарбаҳои беруна коҳиш медиҳад ва устувории чараёнҳои содиротии онҳоро таъмин мекунад. Истифодаи механизмҳои молиявӣ ва институтсионалӣ, ба монанди ҳисоббаробаркунӣ бо асбоби миллий ва созишномаҳои дучонибаи тиҷоратӣ ба коҳиш додани вобастагии муомилот аз асбоби сеюм ва бозорҳои берунаи асбоб мусоидат мекунад. Таъсиси долонҳои устувори логистикӣ ва рушди инфрасохтори алтернативии интиқоли молу маҳсулот устувории занҷираҳои таъминотро афзоиш медиҳад ва гуногунрангии транзитиро дар дарозмуддат таъмин мекунад. Сиёсати маҳаллисозии таъминоти молҳои ниёзи аввалия, аз ҷумла рушди истеҳсоли дохилӣ ва дастгирии кластерҳои саноатии минтақавӣ, вобастагии системавиро аз таъминкунандагони беруна коҳиш медиҳад ва устувории амалиёти молиявиро афзоиш медиҳад. Чунин чораҳо, ки дар якҷоягӣ андешида мешаванд, барои муқовимат бо таҳримҳо ва мушкилоти рақобатӣ захираҳои заруриро эҷод мекунад.

Механизмҳои низомӣ-сиёсӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ омили муҳим дар маҳдуд кардани хатарҳои геополитикӣ ва нигоҳ доштани суботи стратегӣ дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором мебошанд. Чораҳои таҳкими эътимод, аз

кабили мубодилаи иттилоот, фаъолиятҳои мушоҳидавӣ ва огоҳсозии шаффоф дар бораи машқҳои низомӣ, ба коҳиш додани хатари нофаҳмиҳо ва пешгирии ҳодисаҳои номатлуб мусоидат мекунанд. Машқҳои муштарак ва форматҳои мунтазами гуфтушунид оид ба амният барои ҳамоҳангсозии амалҳо, амалӣ кардани расмиёти коҳиши шиддат ва тақвияти роҳҳои муошират байни қувваҳои мусаллаҳ ва механизмҳои дипломатӣ фароҳам меоранд.

Гузариш ба низоми ҷаҳонии бисёрқутба аз ҳисоби аз нав тақсим кардани қудрати иқтисодӣ, нақши афзояндаи марказҳои нави рушд ва шиддат гирифтани рақобати институтсионалӣ дар арсаи ҷаҳонӣ ба амал меояд. Аз нав тақсим кардани нуфузи иқтисодӣ барои пайдоиши субъектҳои рақобатпазир, ки қодиранд меъёрҳо ва қоидаҳои мавҷудаи байналмилалиро ба ҷолиш кашанд, заминаи моддӣ фароҳам меорад. Рақобати байни муассисаҳои ҳам ҷаҳонӣ ва ҳам минтақавӣ механизмҳои алтернативии танзим ва дастрасӣ ба захираҳоро ташаккул медиҳад. Омилҳои дохилии устувории қудратҳои бузург, аз ҷумла муттаҳидии иҷтимоию сиёсӣ ва устувории иқтисодӣ, ҳам ба сифати ангезанда ва ҳам маҳдудкунандаи тағйироти системавӣ амал мекунанд.

Фаъолони минтақавӣ, бахусус АСЕАН ва блокҳои минтақавӣ дар Африқо ва Амрикои Лотинӣ, тавассути ҳамкориҳои иқтисодӣ ва таҳияи равишҳои сиёсӣ ва танзимкунанда имкони табдил шудан ба марказҳои алтернативии таъсиррасониро нишон медиҳанд. Тақвияти ҳамгирии минтақавӣ аҳамияти умумии ин блокҳоро дар гуфтушунидҳои байналмилалӣ афзоиш медиҳад ва доираи рафторҳои стратегии онҳоро васеъ мекунад. Бо вучуди ин, гуногунрангии манфиатҳои дохилӣ, заъфҳои институтсионалии аъзои алоҳида ва фишорҳои беруна суръат ва умқи табдили онҳоро ба марказҳои пурраи қудрат то андозае маҳдуд мекунанд.

Афзоиши мустақилияти минтақавӣ бо парокандагии режимҳои идоракунии ҷаҳонӣ алоқаманд аст, зеро дар шароити ҷаҳонишавӣ қоидаҳо ва амалияҳои мувозӣ ва қисман номувофиқ пайдо мешаванд. Ин метавонад ба

низомии ҳамкориҳое оварда расонад, ки дар онҳо форматҳои минтақавӣ муассисаҳои ҷаҳониرو пурра мекунад ва роҳҳои ҳалли тақсимшудаи мушкилоти фаромиллиро осон мегардонанд. Интиҳобан, афзоиши муқовимат имконпазир аст, вақте ки меъёрҳои минтақавӣ бо низомҳои ҷаҳонӣ муҳолифат мекунад, ё вақте ки манфиатҳои бузург минтақагароии афзояндаро ҳамчун таҳдид ба таъсири худ мешуморанд. Барои коҳиш додани чунин хатарҳо механизмҳои ҳамоҳангсозӣ байни иттиҳодияҳои минтақавӣ ва муассисаҳои ҷаҳонӣ заруранд, то ки онҳо кам кардани шиддат ва идоракунии қоидаҳои нави пайдошавандаро анҷом дода тавонанд.

Ҳамин тариқ, ҷаҳонишавӣ сабабгори асосии амиқтар шудани ҳамгироии минтақавӣ мебошад. Чунин тамоюлот дар ташаккули робитаҳо ва иттифокҳои нави иқтисодӣ инъикос ёфтааст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ин раванд бо масъалаи аз нав тақсим намудани манфиатҳои стратегии субъектҳои минтақавӣ омехта мешавад ва вобастагии иқтисодии давлатҳо ба унсури қалидии таъсиррасонии геополитикӣ табдил меёбад. Дар ҷаҳони бисёрқутбаи муосир чунин тамоюлот системаи мураккаби санҷишҳо ва мувозинатҳоро эҷод мекунад. Тағйирёбии манзараи геополитикӣ таҳти таъсири равандҳои ҳамгирӣ дар пайдоиши шаклҳои гибридии ҳамкорӣ, ки ҷузъҳои иқтисодӣ ва низомӣ-сиёсиро дар худ муттаҳид мекунад, зоҳир мешавад. Таҳқиқот нишон дод, ки чунин сохтори минтақавӣ, ба монанди минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором, аксар вақт вазъияти муҳолифатнокро ба вуҷуд меорад: афзоиши ҳамкорӣ дар баъзе соҳаҳо бо афзоиши рақобат дар дигар соҳаҳо зоҳир мешавад. Чунин ҳолат бори дигар гувоҳӣ аз он медиҳад, ки таъсири ҷаҳонишавӣ ба муносибатҳои байналмилалӣ ногузир аст.

Дар ин қисми таҳқиқот се механизми асосии таъсиррасонӣ муайян карда шуданд: вобастагии иқтисодӣ шиддати низоъҳоро маҳдуд мекунад, аммо осебпазирӣҳоро ба вуҷуд меорад; зичии институтсионалии иттиҳодияҳои минтақавӣ мавқеи гуфтушуниди онҳоро тақвият медиҳад; ҳимояи стратегӣ аз ҷониби давлатҳо боиси тақсимои нобаробари манфиатҳо ва хатарҳо мегардад.

Парадокси ҷаҳонишавии муосир дар тақвияти манфиатҳои иқтисодии ҳамгирӣ ва танишҳои геополитикӣ зоҳир мегардад. Тавре ки таҳқиқ нишон дод, рақобат барои назорат аз болои занҷираҳои таъминот ва лоиҳаҳои инфрасохторӣ байни субъектҳои нуктаҳои нави бархӯрдро эҷод мекунад. Ин махсусан дар рақобати институтсионалии байни чунин сохторҳо, ба монанди СҶШ ва АСЕАН, ки ҳадафҳои гуногуни стратегиро пайгирӣ мекунанд, возеҳу равшан мегардад. Афзоиши ихтилоф байни роҳбарони ҷаҳонӣ ва иттиҳодияҳои минтақавӣ пешгӯиҳои устувориҳои низоми байналмилалиро ба таври назаррас душвор мегардонад. Таҳлилҳо тасдиқ карданд, ки низоъҳои маҳаллӣ торафт бештар хатарнок мешаванд ва ба манфиатҳои иштирокчиёни сершумор таъсир мерасонанд. Ин хатари шиддат гирифтани ғайриҷаҳоншӯро, махсусан бо назардошти заъфи механизмҳои мавҷудани ҳалли низоъ афзоиш медиҳад.

Дар ин раванд ҳамгироии минтақавӣ бояд барои Минтақаи Осиёи Марказӣ махсус зикр шавад. Зеро ҳавфу хатар ва таҳдидҳои нави ҷаҳонӣ имрӯз вижагӣҳое пайдо намуда истодаанд, ки ба обрӯ ва имиҷи ҳар як кишвар метавонад таъсири манфӣ расонанд. Аз ин рӯ, ҳамгироии байни сарварони сиёсӣ ва кишварҳои минтақа дар айни ҳол, аҳаммияти хосса доранд. Масусан, сафарҳои сарони кишварҳои Осиёи Марказӣ баъди ҳодисаҳои «Крокус сити холл» байни ҳамдигар як сиёсати нави ҳамгироии минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Албатта, новобаста ба равандҳои нави ҷаҳонишавӣ, ки таъсири манфӣю мусбати он ба мутахассисони касбӣ маълум аст, боз вазъи нави геополитикӣ, муносибати пуртазоди байни кишварҳои абарқудрат, муносибати кишварҳои Аврупо бо Русия ва ҳолати имрӯзаи Афғонистону Украина низ ба кишварҳои Осиёи Марказӣ бетаъсир намерасонад. Хусусан, тезутунд шудани вазъи геополитикии кишварҳои ҷаҳон имрӯз бештар ба зухуроти экстремизму терроризм вобаста карда мешаванд, ки ин чандон ба таҳлилҳои илмӣ рост намеоянд. Ин амалҳои номатлуб бештар барои даҳшатафканӣ, бераҳмӣ ва паҳн кардани тарсу воҳима, ғоратгарӣ, ҷинояткорӣ ба кор бурда

мешаванд. Албатта, мо мутмаинем, ки онҳо дар маҷмуъ ба равандҳои геополитикии ҷаҳон таъсиргузор мебошанд ва онҳоро ҳамчун васила дар бисёр ҳолатҳо кишварҳои бо ҳам муҳолиф истифода мебаранд.

Сабаби асосии бад шудани муносибаҳои геополитикӣ имрӯз дар арсаи байналмилалӣ, пеш аз ҳама, иқтисодиёти нокифоя, гегемонияи ҷаҳонӣ, нуфуз, муссалаҳшавии босуръат, хариду фурӯши яроқу аслиҳа мебошад, ки аксарияти кишварҳои абарқудрат ба ин роҳу восита умри давлатдорӣ худро дароз кардани мешаванд. Дар баробари ин сар задани ҷангҳои хурду бузург ва ба доми худ кашидани кишварҳои рӯ ба истиқлол низ сабаби номуносиб шудани муносибатҳои геополитикӣ мегардад. Ҳамаи ин бечунучаро ба ҳалалдор кардани созишномаҳои байналмилалӣ, итоат накардан ба қонуну қарорҳои СММ ва озодию ҳуқуқҳои мардумони кишварҳои гуногун бетаъсир намеронад.

Тасаввур намоед, ки баъди ба сари ҳокимият омадани Толибон чи тағйироти кулӣ дар арсаи байналмилалӣ ба вуқӯъ омад. Вазъи ин ҳодиса чӣ гуна таъсир ба кишварҳои Осиёи Марказӣ мерасонад? Чанд кишвари ҷаҳон Афғонистонро ба таври расмӣ шинохт? Боз бисёр саволҳои ба миён омадаанд, ки ба онҳо посухи илмӣ додан мушқилҳои зиёде пеши рӯ меоваранд. Аммо ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, ҳамгироии минтақавӣ падидаест, ки кишварҳои минтақаи Осиёи Марказиро ба як ҳудуди иқтисодии минтақавӣ табдил дода метавонад.

2.2. Устуворшавии мавқеи геополитикии Тоҷикистон дар шароити соҳибистиқлолӣ

Дар солҳои 80-уми асри гузашта дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон дигаргуниҳои назаррас ба амал омаданд. Ин тағйирот дар пасманзари пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва эълон гардидани истиқлоли кишвар, гузариш ба демократия ва ташаккули шуури нави сиёсӣ дар ҷомеа ба амал омаданд. Дар ҷараёни дигаргуниҳо дар ҳаёти сиёсии ҷомеа тағйироти кулӣ ба амал омад, ки ба сиёсати бозсозӣ оварда расонид. Ин сиёсат, дар асл, рушди

ҷомеаи шуравиро куллан тағйир дод. Муносибати байни одамон дар тамоми соҳаҳои ҳаёт тағйир ёфт. Барои ташаккули ҷумҳуриҳои мустақили шуравӣ замина гузошта шуд. Истиқлол оғози марҳилаи нави тағйироти сиёсиро дар ҷомеаҳои пасошуравӣ нишон дод. Ташаккули институтҳои нави сиёсӣ, таҳияи конституция ва ташкили заминаи ҳуқуқӣ вазифаҳои аввалиндараҷа гардиданд. Дар Тоҷикистон ин давра бо раванди мураккаби сохтмони миллӣ, ҷустуҷӯи ҳувияти миллӣ ва ташаккули элитаи нави сиёсӣ шинохта мешавад.

Муборизаи сиёсӣ барои қудрат ва нуфуз байни қувваҳои гуногуни сиёсӣ, аз ҷумла коммунистҳои собиқ, ғаёлонии демократӣ ва намояндагони ҳаракати исломӣ оғоз ёфт. Ин мубориза ба ноустувории ҷиддии сиёсӣ ва дар ниҳоят, ба ҷанги шаҳрвандӣ дар аввали солҳои 90-ум оварда расонид. Талошҳо барои ташкили низоми бисёрҳизбӣ, баргузориҳои интихоботи озод ва одилона, таъмини озодии суҳан ва ҷамъомадҳо сурат гирифтанд. Аммо раванди демократиконӣ бо монеаҳои зиёде, аз ҷумла заъфи институтҳои давлатӣ ва таъсири элитаҳои минтақавӣ рӯ ба рӯ шуд.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ 9-уми сентябри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди дигар ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ, истиқлоли давлати худро эълон кард ва узви комилҳуқуқи ҷомеаи байналмилалӣ гардид. Дар роҳи ба даст овардани истиқлол Тоҷикистон бо мушкилот ва монеаҳои гуногун рӯ ба рӯ шуд. Яке аз омилҳои асосӣ оғози раванди таҷдиди сохтор буд, ки тамоми Иттиҳоди Шуравиро фаро гирифт. Дар заминаи таърихии муосир назарҳои гуногун дар бораи бозсозӣ вучуд дорад. Баъзеҳо онро падидаи мусбат меҳисобанд, дар ҳоле ки дигарон оқибатҳои манфии онро ёдовар мешаванд. Дар миёнаи солҳои 80-ум роҳбарияти ҳизбӣ-давлатӣ дар рушди давлат ва давлатдорӣ қадамҳои ҷасурона гузошт. Бо назардошти вазъи сиёсӣ, рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва пешрафти фарҳангии ҷомеа сатҳи нави муносибатҳо ба вучуд омад, ки онро "ислоҳот" номиданд. Ин тағйирот ба таври васеъ дастгирӣ шуд ва дар таърихи кишвар марҳилаи муҳим гардид.

Сиёсати бозсозӣ натавонист мушкилоти ҷомеаро пурра ҳал кунад. Аз ҷумла, равандҳои номатлуби иҷтимоӣ иқтисодӣ бадтар шуданд. Дар ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангӣ тамоюлҳои либералӣ бештар пайдо шуданд. Таҷдиди онро асосан намоёндагони зиёӣён дастгирӣ карданд. Зиёӣён, вобаста аз мавқеи иҷтимоӣ худ, муносибатҳои ҷамъиятиро сиёсиро аз нуқтаи назари танқидӣ баррасӣ мекарданд. Мақсади сиёсати бозсозӣ демократиконии ҳаёти сиёсӣ ва ҷамъиятии кишвар буд. Дар натиҷаи татбиқи ин амал, гуногунандешии сиёсӣ ва густариши озодиҳои шахрвандӣ низомии сиёсии ҷомеа ва унсурҳои гуногуни он тадриҷан тағйир ёфтанд. Ба роҳбарии ҳизб ва давлат насли нав омад. Ин насл буд, ки бештар дар бораи ҳаёти иҷтимоӣ ва мушкилоти рӯзмарра андеша мекард. Ин насл буд, ки озодии инфиродиро аз озодии ҷамъиятӣ болотар медонист. Вай кӯшиш мекард, ки пеш аз ҳама, худро аз худ озод кунад, то ғуломи фикрҳои худ набошад. Вай барвақт фаҳмид, ки роҳи озодӣ берун аз роҳи тамаддун вучуд надорад. Вай дарк мекард, ки ҷомеаи инсонӣ бояд дар асоси қоидаҳои умумӣ ва ҳимояи манфиатҳо дар асоси баробарии имкониятҳо рушд кунад.

Мақомоти давлатӣ чунин мешумориданд, ки демократисозии ҳаёти ҷамъиятӣ воситаи асосии ҳалли мушкилот, тақондихандаи рушд ва пешрафт мебошад. Аммо бо сабабҳои гуногун, ин идеяро амалӣ кардан муяссар нашуд. Зери таъсири қувваҳои беруна равандҳои носолими иҷтимоӣ суръат гирифтанд. Онҳо дар шакли стихиявӣ ва бетартибу бенизом сурат мегирифтанд, ки ин ба рушди пайвастаи ҷомеа монеъ мешуд. Сабаби асосӣ набудани барномаи ҳамаҷониба барои марҳилаи нави таърихӣ ва инчунин набудани чораҳои илмӣ буд. Аз ин рӯ, барои пешгирӣ кардани бухрон роҳбарияти нави кишвар таълимот ё назарияҳои гуногунро ҳамчун асоси рушд қабул мекард, аммо баъд аз он аз онҳо даст мекашид.

Офаринандагон барои азнавсозӣ омода набуданд. Онҳо кӯшиш накарданд, ки ҳудашон бозсозӣ кунанд. Дар шароити номуайяни ва ноустувории ҷомеа қувваҳои гуногуни сиёсӣ ба сиёсати калон рӯ оварданд. Онҳо мувофиқи манфиатҳо ва ҳадафҳои гурӯҳӣ амал мекарданд, ки ба

гуногунандешии сиёсӣ, озодии инфиродӣ ва муносибати либералии ҳокимияти давлатӣ така мекарданд.

Бо гузашти вақт таъсири институтҳои давлатӣ хоҳиш ёфт. Ба мақомоти идоракунии шахсони нав ворид шуданд ва гурӯҳҳои ҷинойтӣ бо соҳаи сиёсӣ зич пайвастанд. Қонунҳое, ки ба иҷро даромаданд, ба шахрвандон дурнамои зиёдеро барои худшиносӣ фароҳам оварданд. Ҳам шакл ва ҳам моҳияти ҳодисаҳои руҳдода тағйир ёфтанд. Бисёр одамон худро гумшуда ҳис мекарданд, зеро ба шароити тағйирёфта мутобиқ шуда наметавонистанд.

Эътироз ва муқовимат тамоми зинаҳои ҳокимиятро аз поён то боло фаро гирифт. Қариб ҳамаи сохторҳои давлатӣ ба мустақилият ва идоракунии мустақил талош мекарданд. Тағйирот дар қонуни асосӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ вазъи мураккаби сиёсиро дар давлат ба таври назаррас беҳтар карданд. А. Мамадазимов ибраз медорад, ки «дар маънии дигар баён намудани моддаи 6-уми Конституцияи ИҶШС, яъне тағйири мақом ва нақши Ҳизби коммунистӣ дар системаи сиёсии ҷомеа амале буд, ки дар муносибатҳои сиёсӣ ҳолати сифатан навро ба миён овард» [35, с.300]. Ҳаракатҳои сиёсии ташаккулёфта ва мустаҳкамшуда мақоми қонунӣ ва имконияти фаъолияти беамониатро ба даст оварданд. Динамикаи иҷтимоӣ ҳам дар марказ ва ҳам дар маҳал дигаргун мешуд. Талош барои соҳибхитиёрӣ қариб ҳамаи ҷузъҳои Иттиҳоди Шуравиро фаро гирифт. Хусусан пас аз ҳодисаҳои августи соли 1991 ҳар як сиёсатмадор дарк кард, ки аз миён рафтани давлати тавоно ногузир аст.

Ақидаи аҳоли дар бораи тамоюлҳои муттаҳидшавӣ ва ҷудошавӣ ба таври назаррас фарқ мекард. Бо вучуди ин, қисми зиёди шахрвандони кишвар изҳори хоҳиш карданд, ки Иттиҳоди Шуравӣ боқӣ монад ва Тоҷикистон ҷузъи таркибии он бошад. Он замон дар ҳудудҳои гуногуни ИҶШС, мақомоти маҳаллӣ фаъолона ҷонибдори ҷудошавӣ ва ба даст овардани соҳибхитиёрӣ буданд ва аҳолиро ба он водор мекарданд, ки «мавҷудияти мустақилона шаъну шараф аст».

Бо оғози бозсозӣ ҷунбишҳои миллӣ фаъол шуданд. Дар ҷумҳуриҳои собиқӣ шуравӣ фаъолияти ин ҷунбишҳо дар эълони соҳибхитӣрии давлатӣ ифода ёфт. 7-8-уми декабри соли 1991 роҳбарони Беларус, Русия ва Украина созишномаи Беловежскро дар бораи таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил имзо карданд. Дар муқаддимаи ин ҳуҷҷат қайд шудааст, ки «Мо, ҷумҳуриҳои Беларус, Федератсияи Россия ва Украина ҷун давлатҳои таъсискунондаи Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ ва ба Шартномаи иттифоқии соли 1922 имзогузошта, зикр менамоем, ки ИҶШС ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ва воқеияти геополитикӣ ба мавҷудияти худ хотима мегузорад» [39, с.65]. Инчунин «10-уми декабри соли 1991 парламенти Белоруссия ва парламенти Федератсияи Россия аҳдномаи таъсиси ИДМ-ро бе тағйироту илова, парламенти Украина бошад, онро бо чандин шарҳу эзоҳоти қиддӣ тасдиқ карданд. Инчунин, онҳо яқбора Шартномаи иттифоқии соли 1922-ро дар хусуси таъсиси ИҶШС бекор карданд» [39, с.25].

Ин амали се кишвар боиси таъҷҷуб ва ҳайрати дигар ҷумҳуриҳои наваъсиси мустақил гардид. Дар робита ба ин, дар рӯзҳои аввали ҳодиса, роҳбарони дигар ҷумҳуриҳо кӯшиш мекарданд, ки вайроншавии абарқудратро пешгирӣ кунанд, ё агар ин имконнопазир бошад, Иттиҳоди Шуравиро дар ягон шакл нигоҳ доранд. Инро гуфтушунидҳо дар Ашқобод ва Алма-Ато тасдиқ мекунанд. Онҳо маҷбур шуданд, ки бо он чӣ ки рӯй дод, муросо кунанд.

Ҳамин тавр, ҳодисаҳои моҳи декабр ба анҷом расиданд. Акнун соҳибхитӣрии ҷумҳуриҳои шуравӣ расман мустаҳкам шуд. Аммо дар он вақт ҳама ҷумҳуриҳои шуравӣ аллакай соҳибхитӣрии худро эълон карда буданд. Аз ҷумла, пас аз табaddулотии августӣ маълум шуд, ки идоракунии кишваре бо номи ИҶШС имконнопазир аст. Вазъи наво, ки онҳо меҳостанд, ба воқеият табдил ёфт.

Дар Тоҷикистон, мисли дигар ҷумҳуриҳои собиқӣ шуравӣ, одамоне буданд, ки ба истиқлол ва таъсиси давлати миллӣ талош мекарданд. Аммо раванди ба даст овардани истиқлол дар Тоҷикистон, аниқтараш дар Осиёи

Марказӣ хусусиятҳои худро дошт ва аз равандҳои минтақаҳои дигар фарқ мекард. Тибқи сарчашмаҳои расмӣ, «Изҳорот дар бораи истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро иҷлосияи ғайринавбатии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати дувоздаҳум қабул намуд» [41, с.55].

Дар баъзе сарчашмаҳо гуфта мешавад, ки неруҳои мухолифин ба қабули Ёлломияи истиқлоли давлатии Тоҷикистон таъсир расонидаанд. Ба ақидаи баъзеҳо, Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таъсири қувваҳои мухолифин истиқлоли Тоҷикистонро эълон кард. Ҳамин тариқ, «рӯзҳои 29-31-уми август ва 9-10-уми сентябри соли 1991 гирдиҳамоии неруҳои мухолифин мегузашт ва онҳо ба унвони Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъномае иборат аз 17 банд ирсол намуда буданд» [41, с.336]. Дар матни қатънома инчунин даъват ба Ёлони истиқлоли давлатии Тоҷикистон садо медод. Аммо ёлони Ёлломияи истиқлоли Тоҷикистонро набояд танҳо бо ташаббуси мухолифин алоқаманд кард. Пас аз ба даст овардани истиқлол, масъалаҳои мураккаби вазъи сиёсӣ дар кишвар монеаҳои назаррасро дар роҳи рушди он ба вучуд оварданд. Муносибат ба раванди ба даст овардани истиқлол дар ҷомеа гуногун буд. Баъзеҳо ин иқдоми истиқбол карданд, дигарон розӣ набуданд, як гурӯҳ бетараф монданд ва гурӯҳи дигар аҳаммияти истиқлолро нафаҳмиданд.

Дар давраи ҳокимияти шӯравӣ, қисми муайяни аҳоли, асосан зиёӣён, аз идоракунии мутамарказ норозигӣ буданд. Хусусан, намояндагони зиёӣён эҷодкор ба маҳдудиятҳои идеологӣ ва цензура, ки ба наشري асарҳояшон ҳалал мерасониданд, эътироз карданд. Илова бар ин, робитаҳо бо кишварҳои пешрафта ба қадри кофӣ мустаҳкам набуданд ва монеаҳои зиёди бюрократӣ ба рушди ин муносибатҳо монеъ шуданд. Гурӯҳи дигари одамони аз марказонидани ҳокимият норозӣ аз онҳое иборат буданд, ки аз қудрат маҳрум буданд ё дар ҳизб бартарӣ надоштанд. Онҳо кӯшиш мекарданд, ки раванди истиқлолро барои ноил шудан ба ҳадафҳои шахсии худ истифода баранд.

Дар байни табақаҳои васеи аҳолии нисбати сохти сиёсии мавҷуда ва муносибатҳои ҷамъиятии ташаккулёфта дар ҳама соҳаҳои ҳаёт даъвоҳои ҷиддӣ ба миён наомаданд. Ғояи адолати иҷтимоӣ, бахусус ғамхорӣ дар бораи манфиатҳои коргарони оддӣ, бешубҳа дар муносибати шахрвандон ба низоми сиёсӣ инъикос ёфтааст. Аз ин рӯ, барои аксарият барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ талафоти вазнин буд. Ҳизби коммунистӣ қувваи муташаққиле буд, ки бо аҳолии робита дошт. Бо вучуди эътирофи расмӣ коммунистон ба мақоми нав ва нақши худ, онҳо дар асл ба созиш бо вазъи кунунии ҷомеа омода набуданд. Онҳо кӯшиш карданд, ки ҳаракатҳои оммавиро барои дастгирии ҳифзи давлати шуравӣ ташкил кунанд. Аммо вақти ин кор аз даст рафта буд. Бо вучуди ин, онҳо ҳар имкониятро барои таъйини кормандони ҳизбӣ ба вазифаҳои роҳбарикунанда дар дастгоҳи давлатӣ истифода мебарданд. То оғози соли 1993 коммунистон дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ таъсири назаррас доштанд. Ҳатто коммунистҳои собиқ аз ҷумҳуриҳои гуногуни Иттиҳоди Шуравӣ амалҳои худро ҳамоханг мекарданд ва умедҳо ва кӯшишҳои онҳо барои барқарор кардани ИҶШС хеле ғаёл буд. Коммунистон ба истиқлоли Тоҷикистон муқовимат карданд. Ин, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мешуд, ки намехостанд ислоҳоти куллии низоми сиёсӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ, гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва қабули дигар арзишҳои ҷаҳони навро амалӣ кунанд.

Гурӯҳи дигаре, ки истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷонибдорӣ намекард ва инро дар ғаёлияти худ нишон меод, ақаллиятҳои миллии муқими кишвар буданд. Таҳлили муносибатҳои байни ақаллиятҳои миллий ва аксарияти аҳолии аз нуқтаи назари муносибати онҳо ба раванди ба даст овардани истиқлол нишон медиҳад, ки ақаллиятҳои миллий Ёълумияи истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро истиқбол накарданд ва дар маҷмӯъ, изҳори норозигӣ намуда, бовар доштанд, ки таҳкими давлатдории Тоҷикистон, рушду нумуи он боиси поймол шудани манфиатҳои милливу этникии онҳо мегардад. Дар муқоиса бо ин, аксарияти миллати бумӣ, ки

барои худмуайянкунӣ талош мекарданд, ҳамчун ҷомеае, ки ба мустақилият ва тафаккури ҷадид талош мекард, ба назар мерасид.

Дар даҳсолаҳои охир Тоҷикистон ҳамчун минтақаи ором дар соҳаи муносибатҳои байниэтниқӣ ба назар мерасид, ки дар он ҷо ихтилофоти шадид ба мушоҳида нарасидааст. Дар асл, ин тавр буд. Дар каламрави кишвар намояндагони зиёда аз ҳаштод миллат ва гурӯҳҳои этниқӣ зиндагӣ мекарданд. Муносибати байни мардуми бумӣ ва миллатҳои ғайр ба принципҳои баробарӣ ва эҳтироми тарафайн асос ёфтааст. Аҳолии бумӣ ба фарҳанг ва анъанаҳои халқҳои дигар эҳтироми хосса зоҳир мекард. Дар навбати худ, ақаллиятҳои миллӣ урфу одатҳо ва тарзи ҳаёти мардуми бумиро эҳтиром карда, арзиши анъанаҳои миллии онҳоро эътироф мекарданд. Чунин ҳамоҳангӣ махсусан пеш аз ба даст овардани истиқлол равшан зоҳир мешуд. Аҳолии ғайритаҳҷой, асосан русзабонҳо, нисбат ба ҳаракатҳои миллӣ мавқеи бетарафиро ишғол мекарданд, онҳоро дастгирӣ намекарданд, аммо ба онҳо муқобил набуданд. Онҳо боварӣ доштанд, ки раванди истиқлол ба онҳо оқибатҳои манфӣ нахоҳад овард.

Дар айни замон, аҳолии бумӣ русҳоро на ҳамчун роҳнамои сиёсати имперӣ, балки ҳамчун ҳамватанони хеш қабул мекарданд. Сабабҳои муҳочирати ақаллиятҳои миллӣ аз Тоҷикистон гуногунанд, аммо баъзе омилҳо нақши калидӣ доранд. Сабаби асосии хуруҷи намояндагони ақаллиятҳои миллӣ аз Тоҷикистон, ба монанди дигар ҷумҳуриҳои миллӣ, тағйир ёфтани фазои сиёсӣ ва идеологӣ мебошад. Тағйири муносибатҳои ҷамъиятӣ ба арзёбии арзишҳои ахлоқӣ оварда расонид. Дар давраи шуравӣ аксарияти шахрвандон ба дурустии самти фаъолияти роҳбарияти ҳизбӣ ва давлатӣ ва қобилияти он барои ба даст овардани кишвар ба дастовардҳои нав бечунучаро боварӣ доштанд. Мардум мутмаин буданд, ки ҷомеаи сотсиалистӣ намунаи адолати иҷтимоӣ аст ва давлат кафили ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои онҳост, ки онҳоро ба роҳи бунёди ҷомеаи мутамаддин ҳидоят мекунад. Асоси идеологии пешрафти ҷамъиятӣ таълимоти марксистӣ-ленинӣ

буд, ки ба ҷаҳонбинии диалектикаи материалистӣ асос ёфтааст. Аксарияти одамон ин принципҳоро мубодила мекарданд.

Пас аз он ки давраи бозсозӣ фаҳмиши равандҳо ва рӯйдодҳои таърихӣ, дарки масъулият барои сарнавишти кишвар ва дурнамои онро тақвият бахшид ва шубҳаҳоро дар бораи беайбии Ҳизби коммунистӣ ва принципҳои бунёдии он ба вучуд овард, муносибатҳои байни шахрвандон ва сохторҳои гуногуни ҷамъиятӣ таҳаввул ёфтанд. Дар баробари материализми диалектикӣ, тафсирҳои алтернативии рӯйдодҳо ва равандҳо эътироф шуданд. Доктринаҳои гуногуни идеологӣ барои таъсиррасонӣ ба афкори ҷамъиятӣ рақобат мекарданд. Дар кишвар гуногунандешии идеологӣ ва сиёсӣ ба вучуд омад. Коргарон, намоёндагони зиёӣён, мутахассисони касбҳои гуногун, ки қаблан ояндаи кишварро берун аз доираи таълимоти коммунистӣ тасаввур намекарданд, акнун роҳҳои алтернативии аксар вақт либералии рушдро таҳқиқ карданд. Таърихи кишварҳо ва давраҳои гуногун нишон медиҳад, ки ташаққули самтҳои нави идеологӣ ва маънавӣ раванди ғайрӣ нест. Барои татбиқи устувори онҳо ба шуури ҷамъиятӣ вақт лозим аст.

Чунин вазъият дар одамон эҳсоси изтироб ва нофаҳмиҳоро ба вучуд овард. Онҳо эътимод ба худ ва ҷомеаро аз даст дода, аз номуайянии оянда метарсиданд. Пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ танҳо нигарониҳои онҳоро бадтар кард. Дар робита ба ин, ба даст овардани истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон ҳамчун як навъ озмоиши таърихӣ арзёбӣ кард.

Ҳамин тавр, дар ҷаҳон дигаргуниҳои кулӣ ба ҷашм мерасиданд, аз ҷумла мо шоҳиди ғурупоиҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва пайдошавии ҷумҳуриҳои нав дар харитаи ҷаҳонӣ гаштем. Ҷомеаи ҷаҳонӣ ба марҳилаи нави муносибатҳои байналхалқӣ қадам гузошт, яъне ҷараёни демократикунории давлатҳо оғоз гардид. Тамоми давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ мустақилияти давлатии худро эълон намуданд. Дар миёнаҳои солҳои 80-ум дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ҷараёни навсозии ҷомеа сар шуд. Дар ин ҷараён диққати махсус ба идоракунии давлат ва чунин соҳаи муҳимми ғайридавлатӣ ба монанди сиёсати беруна дода мешуд. Ҳамин тариқ,

тирамоҳи соли 1989 бо қарори Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон Вазорати корҳои хориҷӣ таъсис дода шуд, ки мақсад ва вазифаи асосии ин созмон назорат ва пешбурди сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун субъекти мустақил ва комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Аз 9-уми сентябри соли 1991 марҳилаи нав дар муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистон оғоз ёфт. Принсипҳои асосии сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибистиклол дар Эъломияи истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуданд. «24-уми августи соли 1990 дар иҷлосияи дуюми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон Эъломия дар бораи истиқлоли давлатии ҶШС Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС қабул карда шуд. Ин санад нуқтаи ибтидоӣ барои марҳилаи нав дар муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистон гардид. Аммо рӯйдодҳои 18 – 21-уми августи соли 1991, ки дар шаҳри Москва ба амал омаданд, барои Тоҷикистон ногаҳонӣ буд. Ин рӯйдод нишонаи он буд, ки иттиҳоди сиёсии ҷумҳуриҳои собиқ Шуравӣ барҳам хӯрд» [41, с.211].

Аз замони соҳибистиклолӣ Тоҷикистон як қатор дигаргуниҳо, аз ҷумла тағйироти назаррасро дар сохтори сиёсии худ ва роҳи демократикунонии ҳаёти ҷамъиятиро аз сар гузаронидааст. Дар солҳои соҳибистиклолӣ дар соҳаи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои васеъ ва муҳим иҷро шуданд. Дар асл, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи калидии истиқлол заминаи мустаҳками сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар рушди таърихӣ гардид. Он барои ислоҳоти низоми сиёсии ҷомеа асос гардид ва унсурҳои онро ба тағйироти амиқи сифатӣ дучор кард. Нақши тақдирсози Конститутсия на танҳо дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, балки ҳамчун муҳаррики тавоноии дигаргуниҳои сифатӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёт, равандҳо ва падидаҳои иҷтимоӣ, инчунин дар ҳамкориҳои инсон, ҷомеа ва муҳити зист зоҳир гардид.

Дар назди Тоҷикистон вазифаи душвори ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ, иштирок дар тақсимои байналмилалӣ заҳмат ва мутобиқ шудан ба тартиботи нави ҷаҳонӣ қарор дошт. Аммо ноил шудан ба ин ҳадафҳо бидуни тағйироти сифатӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, рушди ҳамаҷонибаи фарҳангӣ ва

ахлоқӣ ғайриимкон аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло ҳам институтҳо ва механизмҳои ҳоси ҷомеаи демократӣ амал мекунад. Ба онҳо риояи принципи тақсимои ҳокимият, мавҷудият ва фаъолияти парлумони касбӣ дохил мешаванд, ки қонунҳои муҳими танзими муносибатҳои ҷамъиятиро қабул мекунанд. Бо фароҳам овардани шароити мусоид дар ҷомеа институтҳои гуногуни сиёсӣ имконият пайдо карданд, ки рушд кунанд. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла ҳизбҳо ва системаҳои ҳизбӣ, ташкилотҳои мардумӣ, иттиҳодияҳои фарҳангӣ ва миллӣ, ки манфиатҳои ақаллиятҳои миллӣ, иттифокҳои касаба ва гурӯҳҳои гуногуни манфиатҳои шаҳрвандонро намоёндагӣ мекунанд, ба ҷомеаи шаҳрвандӣ хос аст ва воситаи танзими муносибатҳои байни ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат мебошанд [113]. Фаъолият ва ҳамкориҳои онҳо бо қонунҳои конститусионӣ ва қонунгузориҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешавад. Бо вучуди ин, дар Тоҷикистон тағйироти сифатӣ дар соҳаи сиёсӣ идома дорад.

Демократикунонии соҳаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ равандҳо ва падидаҳои мебошанд, ки давомнокии муайяни вақт ва мавҷудияти омилҳои мусоидро талаб мекунанд. Таҳаввулот ва омӯзиши институтҳо ва механизмҳои демократӣ бо пешрафти системаи сиёсӣ, робитаҳои сиёсӣ, ҷалби сохторҳои гуногуни давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва дар маҷмӯъ, ҳамаи иштирокчиёни ҳаёти сиёсии ҷомеа алоқаманд аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлол ба даст овард, ки рушди муқаррарии сиёсии он бо мушкилот ва монеаҳои зиёде рӯ ба рӯ шуд. Ҷанги шаҳрвандӣ, ки хусусияти байни миллатҳоро дошт, барои истиқлол, пешрафт ва гузариш ба ҷомеаи муосир дар Тоҷикистон зарбаи вазнин буд. Бо гузашти вақт, ин ҳама ба шакли муайян табдил ёфт. Г.Н. Зокиров қайд менамояд, ки «ҳолати воқеии Тоҷикистон дар аввали солҳои 90-ум хеле ногувор буд, вазъияти сиёсии кишвар боиси оғози мочарои мусаллаҳона гардид. Вазъияти сиёсии баамаломеда як навъ таҷассуми сатҳи инкишофи кишвар ва ҳолати гузариши инкишофи ҷомеа буд» [24, с.91]. Сабаби низои мусаллаҳона дар

Тоҷикистон дар чист? Ин саволи мураккабест, ки ба он ҷавоби қатъӣ додан мушкил аст.

Дарки ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, хусусан дар тамоми ҷомеа, марҳилаи ниҳоят муҳимро ташкил медиҳад. Аммо дарки вазифаи шаҳрвандӣ ва масъулиятро низ фаромӯш кардан мумкин нест. Мулоҳизаҳои минбаъда ба таҷрибаи ташкилотҳои ҷамъиятии солҳои гузашта, аз ҷумла ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои халқӣ таъяс мекунанд. Фаъолияти онҳо ғоидаи зиёд овард. Саҳми ин созмонҳо дар демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ, рушди гуногунандешии сиёсӣ, баланд бардоштани сатҳи фарҳанг ва саводнокии сиёсии аҳоли, инчунин таҳкими худшиносии миллӣ ва дигар самтҳо торафт бештар ба назар мерасид. Бо вуҷуди ин, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ натавонистанд чунин фаъолияти баландро дар муддати тулонӣ нигоҳ доранд. Бо гузашти вақт, фаъолияти онҳо аз ҳадафҳои ибтидоӣ дур шуд ва онҳо ба амалҳои иртиқоӣ гузаштанд. Ҳодисаҳо дар Тоҷикистон дар пасманзари пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, талошҳои шадиди мардум барои эҳёи анъана ва урфу одатҳои миллӣ, инчунин таҳкими нуфузу эътибори ислом дар байни сокинони ҷумҳурӣ ба вуқӯ пайвастанд. Ба андешаи баъзе олимони ватанӣ, «дар маъракаи интиҳоботи президенти кишвар (ноябри соли 1991) Ҳизби демократӣ, Ҳизби наҳзати исломӣ (айни замон ТЭТ ҲНИ), ҷунбишҳои мардумии “Растохез”, “Лаъли Бадахшон” блоки ягонаи неруҳои демократиро созмон дода, номзади худро ба мансаби президентӣ пешбарӣ намуданд. Баъди мағлубият дар интиҳоботи президентӣ Ҳизби демократӣ, Ҳизби наҳзати исломӣ (айни замон ТЭТ ҲНИ), ҷунбишҳои мардумии “Растохез”, “Лаъли Бадахшон”, созмони ҷавонони озод худро муҳолифини Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон намуданд» [24, с.92].

Қувваҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон аксар вақт дар канори ҳаёти сиёсӣ қарор доштанд. Онҳо аксар вақт ба усулҳои зӯрварӣ фаъолият мекарданд. Аммо баъзан усулҳои ғайридавлатии муборизаи сиёсиро интиҳоб мекарданд. Ҳатто дар аксияҳои сиёсии осоишта, ба монанди гирдиҳамоиҳо, раҳпаймоӣ ва ғайра, эҳсоси маҷбурӣ ва истифодаи қувва вуҷуд дошт. Ин равиш нишон

медихад, ки чунин амалҳо дар муборизаи сиёсӣ бо набудани таҷрибаи кофӣ ва дониши амиқ дар бораи рӯйдодҳо ва равандҳо дар ҳаёти сиёсии ҷомеа алоқаманд аст. Сатҳи пасти фарҳанги сиёсии сиёсатмадорон ба онҳо имкон намедихад, ки қоидаҳо ва меъёрҳои муборизаи сиёсиро риоя кунанд.

«Моҳи ноябри соли 1992 дар Хучанд Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ баргузор шуд, ки дар таърихи Тоҷикистон марҳилаи муҳим гардид» [103, с.15]. Ин ҳодиса аҳаммияти калони таърихӣ дошт, зеро он ғоҷиан парокандагии миллати тоҷикро пешгирӣ кард. Бо шарофати ин Иҷлосия ҳукумати қонунӣ бо роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон таъсис дода шуд, ки ба ташаккули сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурии тибқи меъёрҳои конститусионӣ ва байналмилалӣ имкон дод.

Пешрафти назаррас дар музокироти байниҳамдигарии Тоҷикистон ба туфайли қатъияти сиёсӣ ва амалҳои мувофиқашуда, ки аз ҷониби иштирокчиёни вохӯриҳо дар Москва, Техрон, Машҳад ва Бишкек нишон дода шудааст, имконпазир гардид. Ин ба ҷомеаи ҷаҳонӣ як эҳсоси хушбинӣ ва эътимод ба фарорасии давраи мусоид барои вазъи сиёсии Тоҷикистонро фароҳам овард. Марҳилаи тақдирсози он «27-уми июни соли 1997 дар Маскав ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди неруҳои муҳолифини тоҷик С.А. Нурӣ буд» [52, с.19]. Ҳамин тариқ, давраи тулонитарин, душвортарин ва муҳимтарини низои дохилии Тоҷикистон ба анҷом расид.

Ҷанги шаҳрвандӣ, ки монетаи асосии ташаккули ҷомеаи нав дар Тоҷикистон буд, бартараф карда шуд. Таъсиси сулҳи пайдор барои пешбурди демократия ва идеалҳои демократӣ шароит фароҳам овард. Дар айни замон Тоҷикистон дар ин самт низ дастовардҳои назаррас нишон медихад. Дар таҳаввулоти минбаъда ва пешрафти кишвар принципҳои ҷомеаи муосир дар ҷумҳурии тақвият меёбанд. Дурномаи рушди он бевосита бо кори пурсамари ҳукумат ва иштироки ғайри шаҳрвандон алоқаманд аст.

Ҳангоми баррасии масъалаҳои ташаккули мавқеи геополитикии Тоҷикистон омилҳои гуногуни зисту зиндагии мардуми мамлакат ва алоқамандии онҳо бо хориҷи кишвар бояд ба эътибор гирифта шаванд. Барои баррасии ин масъала Тоҷикистон бояд дар шакли минтақаи сарҳадӣ тасаввур карда шавад ва бо назардошти хусусияти ҳавзаҳои сарҳадӣ шарҳ дода шавад. Тоҷикистон ҳамчун минтақаи сарҳадӣ маънои онро надорад, ки вай бо давлатҳои дигар ҳамсарҳад аст, балки маънои онро дорад, ки худ мамлакат ва аҳолии он бо умумиятҳои дигари ҷаҳонӣ ҳамсарҳад мебошад.

Мардуми Тоҷикистон, таърихи онҳо ва шароити муносири мамлакат гуногунранг мебошанд. Кишвари мо марзҳои зиёде дорад, ки дар гузашта ва ҳозира тамаддунҳои гуногунро бо ҳам мепайваست. Мардуми Тоҷикистон дар марзи ин тамаддунҳо қарор гирифта, ба онҳо бо роҳҳои гуногун ворид шудаанд. Дар чунин ҳолат муайян кардани мавқеи геополитикии Тоҷикистон низ муҳим аст. Баъди он ки Осиёи Миёна аз ҷониби Россияи подшоҳӣ ишғол карда шуд, дар ҳаёти собиқ Иттиҳоди Шуравӣ давлатдории тоҷикон ташкил гардид, ки он аз лиҳози сиёсӣ сарҳадӣ ва фарҳангӣ давлати истисморгардида маҳсуб меёфт. Дар чунин шароит дар мамлакат фарҳанги аврусиёӣ ташаккул дода мешавад, ки дар таркиби он фарҳанги миллии тоҷикон низ мавҷудияти худро нигоҳ медошт. Ғайр аз ин, дар ҳамсоғии Хитой қарор доштани Тоҷикистон ба вай имкон медиҳад, ки «дар оянда барои рушди инкишофи иқтисодӣ иҷтимоӣ ҳамкориҳои судманд ба роҳ монда шаванд» [3, с.22].

Агар хотираи таърихӣ ҳалқиятҳо ва тамаддунҳо, ки дар онҳо доимо даъвоҳои гуногун ба назар мерасанд, ба инобат гирифта шавад, пас мавқеи сарҳадии Тоҷикистон, ки вай ҳамчун маҷмуи сарҳадот доништа мешавад, ноустувории геополитикии Тоҷикистонро асоснок менамояд. Чунин вазъият маҳсусан баъди ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ возеҳу равшан гардид.

Дар чунин шароит рушди бомароми инсонӣ онро тақозо менамояд, ки стратегияи ташаккули муносибатҳои дохилӣ ва хориҷии мамлакат бояд бо назардошти рушди инкишофи ҷомеа ба амал бароварда шавад. Сиёсати

хориҷии Тоҷикистон бо чунин мақсад амалӣ карда мешавад ва манфиатҳои миллӣ низ бояд дар чунин шакл муайян карда шаванд. Барои ин мамлакатро зарур аст, ки барои муайян намудани самти геостратегии худ яке аз ҳавзаҳои геополитикиро интихоб намояд. Баъди ба даст овардани истиқлол ва дар раванди ҷанги шаҳрвандӣ Тоҷикистон тақдири таърихӣ худро бо ҳаёти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил пайваست.

Собиқ директори Маркази таҳқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон У.Т. Касенов зикр намуда буд, ки «манфиатҳои миллии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ барои таъмини амнияти худ бояд аз рӯйи қоидаи лӯхтаки ҷӯбин амал намоянд. Аввал - манфиатҳои миллӣ, баъдан манфиатҳои Осиёи Марказӣ ва сипас манфиатҳои ИДМ» [40, с.119].

Инчунин дар давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ марказҳои низ пайдо гардида истодаанд, ки кишварҳои худро барои пеша намудани сиёсати гегемонӣ ташвиқ менамоянд. Агар Тоҷикистон истиқлоли худро дар доираи ғайриқонунии ИДМ таъмин карда натавонад, пас мамлакатро зарур аст, ки бо абарқудратҳои дигари ҷаҳонӣ, ки истиқлоли Тоҷикистонро дастгирӣ менамоянд, робитаҳои стратегӣ барқарор намояд. Тоҷикистон як маротиба ҷанги шаҳрвандиро аз сар гузаронид ва дар мамлакат неруи зарурӣ барои ҳимояи истиқлол мавҷуд аст. Аммо барои ҳимояи манфиатҳои миллӣ сиёсати хориҷии гуногунҷабҳа зарур мебошад. Мазмуни сиёсати гуногунҷабҳаи Тоҷикистон дар самти таъмини амнияти миллӣ аҳамияти хосса дошта, мазмуни асосии манфиатҳои миллиро ифода менамояд. Зарурати ба сифати кафили истиқлол интихоб гардидани ИДМ дар он аст, ки вай ҳамчун ташкилоти нави геополитикӣ дигаргуниҳои ҷиддиро аз сар гузаронида, дар самти мубориза бо яккатолизиҳо ва экспансияи идеологӣ муваффақият ба даст оварда истодааст. Чунин ҳолат барои ташкил намудани шароити мусоиди рушди инсонӣ ва таъмини амният хеле зарур мебошад.

Таъмини рушди бомароми инсонӣ дар шароити ноустувор ғайримумкин аст. Фаромӯш набояд кард, ки дар асри XX, замоне, ки дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шуравӣ Тоҷикистон бо халқиятҳои дигар дар алоқамандии

мутақобила қарор гирифт, тағйиротҳои гуногунро аз сар гузаронид. Дар самти муносибатҳои иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ, маърифатӣ фарҳангӣ дар ҳаёти халқиятҳои мазкур бо ҳам наздикшавӣ бо суръати баланд ба амал омад [98]. Ҳамин тавр, пас аз он ки Тоҷикистон пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ истиқлолият ба даст овард ва ба як қисми фазои нави геополитикӣ табдил ёфт, дар ҳаёти ҷомеа дигаргунӣҳо ба амал омаданд, ки ҳам мушкилот ва таҳдидҳои нав ва ҳам дурнамои навро ба бор оварданд. Агар Тоҷикистон бо давлатҳои дорони демократияи устувор, аз қабili давлатҳои назди Балтика ҳамсарҳад мебуд, барояш ворид гардидан ба фазои нави геополитикӣ имкониятҳои хуб фароҳам меовард. Аммо чӣ гуна ки мушоҳида мегардад, минтақаи Осиёи Марказӣ баъди ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ба ҳавзаи рақобатҳои геополитикӣ ва минтақаи бархӯрди манфиатҳои геополитикии абарқудратҳои ҷаҳонӣ табдил ёфт.

Стратегияе, ки дар заминаи он Тоҷикистон бо давлатҳои собиқ шӯравӣ алоқаҳои мутақобила барқарор мекунад, аз он хотир муфид мебошад, ки маҳз ба воситаи ИДМ мамлакат бо давлатҳои узви САҲА пайваст мегардад. САҲА бошад, созмоне мебошад, ки ифодагари тамаддуни демократӣ доништа мешавад.

Иҷрои ин шартҳо танҳо дар сурати ҳимояи самараноки манфиатҳои миллӣ тавассути сиёсати хориҷӣ амалӣ мегардад. Таҳти фишор қарор додан ва ё аз байн бурдани талабот ва манфиатҳои яке аз қишрҳои ҷамъиятӣ оқибатҳои фалокатбор дошта метавонад. Чунин ҳолат дар Тоҷикистон дар солҳои 1990-ум, вақте ки ғуруҳҳои сиёсӣ кӯшиш мекарданд, ки асосҳои давлати дунявиро суст кунанд, ба мушоҳида мерасид. Бинобар ин, барои пешгирӣ намудани чунин вазъият нигоҳ доштани тавозуни манфиатҳо ва танзими ин раванд хеле зарур шуморида мешавад.

Манфиатҳои табақаҳои гуногун ва нерӯҳои мухталифи мамлакат дар шароити рушди ниҳодҳои демократии ҷомеа ва давлат хубтар қонеъ карда мешаванд. Барои ташаккули ҷомеаи демократӣ дар Тоҷикистон як силсила корҳои муҳим анҷом дода шудаанд. Чунончӣ, Конститутсияи

демократӣ қабул гардидааст, Президент ва Парлумон бо роҳи демократӣ интиҳоб гардидаанд. Ҳамзамон асосҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ ташаккул дода мешаванд.

Стратегияи ҳифзи гуногунрангии ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, идеологӣ ва ғ. рушду инкишофи инсонро хубтар намуда, барои таъмини амнияти миллӣ шароити хуб фароҳам меоварад. Чунин шароит манфиатҳои бунёдии Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос менамояд. «Гуногунрангии забон, фарҳанг ва тарзи зиндагӣ сарвати бебаҳои мардумони Тоҷикистон мебошанд» [3, с.32]. Стратегияи рушди ҷомеаи демократӣ дар Тоҷикистон заминаҳои асосии рушди инсонӣ ба шумор меравад ва сатҳу сифати он бояд марҳила ба марҳила бехтар карда шавад. Ҷомеаи демократӣ имкон медиҳад, ки сармояи зеҳнӣ, эҷодӣ ва иҷтимоии мамлакат ҳифз гардад ва аз насл ба насл интиқол дода шавад. Чунин шароит имкон медиҳад, ки шахсони алоҳида ва аққалиятҳо ҳуқуқ ва озодиҳои худро ҳимоя намоянд.

Аз ҷониби Тоҷикистон, ки дар чорроҳаи тамаддунҳои гуногун қарор гирифтааст, дар амал татбиқ намудани меъёрҳои демократӣ ҳамаҷониба дастгирӣ ёфтааст. Ташкили давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, ягона ва дунявӣ наметаворад, ки мардумони Тоҷикистон аз рушди замони муосир бебаҳра монанд ва ба онҳо имкон медиҳад, ки дар самти аз худ намудани арзишҳо ва дастовардҳои замони муосир фаъолона ширкат варзанд.

Баъди ба даст овардани истиқлол нерӯҳои мухталиф ба сари мардуми мо ва давлати мо моделҳои гуногуни рушду инкишофро бор кардан мехостанд. Аммо ҷомеа онро ҳамчун арзиши бегона ва нолозим қабул кардан намехост. Тоҷикистон намехост давлатдории диниро қабул намояд ва онро ҳамчун воситаи ворид шудан ба тамаддуни ҷаҳонӣ намешуморид. Чунин стратегия имкон дод, ки дар мамлакат барои таъмини сулҳу субот шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Ҳамзамон Тоҷикистон аз низоми сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва идеологияи даврони шуравӣ низ озод гардид. Мардуми Тоҷикистон дар муддати сад соли охир бори аввал аз ҷузъи таркибии Авруосиё, ки зери таъсири идеологияи ягона мавҷудияти худро нигоҳ

медоштанд, ба субъекти комилҳуқуқ табдил меёбад. Аммо баъди соҳибистиқлолӣ Тоҷикистон аз Авруосиё ҳамчун минтақаи тамаддунофар ва геополитикӣ рӯй намегардонад ва минбаъд ҳамчун узви ҳавзаи мазкур гуногунрангии онро таъмин менамояд.

Рушди миллии Тоҷикистон аз мавқеи мамлакат ва тағйиротҳои ҷаҳонӣ вобаста мебошад. Инчунин шарту шароитҳои ташаккули муносибатҳои мутақобилаи давлатҳои Авруосиё ва САҲА, хусусиятҳои ҷаҳони ислом ва ҷомеаҳои мусулмонӣ, равандҳои ҷадиди Осиёи Марказӣ, фаъолияти Созмони ҳамкории Шанхай ва дигаргуниҳои сифатӣ миқдории ҷомеаи тоҷик низ ба рушди миллии мамлакат таъсири амиқ мерасонанд.

Дар ин вазъият татбиқи стратегияи муттаҳидшавӣ, ноил шудан ба ризоияти ҷамъиятӣ ва ҳамоҳангсозии манфиатҳо яке аз вазифаҳои калидии Тоҷикистон дар заминаи мавқеи геополитикӣ ва асосҳои геополитикии минтақаи наздисарҳадӣ мебошад. Тоҷикистон дар чорроҳаи тамаддунҳои гуногун қарор дорад. Танҳо бо роҳи таъмини тавозуни дурусти тамаддунҳои мазкур сулҳу субот ва рушди устувори кишвар таъмин мегардад. Гуногунрангиеро, ки мо эътироф менамоем, барои баъзе аз сиёсатмадорони иртиқой бегонаанд. Бинобар ин, мо низ чунин афродро эътироф карда наметавонем. Масалан, тарзи ташаккули муносибатҳои динию мазҳабӣ дар давлати дунявӣ, ки онро ҷомеаи секуларӣ меноманд, барои мо қобили қабул бошад, барои исломи иртиқой оштинопазир аст. Дар сиёсат низ чунин ҳолатро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар сиёсати хориҷии мо, ки гуногунҷабҳа мебошад ва дар он Федератсияи Россия ва нерӯҳои дигари ҷаҳонӣ шарикони стратегӣ доништа мешаванд, барои баъзе қобили қабул нест. Ҳатто баъзе давлатҳо кӯшиш менамоянд, ки дигаронро аз Тоҷикистон дур намоянд.

Бояд гуфт, ки ҳар як ташкилоти ҷаҳонӣ, ба монанди ИДМ, САҲА, СҲШ, СКИ ва ғ. шакли тафаккури хоссаеро дар худ нигоҳ медорад, ки он аз оини ахлоқию маънавӣ, тарзи тафаккур, психология ва низоми арзишҳо иборат мебошад [83]. Оини тафаккур таҷрибаи дарки арзишҳои мусбат

мебошад, ки новобаста аз тағйиротҳои баамалоянда аъзои ҷомеа аз он истифода намуда, рушди ҷомеаи худро таъмин месозанд. Масалан, барои дарки ягонагии мардумони минтақаи Авруосиё чунин тафаккур зарур мебошад. Тафаккур ва маънавияти мусулмонӣ ба мо имкон медиҳад, ки бо мамлакатҳои мусулмонӣ ҳамкорӣ кунем. Ҳамзамон маънавият, таъриху фарҳанг, тарзи тафаккур ва низоми арзишҳо ба мамлакатҳои Осиёи Марказӣ имкон медиҳанд, ки дар оянда алоқаҳои судманд дошта бошанд. Агар яке аз ин ташкилотҳои минтақавию ҷаҳонӣ аз байн бурда шаванд, пеш аз ҳама, оини ахлоқию маънавии он аз байн меравад. Мутаассифона, ҳар яке аз ташкилотҳо гуногунрангии ба худ хосро доро мебошанд, ки баъзан чунин фарқият боиси ба амал омадани бархӯрд, мухолифат ва низоъ мегардад.

Гузашта аз ин, дар таркиби ҳар як иттиҳодияҳои ҷаҳонӣ нерӯҳое мавҷуданд, ки меҳоянд моро дар муқобили дигарон ва падидаеро дар муқобили падидаи дигар қарор диҳанд. Аммо бо дарки чунин вазъият Тоҷикистон дар сиёсати худ кӯшиш менамояд, ки тавозуни манфиатҳои геополитикии худро нигоҳ дорад ва ризоияти фарҳангию маънавиро ба вучуд оварад. Ин меъёр низ яке аз талаботҳои муҳимми мавқеи геополитикии Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Бояд гуфт, ки шароити нав вазифаҳои навро ба вучуд меоварад. Вазифаҳои навбатии Тоҷикистон дар шароити муосир нигоҳ доштани гуногунрангии ҷомеа ва ягонагии мавқеи сиёсӣ ва фарҳангии мамлакат ба шумор мераванд. Масалан, «ҳамбастагии ислом ва давлатдории дунявӣ, ислом ва озодии вичдон, эътирофи озодиҳои демократӣ, арзишҳои авруосиёӣ, ҳуҷҷатгузории СММ, дастовардҳои аврупоӣ, арзишҳои Созмони ҳамкории Шанхай ва ҷанде дигарон ифодагари гуногунрангии мазкур мебошанд. Воқеияти Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ризоияти байни арзишҳои мазкур имконпазир аст» [36, с.60-61].

Ҳамин тариқ, дар давоми сиву панҷ соли сипаригардида таҳаввулоти донишҳои геополитикӣ дар самти масъалаҳои муҳимми сиёсӣ ба назар мерасад. Махсусан олимони тоҷик дар ин самт корҳои назаррас ба анҷом

расонидаанд. Зеро дар ин муддат таҳдиди ба минтақаҳои алоҳида ҷудо гардидани Тоҷикистон бартараф гардида, иқтисодиёт ва сохтори давлатии мо то андозае рӯ ба беҳбудӣ овард. Баъд аз ин, мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳон масъалаи баҳсҳои геополитикӣ қарор дода мешавад. Дар ибтидои асри XXI зери таъсири рӯйдодҳои сиёсии ҷаҳонӣ дар соҳаи таҳқиқоти геополитикӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ тағйироти назаррас ба амал меояд. Ин тағйирот, пеш аз ҳама, ба соҳаҳои иқтисодӣ, ҳарбӣ-стратегӣ, геополитикӣ ва идеологии рушди ҷаҳонӣ дахл дорад.

Баъди солҳои 2001-2002 масъалаи амнияти байналхалқӣ ба яке аз масъалаҳои аввалиндараҷаи ҷаҳон табдил ёфт. Чунин ҳолат бо ду омил вобаста карда мешуд: 1) фаъолгардии неруҳои терроризми байналмилалӣ; 2) баланд гардидани нуфузи неруҳои радикалӣ дар ИМА, ки онҳо бо мақсади баланд бардоштани нуфузи ҷаҳонии Амрико ба сиёсати ҳарбӣ ва хориҷии он диққати бештар медоданд.

Ҳамзамон дар ин давра бори аввал ду маркази неруҳои ҷаҳонӣ – Чин ва Ҳиндустон аз мавҷудияти худ дарак доданд. Онҳо ҷузъи таркибии анъанаҳои сиёсии аврупоӣ ва тамаддуни евроатлантикӣ ба шумор намерафтанд. Ин давлатҳо натиҷаҳои назаррас ба даст оварда, мустақилияти худро дар соҳаҳои иқтисод, илм, технология ва маориф мустаҳкам карданд. Дар баробари ин, онҳо бомуваффақият ба тамоюлҳои глобалии неолибералӣ, ки ба сиёсати дохилии онҳо таъсир мерасонданд, муқобилат карданд.

Дар ин муддат кишварҳо ба блокҳо ва иттифокҳои гуногун ҷудо шуданд, ҳудуди таъсири сиёсӣ, иқтисодӣ ва низомии онҳо ба таври возеҳ муайян карда шуд. Ҳатто минтақаҳои пайдо шуданд, ки барои тақсироти нуфузи ҷаҳонӣ имконият надоштанд. Маълум шуд, ки омилҳои геополитикӣ, аз қабيلي мавқеи ҷуғрофӣи кишвар, масоҳати он, сарватҳои табиӣ ва ғайра ба ташаккули мақом ва нақши давлат дар миқёси ҷаҳонӣ таъсири муайянкунанда доранд.

Илова бар ин, баҳсҳои геополитикӣ, ки дар доираҳои илмӣ дар солҳои охир ғаёлона чараён доштанд, ба ташаккули ғаҳмиши яғонаи заминаи идеологии геополитика оварда нарасониданд. Таҳқиқот ва таҳлили геополитикӣ то ҳол ба арсаи бархӯрдҳои идеологӣ монанд аст. Дар ин шароит, баъзе муҳаққиқон мавқеи ҷудогоноро ишғол карданд, ки тафсири мушкилоти геополитикӣ ва ҳуди геополитикаро ҳамчун падидаҳои, ки аслан ба низоҳои байнидавлатӣ ва мубориза барои манфиатҳои давлатӣ монанд буданд, баррасӣ карданд [85]. Инчунин намоёндагони ин чараёни геополитикӣ масъалаи таҳдидҳои пуриқтидор, низоҳои ҳарбии воқеӣ, ояндабинии стратегӣ ва рафтори сиёсии неруҳои сиёсии ҷаҳониро мавриди баррасӣ қарор медоданд.

Нисбат ба мавқеъ ва масъалаҳои геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон андешаҳои муҳталифи олимони низ мавҷуд аст. Ба андешаи онҳо, аксарияти мушкилоти дохилии Тоҷикистон ва низоҳои дар атрофи он бавуқуёянда характери сирф геополитикӣ доранд. Бинобар ин, диққати бештар додан ба ҳалли мушкилоти дохилии худ Тоҷикистон ба бунбасти ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад. Барои раҳой ёфтани аз ин бунбаст Тоҷикистонро зарур аст, ки масъалаҳои дохилӣ ва дар атрофи худ бавуқуёяндаро ҳамчун масъалаҳои сиёсӣ иқтисодии муносибатҳои байналхалқӣ бояд тасаввур намояд. Дар ин ҳолат Тоҷикистон бояд мавқеи ҳудро нигоҳ дорад ва ба сусти шудани нуфузи худ дар арсаи ҷаҳонӣ роҳ надиҳад. Барои ин, бояд сиёсати хориҷии нисбатан ғаёол бо шарикони стратегӣ бунёд карда шавад ва дар маҷмӯъ, манфиатҳои миллии ҳудро тавассути ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба дар арсаи байналмилалӣ ҳимоя кард.

Ба андешаи олимони ватанӣ, дар шароити ноустувории ҷаҳонӣ ва рақобати афзоянда байни қудратҳои ҷаҳонӣ Тоҷикистон бояд дар сиёсати хориҷӣ ҳушёриву зиракии ҳосса зоҳир намояд. Зарур аст, ки дар созмонҳои байналмилалӣ, аз қабили СММ, СҶШ, СААД ғаёлона иштирок намуа, ин майдонҳоро барои пешбурди манфиатҳои худ ва таҳкими симои худ ҳамчун шарикони бозътимод ва пешбинишаванда истифода барад [102]. Муҳим аст, ки

на танҳо мавқеи худро оид ба масъалаҳои асосии рӯзномаи байналмилалӣ баён кунад, балки пешниҳодҳои созандаеро ироа кунад, ки ба ҳалли низоъҳо ва нигоҳ доштани субот дар минтақа нигаронида шудаанд.

Самти афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон бояд таҳкими муносибатҳо бо давлатҳои ҳамсоя дар Осиёи Марказӣ бошад. Субот ва шукуфоии минтақа гарави амният ва рушди иқтисодии Тоҷикистон мебошад. Ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ, таҳкими ҳамкориҳои наздисарҳадӣ, мубориза бо терроризм, экстремизм ва қочоқи маводи мухаддир зарур аст. Муҳим аст, ки дар ҳалли масъалаҳои баҳсбарангез дар асоси принципҳои эҳтироми тарафайн ва баҳисобгирии манфиатҳои якдигар созишҳо пайдо карда шаванд.

Рушди шарикӣ стратегӣ бо Русия ва Чин низ муҳим аст. Ин кишварҳо дар рушди иқтисодӣ ва таъмини амнӣ Тоҷикистон нақши муҳим доранд. Ҳамкориро дар соҳаи энергетика, нақлиёт, инфрасохтор, инчунин дар соҳаи ҳарбӣ-техникӣ тақвият додан лозим аст. Истифодаи имкониятҳои, ки ташаббусҳои «Як камарбанд – як роҳ» ва Иттиҳоди иқтисодии Авруосиёро барои ҷалби сармоягузорӣ ва рушди иқтисодии содиротии кишвар таъмин мекунанд, муҳим аст.

Дар баробари ин, Тоҷикистон набояд танҳо бо шарикони анъанавӣ маҳдуд шавад. Ҷуғрофияи робитаҳои сиёсати хориҷиро васеъ кардан, ҳамкориҳои мутақобилан судмандро бо дигар кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои Аврупо, Осиё ва Амрико ба роҳ мондан лозим аст. Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, рушди тичорат, мубодилаи таҷриба дар соҳаи маориф, илм ва фарҳанг муҳим аст. Зарур аст, ки зарфияти сайёҳии худро фаъолона тарғиб намуда, сайёҳонро аз кишварҳои гуногуни ҷаҳон ҷалб намоем.

Дар ниҳоят, муваффақияти сиёсати хориҷии Тоҷикистон аз қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда, воқуниши саривақтӣ ба мушкилот ва таҳдидҳо, истифодаи моҳиронаи афзалиятҳо ва имкониятҳои он вобаста

хоҳад буд. Гузаронидани сиёсати мутавозин ва прагматикӣ дар асоси принципҳои манфиатҳои миллӣ, соҳибхӯрии ва истиқлол муҳим аст.

Ҳамин тариқ, дар самти муаррифии нақши стратегии геополитика ва аҳамияти он барои муайян намудани сиёсати хориҷии давлат андешаҳои муҳолиф мавҷуданд. Махсусан чунин андешарониҳои бо ҳам муҳолиф ҳангоми муайян намудани предмети геополитика ва мундариҷаи он бештар эҳсос мегардад. Ин аст, ки то кунун таърифи ягона ва аз ҷониби ҳамагон эътирофгардидаи геополитика мавҷуд нест.

Тоҷикистон ҳамчун як кишвари Осиёи Марказӣ дар заминаи геополитикӣ мавқеи беназир ва аз ҷиҳати стратегӣ муҳимро ишғол мекунад. Аҳамияти онро омилҳои зиёд, аз ҷумла мавқеи ҷуғрофӣ, сиёсати дохилӣ, захираҳои иқтисодӣ ва муносибатҳои беруна муайян мекунанд. Ин ҷанбаҳо нақши Тоҷикистонро ҳамчун як бозигари муҳим дар сиёсати минтақавӣ ва ҷаҳонӣ муайян мекунанд. Мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон, ки бо Афғонистон, Хитой, Қирғизистон ва Ёзбекистон ҳаммарз аст, онро як пайвандгари муҳими Осиёи Марказӣ месозад.

Наздикии Афғонистон ба нақши Тоҷикистон дар масъалаҳои амнияти минтақавӣ, бахусус дар мубориза бо терроризм ва қочоқи маводи муҳаддир боиси таваҷҷуҳи бештар мегардад. Тоҷикистон дар таъмини субот дар минтақа бо фароҳам овардани долонҳои муҳими нақлиётӣ ва энергетикӣ нақши калидӣ дорад. Ҷолишҳои амнияти дохилӣ ва суботи сиёсӣ таҳти сарвари Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои устувори кишвар муҳим аст. Мубориза бо гурӯҳҳои радикалӣ ва ҷиноятҳои фаромиллӣ кӯшишҳои зиёд ва ҳамкории байналмилалӣ тақозо мекунад. Суботи дохилӣ, сарфи назар аз баъзе мушкилоти ҳуқуқи башар, имкон медиҳад, ки Тоҷикистон ба рушд ва ҳамгирӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ тамарқуз кунад.

Ҳулоса, Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтисодии бузурги гидроэнергетикӣ мебошад, ки метавонад ба иқтисоди кишвар ва минтақа таъсири назаррас расонад. Рушди лоиҳаҳо, аз қабилҳои неругоҳи барқии обии

Роғун метавонад Тоҷикистонро ба як таъминкунандаи неруи барқ дар минтақа табдил диҳад. Иштирок дар ташаббусҳо, аз қабили Чин “Як камарбанд - як роҳ” аҳамияти Тоҷикистонро дар хатсайрҳои ҷаҳонии тиҷорат ва нақлиёт таъкид мекунад. Муносибат бо Россия ва Хитой дар сиёсати байналмилалӣ Тоҷикистон муҳим аст. Пойгоҳи низомии Россия дар ин кишвар ва сармоягузориҳои ғайри Хитой ба иқтисод ва зербиноии Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ онро таъкид мекунад. Ҳамаи ин албатта, дар замони соҳибистиклолӣ ба даст омадааст.

Иштирок дар созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз қабили СҲШ, ИДМ ва СААД ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дар ҳалли масъалаҳои амнияти минтақавӣ ва ҳамкориҳо ширкат варзад. Идоракунии захираҳои об дар Осиёи Марказӣ барои Тоҷикистон ва кишварҳои ҳамсоя масъалаи муҳим аст. Тоҷикистон дар ин замина нақши калидӣ дорад ва онро шарикӣ муҳим дар ташаббусҳои минтақавӣ мегардонад. Мубориза бо ҷиноятҳои фаромарзӣ, бахусус қочоқи маводи мухаддир аз Афғонистон, ҳамоҳангӣ бо кишварҳои ҳамсоя ва созмонҳои байналмилалӣро тақозо мекунад. Нақши Тоҷикистон дар заминаи геополитикӣ аз андоза ва мақоми иқтисодӣ фаротар аст. Ҷойгиршавии стратегӣ, захираҳои ғании обӣ, суботи сиёсӣ ва ширкати ғайриҳукуматӣ дар ташаббусҳои байналмилалӣ онро як бозигари муҳим дар таъмини субот ва рушди Осиёи Марказӣ месозад. Муносибатҳо бо қудратҳои бузурге чун Россия ва Чин аҳамияти Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ афзун меkunанд. Дар баробари тағйироти ҷаҳонӣ ва ҷолишҳои афзоянда Тоҷикистон нақши муҳимро дар ҳифзи суботи минтақавӣ ва пешбурди манфиатҳои худ дар арсаи ҷаҳон идома медиҳад ва устуворшавии мавқеи геополитикии Тоҷикистонро дар шароити соҳибистиклолӣ таъмин менамояд.

БОБИ III. ТАҲКИМИ МАВҚЕИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РАВАНДҲОИ ГЕОПОЛИТИКИИ ИМРӯЗА

3.1. Тоҷикистон дар равандҳои геополитикии

минтақавӣ ва глобалии замони мосир

Геополитика ҳамчун шоҳае аз илм ба таҳқиқи сиёсати ҷаҳонӣ ва рушди стратегии робитаҳои сиёсии байналмилалӣ равона шудааст. Дар ибтидои асри XXI, таҳкурсии методологӣ ва иқтисодии илмӣ он мутобиқ шудан ба вазъи кунунии ҷаҳонӣ ва воқеиятҳои муосирро тақозо мекунад. Дар даврони ҷаҳонишавии босуръат ва густариши ҳамгироии сиёсӣ иқтисодӣ дар арсаи ҷаҳонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди ҳамкориҳои бисёрҷониба бо ташкилоту институтҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, онро яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати хориҷии худ мешуморад. Тоҷикистон ин субъектҳои сиёсиро ҳамчун воситаи муҳим барои мубориза бо таҳдидҳо ва ҷолишҳои ҷаҳонӣ, ҳамчун платформаи ивазнашаванда барои ҳалли низоъҳо ва ҳалли мушкилот дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ, инчунин омили муассири таҳкими амниятӣ суботи ҷаҳонӣ мешуморад.

Яке аз чунин масъалаҳои ҷаҳони муосир муайян намудани мавқеи Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар равандҳои геополитикии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ мебошад. Истифодаи методҳои амалии геополитика ва дастовардҳои илмию назариявии он имкон медиҳанд, ки дар самти омӯзиши ин масъала мавқеъҳои канорӣ як тараф гузошта шуда, воқеияти онҳо нишон дода шавад.

Дар заминаи вазъи байналмилалӣ ва минтақавӣ барои Тоҷикистон рушд ва таҳкими робитаҳои анъанавии дӯстона ва шарикӣ стратегӣ бо Федератсияи Россия хеле муҳим аст. Тибқи Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, “тавсеаи муносибатҳо бо Федератсияи Россия дар асоси баробарӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар бахшҳои сиёсӣ, ҳарбӣ ва ҳарбӣ-техникӣ, иқтисодӣ, тижоратӣ, сармоягузорӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, фарҳангӣ иттилоотӣ, илму маориф ва самтҳои дигар ҷавобгӯи манфиатҳои

миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, омили муҳимми таъмини сулҳу суботи минтақавӣ ба ҳисоб меравад» [55, с.125].

Вазъи геоиктисодии Русия ва Тоҷикистон зери таъсири омилҳои гуногун ташаккул меёбад. Русия дар Авруосиё мавқеи бартаридоштаро ишғол мекунад, ки бо захираҳои табиӣ ва иқтисодии назарраси илмӣ-техникӣ ва иқтисодӣ хос аст. Бо вуҷуди ин, сарфи назар аз захираҳои бузурги нафту газ, тилло ва технологияҳои пешрафтаи истихроҷи онҳо, Русия дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодӣ наметавонад танҳо аз ҳисоби ин захираҳо болоравии минтақаҳои шарқиро таъмин кунад. Ба ибораи дигар, дороиҳои зикршуда ҳанӯз манбаи асосии маблағгузорӣ барои ин қаламрав нестанд. Аз ин рӯ, барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии вилоятҳои шарқӣ Русия робитаҳои мутақобилан судманди иқтисодиро бо давлатҳои гуногун, аз ҷумла Тоҷикистон фаъолона рушд медиҳад.

Дар даҳсолаҳои охир Русия пайваста барои таҳкими нуфузи геополитикии худ дар Осиё талош варзида, кӯшиш мекунад, ки таъсири худро ба кишварҳои минтақа тавассути таҳкими муносибатҳои байнидавлатӣ ва рушди ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба густариш диҳад. Зеро Россия меҳодад, ки яке аз мамлакатҳои рушдбандаи минтақаи Осиё бошад, на ҳамчун қисми таркибии ҷуғрофияи ин минтақа. Аммо дар шароити кунунӣ анҷом додани чунин амалҳо барои Россия каме мушкул аст. Пас аз таъсиси Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) ва таҳкими робитаҳои он бо АСЕАН ин масъала қисман дар сатҳи институтсионалӣ ҳал шуд. Таъкид кардан муҳим аст, ки Шарқи Дур ва Сибири Шарқӣ қисми ҷудонашавандаи минтақаи Осиё мебошанд. Дар ин мавзӯҳо то ҳол ягон ташкилоти минтақавӣ вуҷуд надорад ва ҳатто созишномаҳои маҳдуд дар бораи либерализатсияи дучонибаи тичоратӣ ба имзо нарасидаанд.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд ки, як қатор олимон доимо ба ғайри ин ҳақиқатҳои зиддирусӣ андешаронӣ намуда, кӯшиш менамуданд, ки рушди иқтисодӣ ва мавқеи сиёсии Россияро дар ҷаҳон коҳиш диҳанд. Ба андешаи онҳо, “Россия аз ду самти геополитикӣ якеашро бояд интиҳоб намояд: якум

ин ки Россия аз Ғарб худро дар канор гирифта, ба ҳалли масъалаҳои дохилии худ ва ба масъалаи мустаҳкам намудани мавқеи худ дар миёни собиқ давлатҳои сотсиалистӣ бояд таваҷҷуҳи бештар диҳад, ё ин ки аз стратегияи баланд бардоштани нуфузи ҷаҳонӣ даст кашад» [53, с.114].

Аммо тарафдорони ақидаҳои либералӣ ба он диққат додаанд, ки ташаккули тартиботи устувори ҷаҳонӣ бе таҳияи стратегияи умумӣ ғайриимкон аст. Ба андешаи онҳо, «Россия мамлакати ғарбӣ мебошад. Аммо онҳо ибраз медоранд, ки Россия дар муносибат бо иқтисодии ғарбӣ ва иқтисодӣ нисбат бо абарқудратҳои Ғарб ва Осиё заифтар мебошад ва аз ин рӯ, вай барои тағйир додани таносуби неруҳои ҷаҳонӣ қодир нест. Бинобар ин, ба Россия тавсия мегардад, ки дар сиёсати хориҷии худ тамоюлоти ғарбиро интихоб намояд» [14, с.170].

Манфиатҳои геополитикии Россия дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар заминаи ҳамкориҳои он бо Хитой ташаккул дода мешавад ва бо назардошти ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ғарбӣ-техникӣ ва фарҳангии Россия бо як қатор кишварҳои пасошуравӣ, хеле аҳаммиятнок мегардад.

Чунин тамоюлот бо он асоснок мегардад, ки сиёсати осӣи Россия бо тавозуни нав дар ду самт зоҳир мегардад: якум, ҳамкорӣ бо Хитой ва дуюм, ҳамкорӣ бо давлатҳои дигари минтақа. Барои Русия ва Тоҷикистон ҳамгирӣ ба иттиҳодияҳои нави минтақавӣ ва таҳкими нуфузи геополитикии онҳо, пеш аз ҳама, ба зарурати ҳалли як қатор вазифаҳои дохилӣ, аз ҷумла таъмини рушд ва шукуфои вобаста аст.

Бояд гуфт, ки давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва Россия дар заминаи идеологияи ягонаи иқтисодӣ то андозае бо ҳам монандӣ доранд. Зеро асоси ин гуна идеологияи иқтисодиро эътирофи механизмҳои бозорӣ бо така ба давлати муқтадир ташкил медиҳад ва ин навъи давлат муваффақиятҳои муносибатҳои бозориро бояд таъмин намояд. Дар чунин вазъияти баамаломата масъалаи ворид гардидани Россия ба бозҳои геополитикӣ аҳаммиятнок гардидааст.

Зимни сафари давлатии Раиси Ҷумҳурии Мардумии Хитой мухтарам Си Чинпин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рӯзҳои 4-6-уми июли соли 2024 сурат гирифт, мулоқоту музокироти сатҳи олии Тоҷикистону Хитой, вохӯрии сарони давлатҳо ва ҳайатҳои расмӣ ду ҷониб баргузор гардида, аз рӯи натиҷаҳои он 29 санади нави ҳамкорӣ, аз ҷумла ҳуҷҷати муҳим – Изҳороти муштаракӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Хитой оид ба таъмиқи минбаъдаи равобити стратегияи ҳамҷониба дар марҳилаи нав ба имзо расид.

Мавқеи геоиктисодии Тоҷикистон ба замони муосир хеле мусоид ва созгор шуда истодааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии соли 2018 таъкид намудаанд, ки «таҳаввулоти босуръати геоиктисодии замони муосир боиси афзоиши аҳаммияти дипломатияи иқтисодӣ гардидаанд» [144]. Айни замон, дар соҳаҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ дигаргуниҳои куллӣ ба назар мерасад. Умуман, дар замони соҳибистиклолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста ба ҷанги шаҳрвандии таҳмилие, ки хароботи зиёдеро ба сари мардуми мо овард, масъалаҳои ислоҳоти соҳаҳои иқтисоди марҳила ба марҳила ба роҳ монда шуд. Давоми солҳои охир татбиқи «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» амалӣ гардида, тадбирҳои афзалиятноки давраи авали он «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ворид шудаанд ва нишондиҳандаҳои маҷмуи рушди иқтисодӣ асосан иҷро гардида истодаанд [144]. Амалисозии барномаҳои қабулгардида имкон дод, ки маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ҳар сол ба ҳисоби миёна беш аз 7% афзуда, то чор баробар зиёд шуд. Танҳо дар 15 соли охир даромади буҷети давлатӣ аз 300 миллион сомонӣ то 18 миллиард сомонӣ зиёд гардида, даромади аҳоли 25 баробар ва пасандозҳо беш аз 85 баробар афзоиш ёфтанд.

Тибқи маълумоти оморӣ, «соли 2016 даромади пули аҳоли 27,2 миллиард сомони ро ташкил кард, ки нисбат ба соли 2015-ум 8,1 % зиёд мебошад. Музди миёнаи меҳнат дар 20 соли охир 60 баробар ва андозаи миёнаи нафақа

85 баробар афзуд. Ҳамаи ин боиси 3 баробар паст шудани сатҳи камбизоатӣ гардид. Дар даврони истиқлол аҳоли ҳамасола 2,5% афзоиш ёфта, 1,6 баробар зиёд шуда, яъне аз панҷуним миллион ба 8 миллиону 700 ҳазор нафар расид, вале дар баробари ин, сатҳу сифати зиндагии мардум хеле беҳтар гардида, дарозумрии миёнаи шаҳрвандон то 73,5 сол боло рафт» [145].

Танҳо дар соли 2017 рушди соҳаи иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла «саноат 21,5 %, кишоварзӣ 7,2, маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ беш 6, савдои чакана 6,6 ва хизматрасонии пулакӣ 1,8 % таъмин гардида, таваррум дар сатҳи 6,3 фоиз нигоҳ дошта шуд. Ҳамзамон қисми даромади буҷети давлатӣ, дар маҷмӯъ иҷро шуда, ҳаҷми буҷети соли 2018 ба маблағи 21,3 миллиард сомонӣ, назар ба соли 2017–ум 7,3 % зиёд муайян гардид» [144]. Ба андешаи мо, ҳатто агар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик суръати баланди рушди иқтисодиро нигоҳ дошта натавонад ҳам, эҳтимол дорад, ки дар давоми ду даҳсолаи оянда дар байни дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ дар сатҳи рушди иқтисодӣ мавқеи хуб дошта бошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши босуръати аҳоли ба мушоҳида мерасад ва равандҳои демографӣ бо суръати баланд сураат мегиранд. Тоҷикистон аксар вақт бо дигаргуниҳои азим рӯ ба рӯ мешавад, аз ин рӯ, барои кишвар ҳамкориҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ бо шарикони байналмилалӣ ва минтақавӣ аҳаммияти бузурги стратегӣ дорад. Зеро тағйироти иқтисодии ҷаҳон дар айни ҳол хеле назаррас мебошанд ва мавқеи геополитикӣ бошад, дар арсаи байналхалқӣ марҳила ба марҳила мустаҳкам гардида истодааст. Бояд гуфт, ки ҳамкориҳои минтақавӣ ва глобалӣ ба мо имкон медиҳанд, ки паёмадҳои манфии ҷаҳонишавиро бартараф намоем.

Бояд таъкид кард, ки геополитика ҳамчун илм ба омӯзиши рафтори давлатҳо низ машғул аст. Омӯзиши рафтори давлатҳо дар арсаи байналмилалӣ бо назардошти унсурҳои иқтисодию сиёсии мамлакат амалӣ мегардад. Дар миёни унсурҳои мазкур ҳудуди мамлакат, мавқеи ҷойгиршавии он, мавҷудияти манбаъҳои табиӣ, аҳолии кишвар, фаъолияти иқтисодӣ ва сохтори сиёсии мамлакат хеле аҳаммият дорад. Дар заминаи

чунин баррасӣ қайд намудан мумкин аст, ки рушду инкишофи ҳар як кишвар, пеш аз ҳама, нақш ва мавқеи геополитикии онро дар низоми сиёсати ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ба куллӣ тағйир медиҳад. Дар натиҷа, ҳамкориҳои Русия ва Тоҷикистон низ тағйир ёфт, инчунин нақши геополитикии онҳо низ. Пештар «мавқеи геополитикии Русия ба нигоҳ доштани мувозинати байни Шарқ ва Ғарб равона шуда буд. Аммо бо сабаби тағйироти геополитикӣ, ин вазифа аҳаммияти худро гум кард» [13, с.22].

Моҳияти минтақаҳои геополитикӣ, инчунин равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалиро бо назардошти шароити муносири ҷаҳонӣ фаҳмидан лозим аст. Нерӯи пешбари чунин равандҳо иттиҳоди байнидавлатии дуҷонибаю бисёрҷониба ба шумор мераванд. Чунин шароити геополитикӣ дар зери таъсири ҷаҳонишавӣ ба амал омада истодаанд. Бо назардошти чунин тағйирот гуфтан мумкин аст, ки ба амал омадани самтҳои нави сиёсати минтақавӣ бевосита дар зери таъсири раванди ҷаҳонишавӣ пайдо гардидааст.

Таъкид кардан муҳим аст, ки пайвастанӣ кишвар ба иттиҳодияҳои минтақавӣ, гарчанде ки қодир аст истиқлоли онро то андозае маҳдуд кунад, аҳаммияти давлатро коҳиш наmedиҳад. Ҳарчанд вақтҳои охир масъалаи маҳдуд кардани даҳлати давлат ба иқтисодиёт баҳсҳои зиёдеро ба бор меорад. Бо вучуди ин, давлатҳо фаъолон роҳи равишҳои навро барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ дар шароити ноустувории геополитикӣ ва таҳдидҳо ҷустуҷӯ мекунанд. Кам шудани нуфузи давлат дар ҷомеа нақши бунёдии онро аз байн намебарад. «Давлати миллӣ ҳатто дар замони ҷаҳонишавӣ мавқеи марказӣ доштани худро идома медиҳад» [86, с.22]. Дар шароити кунунӣ аҳаммияти давлат дар нигоҳ доштани ҳамкориҳои байналмилалӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Дар соҳаи сиёсӣ ҳамкориҳои байналмилалӣ метавонад соҳибхитиёрии давлатиро каме суст кунад, аммо ин барои баланд бардоштани самаранокии ҳамкориҳои иқтисодӣ анҷом дода мешавад.

Дар иқтисоди ҷаҳонӣ ду гурӯҳи давлатҳоро ҷудо кардан мумкин аст, ки аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, рушди иҷтимоӣ, сатҳи технологӣ ва

ташкilotи институтсионaлӣ аз ҳамдигар ба куллӣ фарқ мекунанд. Ҳамин гуна вазъият мукаммал будани равандҳои иқтисодии ҷаҳониро зери шубҳа қарор медиҳад. Бояд эътироф намуд, ки ҳамаи давлатҳо бо мақсади ҳимояи манфиатҳои миллии худ барои рушди ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ кӯшиши хеле зиёд менамоянд. Аммо дар ин самт монеаҳои гуногуне ба вуҷуд меоянд, ки онҳо ба сохтори миллию сиёсии мамлакат ва механизми таъминкунандаи рушду инкишоф таъсири манфӣ мерасонанд. «Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва шиддат гирифтани муносибатҳои тичоратӣ, густариши фаъолияти ширкатҳои байналмилалӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ як қатор давлатҳои қаблан ба ҷаҳони сеюм тааллуқдоштаро дар баробари кишварҳои пешрафта осебпазир месозад. Чунин раванд вобастагии дучонибаро аз байн бурда, вобастагии яктарафро ташаккул медиҳад» [86, с.17-18]. Бо назардошти ҳимояи манфиатҳои геополитикӣ давлатҳо ба раванди ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ шомил мегарданд.

Дар шароите, ки тамоюли ба қисмҳо ҷудо шудани ҷомеа ба мушоҳида мерасад, дар зерин таъсири равандҳои мазкур вазъият боз ҳам мураккаб мегардад. Масалан, ташаккули ҳувияти гурӯҳҳои этникӣ, ба вуҷуд омадани гурӯҳҳои ҷудоихоҳ, муташанниҷ гардидани муносибатҳои байнимазҳабӣ ба инҳо мисол шуда метавонанд. Маҳз дар чунин шароит вазъияти хеле мураккаб ба амал меояд. Дар ин раванд ҷаҳонишавӣ боиси коҳиш ёфтани нақши давлат ва маҳдуд гардидани вазифаҳои он мегардад. Аммо дар мавриди ба амал омадани муҳолифатҳо ва низоъҳои дохилӣ барои ҳалли онҳо зарурати даҳолати давлати муқтадир ба миён меояд [86].

Дар шароити низоми ҷаҳонии муосир давлатҳо бо як зумра мушкilotе рӯ ба рӯ мешаванд, ки дар натиҷаи равандҳои сиёсии ҷаҳонӣ ба вуҷуд омадаанд. Ба онҳо зарурати иштирок дар созишномаҳо ва шартномаҳои бисёрҷонибаи байналмилалӣ, инчунин ҳамоҳангсозии фаъолият бо ташкilotҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ дохил мешаванд. Ғайр аз ин, давлатҳо бояд ҳамкорӣ барқарор кунанд ва бо ташкilotҳои, ки дар ҳалли мушкilotи ҷаҳонӣ сахм мегузоранд, робитаи мустақим барқарор намоянд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ баҳсу мунозираҳо дар атрофи нақши давлат идома меёбанд. Масъалаи мазкур ба он хотир муҳим аст, ки устувории ҳар минтақаи ҷаҳонӣ аз нақш ва мавқеи давлатҳо вобаста мебошад. Инчунин рушди ҳамкориҳои минтақавӣ аз нақши аввалиндараҷаи доштани давлат бармеояд. Аммо бояд фаромӯш насохт, ки масъалаи аввалиндараҷаи ҳар як давлати миллӣ таъмини рушди иқтисодӣ мебошад. Ҳамкориҳои минтақавӣ дар заминаи дарки манфиатҳои геополитикии тарафайн дар дараҷаи зарурӣ имконпазир мегардад ва то сатҳи шарикони стратегӣ ташаккул дода мешавад.

Шароити нави геополитикӣ як қатор давлатҳоро маҷбур намудаанд, ки баъзе аз меъёрҳои анаъанавии давлатро тағйир диҳанд. Россия ва Тоҷикистон низ дар зери таъсири чунин шароитҳо қарор гирифта, худро то андозае бо онҳо мутобиқ намудаанд. Ҳамин аст, ки мавқеи онҳо дар минтақаи Осиёи Марказӣ мустаҳкам гардида, афзалиятҳои бештарро ноил гардида истодаанд. Муҳаққиқи шинохтаи рус К.С. Гаджиев изҳор мекунад, ки ғайр аз марзҳои ҷуғрофии муайянкардаи сарҳади давлатӣ, марзҳои дигар, ба монанди иқтисодӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ ва ғайра мавҷуданд. Ин ҷиҳатҳои фазои геополитикӣ низ сазовори таваҷҷуҳ ва омӯзиш мебошанд. Ба андешаи ӯ, «ташкили низоми амнияти дастҷамбӣ бо иштироки давлатҳои муқтадирӣ минтақаи воситаи асосии нигоҳ доштани устувории минтақавӣ мебошад» [11, с.41].

Дар самти ташаккули ҳамкориҳои минтақавӣ Тоҷикистон нақшаҳои мағрурона ва ҳавобаландонаро қабул надошта, вобаста аз сиёсати пешгирифтаи худ - «сиёсати дарҳои боз» фаъолият намуда истодааст. Масалан, мустаҳкам нигоҳ доштани ҳамкориҳои дарозмуддати Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ имкон медиҳад, ки молу колои кишвар ба бозорҳои берунӣ роҳ ёбанд.

Айни замон дар бораи тартиботи ояндаи ҷаҳон андешаҳои мухталиф баён мегарданд. Одатан андешаҳои бештар дар атрофи ҷаҳони дуқутба ва бисёрқутба ба мушоҳида мерасанд. Зеро баъди ба абарқудрати ҷаҳонӣ табдил ёфтани Хитой унсурҳои ҷаҳони дуқутба мустаҳкамтар мегардад. Ба рушди

бемайлони Хитой нигоҳ накарда, ИМА нисбат ба ин давлат сиёсати таҳаммулгароёнаро истифода намуда истодааст. Дар алоқамандӣ бо чунин вазъият, дар ояндаи наздик тезутунд гардидани муносибатҳои байниҳамдигарии Хитой ва ИМА аз эҳтимол дур нест. Албатта, муташанниҷ гардидани муносибатҳои онҳо ба суръати рушду инкишофи Хитой таъсири манфӣ мерасонад.

Дар мавриди таҳкими мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои дар боло номбаргардида бояд ба эътибор гирифта шаванд. Ғайр аз ин, дар таҳкими мавқеи геополитикии давлат нақши элитаи сиёсӣ хеле зиёд аст. Таҷрибаи сиёсии кишварҳои олам нишон медиҳад, ки мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии мамлакат аз ҳалли масъалаҳои ҷудогонаи давлатсозӣ ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ вобастагии зиёд дорад [84]. Баланд бардоштани қудрати сиёсии давлат имкон медиҳад, ки ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шавад ва дар сиёсати хориҷӣ давлат манфиатҳои худро пайғирӣ карда тавонад.

Вобаста ба таҳкими мавқеҳои геополитикии Тоҷикистон метавон зикр кард, ки пас аз ба даст овардани истиқлол ҷумҳурӣ ба муқовимати мусаллаҳона дар дохили кишвар рӯ ба рӯ шуд ва низоъҳои давомдор имкон надоданд, ки масъалаҳои марбут ба вазъи геополитикии кишвар дар солҳои аввали истиқлол ҳал карда шаванд. Баръакс, ҷанги шаҳрвандӣ рушди Тоҷикистонро даҳсолаҳо ба қафо кашид ва ҳатто хавфи аз ҳаритаи сиёсӣ нест гардидани давлатро ба вучуд овард. Аз ин рӯ, зимни баррасии мавқеи геополитикии Тоҷикистон ин омил бояд ба эътибор гирифта шавад. Ғайр аз ин, эътироф бояд кард, ки Тоҷикистон истиқлоли хешро дар шароити ниҳоят душвори геополитикӣ ба даст овардааст.

Анҷоми ҷанги сард муборизаҳои геополитикиро ба самтҳои дигар равона сохт. Барои мисол, то пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ терроризм ва созмонҳои террористӣ ҳамчун ресурси геополитикӣ ба шумор намерафтанд. Аммо дар шароити имрӯза як қатор давлатҳо, бахусус субъектҳои геополитикӣ созмонҳои террористиро барои расидан ба мақсадҳои худ

истифода менамоянд [118]. Дар таҳкими давлатдорӣ ва мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии давлат нақши элитаи сиёсӣ хеле калон аст. Солҳои охир дар атрофи ин масъала таҳқиқоти ҷудогона анҷом ёфта истодаанд. Олимони ба омӯзиши ин масъала машғулбуда ба хулосае омадаанд, ки дар таҳкими мавқеи геополитикии давлат элитаи сиёсӣ, бахусус сарварони сиёсӣ нақши ҳалкунанда мебозанд. Як гурӯҳ олимони рус ғайринокии геополитикии элитаи ҳукмронӣ як қатор давлатҳоро таҳлил намуда, нақшии қарорҳои сиёсии аз ҷониби онҳо қабулшавандаро дар тағйирпазирии муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ аз ҳама омили асосӣ медонанд [82]. Бешакку шубҳа, таърихро шахсиятҳои барҷаста меофаранд. Дар тақдири миллатҳо ва давлатҳо сарварони сиёсӣ ва роҳбарияти олии давлат нақши муҳим мебозанд.

Таърихи навини Тоҷикистон бори дигар гувоҳӣ медиҳад, ки дар рушди инкишофи давлат, мустаҳкам гардидани мавқеи он дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ва устувор намудани мавқеи геополитикии давлат элитаи сиёсӣ нақши ҳалкунанда мебозад [104]. Ҳамон тавре маълум аст, дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ элитаи сиёсии он давра натавонистанд пеши роҳи ҷанги шаҳрвандиро гиранд. Чунин вазъият сабабҳои гуногун дорад. Аммо сабаби асосии он аз ҷониби элитаи сиёсии он давра дар сатҳи зарурӣ дарк нагардидани воқеиятҳои давраи замон ба шумор меравад. Роҳбарияти сиёсии кишвар ба дигаргуниҳои геополитикӣ таваҷҷуҳи зиёд намедоданд ва қарорҳои сиёсии қабулнамудаи онҳо наметавонист талаботи ҷомеаро пурра қонеъ гардонад. Ғайр аз ин, демократикунонии бошито баиси ба вучуд омадани ҳизбу ҳаракатҳое шуданд, ки вижагиҳои минтақавию маҳаллӣ доштанд. Дар ин раванд инчунин ҳаракатҳои сиёсӣ пайдо шуданд, ки идеологияи тундгароёнаро пайгирӣ ва тарғибу ташвиқ менамуданд. Дар натиҷа, ҷомеаи Тоҷикистон ба гурӯҳҳои зидди ҳамдигар ҷудо гардиданд. Ҳатто дар пойтахти кишвар майдонҳои зидди ҳамдигар ба вучуд омада буданд. Дар он давра роҳбарияти сиёсии мамлакатро мебоист барои боздоштани парокандашавии миллат ҷорачӯӣ мекарданд. Дар робита бо ин

масъала, гуфтан бамаврид аст, ки ҳамаи давлатҳо дар сиёсати хориҷии худ манфиатҳои миллии хешро пайгирӣ менамоянд. Ин воқеияти геополитикӣ мебошад. Дар солҳои аввали ба даст овардани истиқлол як зумра кишварҳои минтақа ва олам аллакай дар Тоҷикистон манфиатҳои геополитикии худро пайгирӣ менамуданд. Яке аз сабабҳои асосии сар задани ҷанги шаҳрвандӣ ба қорҳои дохилии Тоҷикистон даҳлат намудани субъектҳои хориҷӣ буд. Чунин ҳолатро ба эътибор гирифта, ҷанги шаҳрвандии дар Тоҷикистон руҳдодаро ҷанги таҳмилӣ меноманд. Аз камтаҷрибагӣ ва ноустувории элитаи сиёсии онвақта истифода намуда, баъзе давлатҳо меҳостанд, ки дар ҷомеаи тоҷик фарҳанги бегонаро бор намоянд. Аз ин рӯ, дар баробари ҳалли масъалаҳои давлатдорӣ, баҳусус мустаҳкам намудани ниҳодҳои давлатӣ, инчунин ба инобат гирифтани воқеиятҳои геополитикӣ низ хеле муҳим ба шумор мерафт.

Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамин мавқеъро дар сиёсати хориҷии давлат роҳандозӣ намуда, дар арсаи ҷаҳонӣ Тоҷикистонро ҳамчун кишвари сулҳпарвар ва давлати мутамаддин муаррифӣ кард. Сиёсати «дарҳои боз», ки дар паёми солинавии Президенти кишвар дар соли 2003 эълон гардида буд, шакли махсуси ҳамкорӣҳои бисёрҷониба бо тавсеаи ҷуғрофӣ ва доираи масъалаҳои фарогир, беш аз пеш ба дараҷаи сифатан нав мерасад. Сиёсати мазкур ифодагари алоқамандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳандозӣ ва инкишофи муносибатҳои дӯстона бо тамоми кишварҳои дунё, сарфи назар аз низоми давлатдорӣ, сатҳи пешрафту мавқеи ҷуғрофии онҳо буда, ба ибораи дигар, баёнгари сиёсати бисёрсамтаи хориҷии кишвар аст.

Дар асоси ин идея Тоҷикистон сиёсати хориҷии бисёрҷонибаро ҳамчун афзалият дар муносибатҳои байналмилалӣ худ муайян намуд. Сарфи назар аз захираҳои хоксорона ва вазъияти нугувори дохили кишвар, Тоҷикистон дар муддати кӯтоҳ бо истифода аз стратегияҳои муассири ҳамкорӣ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ тавонист ихтилофи дохилиро тавассути музокироти сулҳ ва ба даст овардани ризоият ҳал намуда, муносибатҳои худро бо доираи васеи

давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ тақвият ва густариш диҳад.

Дар даҳсолаи охир дар Душанбе барои ташкили бомуваффақияти чорабиниҳои байналмилалӣ, аз ҷумла қабули меҳмонони муҳим ва ҳаياتҳои хориҷӣ, фароҳам овардани шароити бароҳати қору истироҳат, ташкили сафарҳои сатҳи олӣ, вохӯриҳо ва гуфтушунидҳо шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст. Қасри миллий, ки дар маркази пойтахт ҷойгир аст, Қасри Сомон, ки дар боғи ҳукумати шаҳр ҷойгир аст ва қасрҳои боҳашамат дар боғи шаҳрии Варзоб, ки солҳои охир бо назардошти дастовардҳои меъмории миллий сохта шудаанд, барои баргузории саммитҳо ва конфронсҳои байналмилалӣ, вохӯриҳои дучониба ва бисёрҷониба беҳтаринанд ва сатҳи баланди ташкили чунин чорабиниҳо инро тасдиқ мекунад. Баргузории саммитҳои ИДМ, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, СХШ, ҷаласаҳои Шурои вазирони қорҳои хориҷии кишварҳои аъзои ИДМ, конфронсҳои байналмилалӣ бахшида ба захираҳои об ва дигар тадбирҳои байналмилалӣ нишон медиҳад, ки Тоҷикистон тадриҷан ба яке аз марказҳои асосии баргузории конфронсҳои байналмилалӣ табдил меёбад.

Ҳамон тавре ки дар боло ишора гардид, Тоҷикистон истиқлоли давлатии худро дар вазъияти мураккаб ба даст овард. Дар аввал баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ба назар чунин менамуд, ки инсоният дигар бо муборизаҳои идеологию геополитикӣ рӯ ба рӯ намешавад. Ҳатто сиёсатшиноси амрикоӣ Фукуяма дар ин бора назарияи “поёни таърих”-ро пешниҳод намуда буд. Зеро шикасти ҷаҳони дуқутба шиддати муносибатҳои байналмилалиро коҳиш дода, хавфи сар задани ҷанги ядроиро аз байн бурд. Дар ин давра дар байни давлатҳо ва минтақаҳо ҳамкории иқтисодӣ, гуманитарӣ, сиёсӣ дипломатӣ рӯ ба инкишоф овард. Дар давраи ҷанги сард аз сабаби он ки давлатҳо ба лагери сотсиалистӣ ё капиталистӣ ҷудо буданд, рушди ҳамкории байнидавлатӣ хеле маҳдуд буд ва одатан дар дохили лагерҳои мавҷуда ташаккул меёфт. Воқеан ҳам мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити мавҷудияти ҷаҳони дуқутба шиддатнокии ҳарбӣ-

сиёсӣ ва ихтилофоти байнидавлатӣ дар сатҳи баланд қарор дошт. Зери таъсири чунин вазъият бештар гардидани микёси ҷаҳонишавӣ, ташаккули механизмҳои ҳамгироии минтақавӣ, моделҳои гуногуни рушди иҷтимоӣ низ ба амал омаданд. Илова бар ин, инқилобҳои илмию техникӣ, рушди бозорҳои ҷаҳонӣ, демократикунонӣ, таҳкими принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин афзоиши шумораи созмонҳои байнихукуматӣ, аз ҷумла созмонҳои минтақавӣ, ки дар давраи ҷанги сард ба вуҷуд омадаанд, бояд ба тақвияти ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ пас аз анҷоми он мусоидат кунанд.

Дар маҷмӯъ, гуфтан мумкин аст, ки «анҷом ёфтани ҷанги сард, барҳам хӯрдани Созмони аҳдномаи Варшава, ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҳудудҳои Аврупо берун баровардани неруҳои ҳарбии шуравӣ нишонаҳои дигаргуншавии идеологию сиёсии ҷаҳони муосир ба шумор мерафтанд» [133, с.27]. Бо назардошти он ки хатари сар задани ҷанги ядрӣ аз байн рафта буд, инсоният ҳудро нисбатан дар амният эҳсос менамуд. Давлатҳои олам, бахусус давлатҳои тозаистиқлол бо таъя ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ истиқлоли ҳудро мустаҳкам кардан мехостанд ва барои дар дасти худ гирифтани тақдирӣ ояндаи ҳуд талош меварзиданд. Барои анҷом додани чунин корҳо шароити мусоид низ фароҳам омада буд. Аксари давлатҳо роҳи демократии давлатсозиро интихоб намуда, дар баробари татбиқи меъёрҳои демократӣ, инчунин ба эҳёи хотираи таърихӣ, рушди фарҳанги миллий ва таҳкими давлатдорӣ миллии ҳеш диққати зиёд медоданд.

Аммо дар баробари ҳамаи инҳо, дар солҳои 90-ум ва 2000-ум як силсила воқеаву ҳодисаҳои рух доданд, ки сохтори сиёсии оламо ҳеле тағйирпазир намуданд. Аз ҷумла, амалии террористии 11-уми сентябри соли 2001 дар ИМА, анҷом додани амалиёти ҷангӣ дар Ироқ (соли 2003), инқилобҳои рангаи «баҳори араб», анҷом додани амалиёти зиддитеррористӣ дар Афғонистон, ба сари қудрат омадани ҳаракати Толибон, муташанниҷ гардидани муносибатҳои сиёсӣ дипломатии Россия бо кишварҳои Ғарб, тезутунд гардидани муносибатҳои ИМА бо Чин ва ғ. воқеаву ҳодисаҳои

мебошанд, ки ба равандҳои ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ байни давлатӣ таъсири манфӣ расонидаанд. Як қатор олимон сабаби сар задани чунин воқеаҳо аз вазъияти геополитикии олам, бештар шудани субъектҳои геополитикӣ ва манфиатҷӯии онҳо медонанд. Воқеан, айни замон дар фазои геополитикии олам ИМА, Англия, Фаронса, Олмон, Россия, Туркия, Чин, Эрон, Ҳиндустон, Чопон ва чанде дигар давлатҳо ба таври фаъол манфиатҳои худро пайгирӣ намуда истодаанд.

Тули ду даҳсолаи охир мушоҳида намудан мумкин аст, ки фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ, аз қабili СММ, САҲА ва ғ. камранг ва камтаъсир мегарданд. Роҳу усулҳо ва механизмҳои ҳалли низоъҳои сиёсӣ, ки қаблан аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ истифода мегардиданд, қорношоям шудаанд ва дигар натиҷаи дилхоҳ надода истодаанд. Чунин ҳолатро дар мисоли қазияи Афғонистон, муноқишаҳои давлатҳои Шарқи Наздик, бӯҳрони Украина, низоъҳои сарҳадӣ, инқилобҳои ранга ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст [128]. Дар ин давра баъзе абарқудратҳо роҳу усулҳои нави даҳлат намудан ба қорҳои дохилии давлатҳо пеш гирифта, шиддати низоъҳо бештар намудаанд. Пайдоиши терроризми байналмилалӣ, тавсеа пайдо намудани созмонҳои террористию экстремистӣ, маблағгузорӣ ва дастгирии терроризм, сиёсати дугона нисбат ба терроризм, ба амал овардани инқилобҳои ранга, бештар шудани ҳуҷумҳои иттилоотӣ ва қангҳои иттилоотӣ роҳу усулҳои амалӣ намудани манфиатҳои геополитикии абарқудратҳо интиҳоб мегарданд. Ғайр аз ин, мушоҳида мегардад, ки тули қанд даҳсолаи охир омили қарбӣ дар танзими низоъҳо, баҳусус истифодаи нерӯҳои қарбӣ барои амалӣ намудани манфиатҳои геополитикӣ ба маротиба афзоиш ёфтааст. Тули ду даҳсолаи охир техника ва технологияҳои қарбии нав, аз қумла тайёраҳои бесарнишин, яроқу аслиҳаи нав, модернизатсияи техникаи қарбӣ, мушакҳои нав, яроқҳои зиддимушакӣ ва ғ. зиёд истеҳсол шуда истодаанд. Ба қурӯш баровардани яроқу аслиҳа ва техникаи қарбӣ аллақай ба тичорати сердаромад татбдил ёфтааст [77]. Як қатор давлатҳо барои ба намоиш гузоштани яроқу аслиҳа ва техникаи наватрини худ омода

ҳастанд, ки ба ҷонибҳои низоъ кумаки ҳарбӣ расонанд ё ин ки бо имтиёзҳои гуногун яроқи худро ба онҳо фурӯшанд, то ки онҳо дар шароити ҷангӣ ба намоиш гузошта шаванд. Аллакай киберҷангҳо ба воқеияти давраи замон табдил ёфта, як қатор давлатҳо ба таъсис ва ташаккулдиҳии артиши киберӣ машғул ҳастанд. Ба ибораи дигар, технологияҳои муосир, алахусус технологияҳои иттилоотӣ, зехни сунъӣ ва коркардҳои кайҳонӣ барои иҷрои вазифаҳои ҳарбӣ ва геополитикӣ истифода мешаванд.

Айни замон, бо шарофати сиёсати пешгирифтаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистонро ҳамчун кишвари осуда ва сулҳофар мешиносанд. Бояд гуфт, ки дар марҳилаи кунунии давлатдорӣ миллӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин арзишҳо, ба монанди сулҳу субот, амният, ваҳдати миллӣ, ҳамкории барои тарафайн судманд, ҳалли низоъҳо бо роҳи музокира манфиатҳои миллию геополитикӣ ба шумор мераванд. Аз аввалин лаҳзаҳое, ки терроризми байналмилалӣ ҳамчун таҳдиди ҷаҳонӣ эълон гардид, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо дар самти мубориза бо терроризм ва экстремизм бо кишварҳои олам ҳамкориҳои зич ба роҳ мондааст, балки пайвасти сиёсати дугонаи зиддитеррористиро маҳкум менамоянд. Президенти мамлакат дар минбарҳои баланди сатҳи байналмилалӣ борҳо таъкид намудаанд, ки яке аз сабабҳои тавсеаи терроризм ва экстремизм ин сиёсати дугонаи давлатҳо, маблағгузорӣ намудани ин ташкилотҳо ва ба неку бад ҷудо намудани онҳо ба шумор мераванд.

Дар Тоҷикистон ҳамкории байналмилалӣ на танҳо дар соҳаи муқовимат ба экстремизм ва терроризм, балки дар ҳалли ҳамаи мушкилоти марбут ба амнияти минтақавӣ низ фаъолона рушд мекунад. Аз ҷумла, узвияти Тоҷикистон дар созмонҳое чун ИДМ, СААД ва СҲШ ба таҳкими вазъи геополитикии кишвар мусоидат мекунад. Ин ташкилотҳо механизми ҳамгирӣ мебошанд, ки ба иштирокчиён имкон медиҳанд манфиатҳои худро намоёндагӣ кунанд ва нуқтаҳои тамосро пайдо кунанд. Ин барои таъмини амният ва густариши робитаҳо шароити мусоид фароҳам меорад.

Гуфтан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯза тақдири имрӯзу фардои кишвар аз элитаи сиёсии мамлакат вобастагии зиёд дорад. Зеро ҳодисаҳо ва воқеаҳои чанд соли охир, ки дар пайи худ бухронҳои зиёдеро ба вуҷуд овардаанд, элитаи сиёсии Тоҷикистонро бар он водор месозанд, ки аз ҳарвақта дида бештар амал намоянд. Масалан, моҳи августи соли 2021 дар ҳудудҳои Афғонистон, ки бо Тоҷикистон сарҳадӣ тулонию мушкилгузар дорад, ҳаракати Толибон ба сари қудрат омад. Ҳарчанд, ки баъзе аз кишварҳо робитаи ҳамкорихоро ба ин давлат оғоз намуда бошад ҳам, аммо то ҳанӯз ҳукумати Толибонро ҳеҷ як кишвари дунё расман ҳамчун ҳукумати қонунӣ эътироф намеkunанд. Ғайр аз ин, дар сари қудрат қарор доштани як ташкилоти террористӣ ҳавфи афзоиши терроризмро дар минтақа зиёд менамояд [107]. Ғайр аз ин, оғоз гардидани амалиёти ҳарбии Россия дар Украина ва тезутундии ҷанги Фаластин ва Исроил низ вазъияти геополитикии оламо хеле осебпазир намудааст. Коршиносон бар ин назаранд, ки ҷанги сеюми ҷаҳонӣ аллакай рафта истодааст ва бухронҳои баамаломата паёмадҳои он мебошад. Дар баробари ин, дар байни Тоҷикистону Қирғизистон баҳсҳои марзие мавҷуданд, ки ҳамасола боиси сар задани бархӯрди мусаллаҳонаи сарҳадбонон мегашт ва ҳоло бошад, ин масъала роҳи ҳалли худро ёфта истодааст. Аз сабаби ҳудудҳои баҳсбарангез бисёр буданаш ба созишномаи пурра омадани давлатҳо дар зери суол мемонад. Дар робита ба ин, намояндагони элитаи сиёсии давлат, хусусан роҳбарони идораҳои қудратӣ, кӯшиш мекунанд, ки масъалаҳои сарҳадӣ ва баҳсҳои наздисарҳадиро тавассути муколама ва бо роҳи осоишта дар доираи вақти муқарраршуда ҳал кунанд.

Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии масъалаи мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар ин самт ба инобат гирифтани воқеиятҳои геополитикии замони муосир хеле зарур аст. Дар шароити имрӯза ҳамаи давлатҳо, бахусус давлатҳои абарқудрат ва субъектҳои нави харитаи геополитикии олам кӯшиш мекунанд, ки манфиатҳои худро пайгирӣ намоянд. Ҳамин тавр, вазъи геополитикӣ дар

чаҳон соҳаест, ки дар он манфиатҳои кишварҳои гуногун бархӯрд мекунад. Дар чунин шароит мустаҳкам кардани мавқеи давлат дар арсаи ҷаҳонӣ душвор аст. Танҳо роҳбарияти сиёсӣ ва раҳбари кишвар метавонанд дар ин самт корҳои зарурӣ ва мувофиқро анҷом диҳанд.

Дар маҷмӯъ, ҳулоса баровардан зарур аст, ки баъди анҷоми ҷанги сард ҷаҳони дуқутба ба ҷаҳони бисёрқутба табдил ёфтааст. Бештар гардидани субъектҳои геополитикӣ боиси тезу тунд гардидани шиддати байналмилалӣ шудааст. Ин аст, ки дар ду даҳсолаи охир давлатҳо барои мустаҳкам намудани мавқеи геополитикӣ ва байналмилалӣ худ ҳамаи воситаҳо ва роҳу усулҳои мубориза истифода бурда истодаанд. Маҳз чунин ғайриоддӣ геополитикии давлатҳо боиси тавсеаи терроризм, сар задани ҷангу низоъҳо, ба амал омадани инқилобҳои ранга ва ғ. шуда истодаанд.

Дурнамои таҳкими мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рушди минбаъдаи давлатдорӣ ва таъмини амнияти миллии вобастагии зиёд дорад. Маҳз чунин омил бори дигар гувоҳӣ аз он медиҳад, ки элитаи сиёсии Тоҷикистон барои мустаҳкам намудани мавқеи геополитикии давлат барои рушду нумуи минбаъдаи давлат ва ниҳодҳои давлатӣ чораҳои иловагӣ андешанд. Давлати тавоно ва қудрати сиёсии давлат кафили амнияти миллии ва заминаи мустаҳкамшавии мавқеи геополитикии давлат мебошанд. Аммо мақсадҳои мазкурро бе иштироки элитаи сиёсии ташаббускор ва ғайриоддӣ намудан ғайриимкон аст. Ҳамин тавр дар анҷоми зербоби мазкур ҳулосаҳоро чунин баён намудан мумкин аст:

1. Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист бо бозигарони пешрафтаи минтақавӣ ва глобалӣ робита барқарор кард ва онро инкишоф дод. Тавре ки имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалия нишон дод, минбаъд густариши ҳамкорӣ бо онҳо ба манфиатҳои миллии давлат комилан мувофиқ аст.

2. Дар заминаи таҳкими ҳамгирӣ минтақавӣ, ҷаҳорҷӯби нави муносибатҳои Русия ва Тоҷикистон ба таҳкими ваҳдат ва субот дар минтақа мусоидат хоҳад кард. Ҳамкориҳои иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ ғайриоддӣ намуда, самаранокии худро идома медиҳад. Чунин ҳамкорӣ ба рушди

иқтисодиёти ҳамдигар равона шуда, дар заминаи рақобати баробар ташаккул дода мешавад. Россия аз лиҳози геополитикӣ ба ҳамкориҳои Тоҷикистон ниёзмандӣ дорад ва барои ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд дар тули чанд даҳсолаи охир чӣ аз лиҳози идеологӣ ва чӣ аз мавқеи сиёсӣ геополитикӣ имкониятҳои мусоид фароҳам оварда шудаанд. Шароки стратегӣ ва ҳампаймонӣ байни Россия ва Тоҷикистон заминаи мустаҳками тавсеаи рӯзафзуни ҳамкориҳои мутақобилан судманди кишварҳо дар сиёҳони дучониба ва бисёрҷониба мебошанд.

3. Аз соли 2017 байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Хитой Ёлломияи муштарак оид ба истиқрори шарикӣ стратегӣ ҳамаҷониба ба имзо расонида шуд, ки заминаи мустаҳками рушди ҳамкориҳои дучонибаро фароҳам овард. Имрӯз Ҷумҳурии Мардумии Хитой калонтарин сармоягузор дар иқтисоди Тоҷикистон ва шарикӣ асосӣ тичоратӣ ба ҳисоб меравад.

4. ИМА имрӯз дар доираи барномаҳои бисёрсола барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди бахшҳои мухталиф, алаҳхусус маориф, тандурустӣ, рушди деҳот, энергетика, ҳифзи муҳити зист, амниятӣ, таъмини волоияти қонун ва нақлиёту коммуникатсия мусоидат мекунад. Аз ин лиҳоз, метавонем зикр кунем, ки равобит бо ИМА яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

5. Дар маҷмӯъ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо риояи принсипи сиёсати дарҳои боз ва пешбурди сиёсати бисёрсоҳа ҳамкориро бо шарикони гуногун фаълоне рушд медиҳад. Дар байни онҳо давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳоди Аврупо, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, давлатҳои араб ва ҷаҳони ислом мебошанд. Дар фаъолияти худ Тоҷикистон мекушад, ки тамоми имконоти ҳолатҳои ба миён омадаро ба манфиати миллии худ истифода барад.

3.2. Дурнамои ҳифзи манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии

Тоҷикистони дар низоми нави ҷаҳонӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло давраи гузаришро аз сар мегузаронад. Тағйирот дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ самти асосии рушди давлат гардид. Вақтҳои охир як қатор чорабиниҳо гузаронида шуданд, ки ба пешрафти кишвар таъсири назаррас расониданд. Ворид намудани тағйири илоҳо ба Конститутсияи мамлакат, қабули қонунҳое, ки барои рушди мамлакат аҳамияти калон доранд, қорӣ намудани принсипи гуногунандешии сиёсӣ, мавҷудияти шароит барои фаъолияти муҳолифини сиёсӣ, мавҷудияти васоити ахбори оммаи мустақил, ташаккул ва рушди ниҳодҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ - ҳамаи инҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки зарурати бунёди ҷомеаи демократӣ огоҳона шудааст.

Масъалаи муҳимтарини сиёсати хориҷии замони соҳибистиқлолии давлатии Тоҷикистонро мушаххас гардонидани самтҳои асосии ҳимояи манфиатҳои геополитикии он ташкил медиҳанд. Таназзули ҷавқулода ва оқибат ҷано ёфтани Иттифоқи Шуравӣ ба тамоми субъектҳои асосии давлати федеративӣ истиқлоли сиёсиро таъмин намуд. То ин замон ташаккули истиқлол ҷандон мураккабро пайдо накарда буд. Он бештар ҳосияти объективӣ дошт ва заҳмату фаъолияти нерӯҳои зиёду гуногунро талаб накардааст. Мураккабӣ ва замони зиддияту муқовиматҳо акнун оғоз меёфтанд. Раванди таъмин ва таҳкими истиқлоли сиёсии Тоҷикистон дар заминаи ҳифзи манфиатҳои миллию геополитикӣ амалҳои муҳимро талаб менамуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш менамояд, ки дар сиёсати ҷаҳонӣ фаъолона иштирок намуда, инкишофи дохилӣ ва ҳифзи ҷазои геополитикиашро таъмин созад. Дар арсаи байналҳалқӣ Тоҷикистон ҷун кишвари тозаистиқлол ва наҷандон бузург зарурат ба шарикии стратегии боэътимодно дошт. Тоҷикистон дар низоми навини олам, дар доираи муносибатҳои байниҳамдигарии иштирокчиёни бевоситаи он мақоми худро меҷуст [72]. Масъалаҳои муҳталифи сиёсати ҷаҳонӣ дар доираи ҳадафҳо ва

манфиатҳои Тоҷикистон низ мавриди таҳлил ва хулосагирии сиёсатмадорон қарор мегирифтанд. Зеро Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ мақом ва нақши хосаеро пайдо мекард. Аммо масъалаҳо бо мушкилиҳо роҳи ҳалли худро меёфтанд. Набудани таҷрибаи кофии иштирок дар сиёсати калон ва муносибатҳои бевоситаи байналхалқӣ аз худ дарак медоданд. Роҳбарияти мамлакат низ дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ мақсад ва вазифаҳои асосии сиёсати байналхалқиро амиқ дарк накарда буд. Аз хотире, ки аксарияти онҳо мутахассисони замони шуравӣ буданд, таҷрибаи замони мустақилияти актори сиёсати ҷаҳониро надоштанд. Сатҳи тафаккур ва дарки масъалаҳо аз доираи таълимот ва ҳадафҳои ҳизбӣ чандон дур нарафта буданд. Ҳолати мазкур дар ташҳиси самтҳои асосии инкишофи истиқлоли миллӣ монеаҳо эҷод менамуд.

Тадричан вазъият дигар гашта, самти инкишофи давлати соҳибистиқлол ва дарки амиқи мақсад ва вазифаҳои он муайян мегардид. Имкониятҳо барои ҳимояи манфиатҳои геополитикии Тоҷикистон ташаққул меёфтанд. Тоҷикистон баъди таҳлил ва таркиби ҳамаҷонибаи муносибатҳои байналмилалӣ, мақом ва нақши акторҳои гуногуни сиёсати ҷаҳонӣ дар фазои нави геополитикии олам, интиҳоби шарикӣ стратегӣ ва дар заминаи таъмини амнияти геополитикӣ ба он кишварҳо ҳамкорӣ менамояд [139]. Аз ин рӯ, саволҳои ба миён меоянд, ки манфиатҳои геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистонро чӣҳо ташкил медиҳанд? Мақоми геополитикии Тоҷикистон ва вазифаҳои онро дар самти таъмини таъсиррасонии геополитикиаш кӣ муайян менамояд? Кадом давлатҳо метавонанд шарикӣ бозғатимоди Тоҷикистон дар сиёсати ҷаҳонӣ бошанд?

Дар низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ, ки дар ҷаҳони муосир ташаққул меёбад, Тоҷикистон ва дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ нақши муҳим доранд. Дар минтақа бозигарони нав пайдо шудаанд, ки мехоҳанд ба равандҳои руҳдода таъсир расонанд. Таҳаввулоти сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ аз назари кишварҳои дигар бетаъсир намеронад. Қудратҳои бузурги ҷаҳонӣ ва давлатҳои бонуфузи минтақавӣ мехоҳанд дар минтақа мустаҳкам шаванд

ва сиёсати худро пеш баранд. Дар байни онҳо Русия, ИМА, Чин, Ҳиндустон, Эрон, Туркия, Покистон ва ғайра талоши бештар доранд [87].

Муносибатҳо бо Русия дар доираи масъалаҳои амниятӣ суръат мегиранд. Ҳамкориҳои низомӣ-техникӣ, таъмини силоҳ, навсозии инфрасохтор ва машқҳои муштаракро дар бар мегирад. Кафолатҳои сиёсии Маскав бо узвияти Душанбе дар СААД, ки системаи мудофияи дастчамёнаро эҷод мекунад, тақвият дода мешаванд. Ин механизмҳо ба муқовимат бо таҳдидҳои минтақавӣ, аз ҷумла ноустувории Афғонистон мусоидат мекунанд. Ҳамкориҳо дар соҳаи энергетика ва чараёни муҳоҷират хусусияти мутақобилаи муносибатҳои дучонибаро ташаккул медиҳанд. Чунин муносибатҳо барои мувозинат кардани манфиатҳои иқтисодӣ ва оқибатҳои иҷтимоӣ идоракунии доимии дипломатиро талаб мекунад.

Муносибатҳои Чин ва Тоҷикистон асосан дар самти иқтисодӣ тавассути татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ дар доираи ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ» рушд мекунанд. Сармоягузориҳои Чин дар долонҳои нақлиётӣ ва баҳши истихроҷи маъдан бо афзоиши касри тижоратии Тоҷикистон сабаб мешаванд. Чунин тамоюлот хатари вобастагии афзояндаи иқтисодиро ба вучуд меорад ва таҳияи чораҳои кафолатиро барои ҳифзи манфиатҳои миллий тақозо мекунад.

Ҳамкорӣ бо кишварҳои Ғарб ба барномаҳои рушди институтсионалӣ ва кумаки башардӯстона алоқамандӣ дорад. Иттиҳоди Аврупо ва Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико навсозии маъмурияти давлатӣ ва низоми ҳукуқиро дастгирӣ мекунанд [116]. Ин лоиҳаҳо ба тақвияти ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат мекунанд, аммо татбиқи онҳо аксар вақт бо иҷрои шартҳои сиёсӣ барои демократикунонӣ алоқаманд карда мешавад. Ислоҳоти ҳуқуқие, ки бо кумаки Ғарб оғоз шудаанд, ба назар гирифтани хусусиятҳои миллии раванди сиёсии Тоҷикистонро талаб мекунад. Тоҷикистон кӯшиш мекунад, ки даҳолати беруна ба қорҳои дохилӣ ва ҳамзамон дастрасӣ ба маблағгузориҳои рушдро ба ҳадди ақал расонад. Ин равиш имкон медиҳад, ки муколама бидуни ҳалалдор кардани принципҳои соҳибхитиёрӣ сурат гирад.

Стратегияи бисёрсамта истифодаи механизмҳои гуногуни дипломатӣ ва иқтисодиро дар муносибатҳо бо субъектҳои беруна дар назар дорад. Тоҷикистон иштироки худро дар иттиҳодияҳои минтақавии СҶШ ва СААД бо созишномаҳои дучониба муттаҳид мекунад. Чунин равиш дар сиёсати хориҷии кишвар устувориро фароҳам меорад. Ҳамин тариқ, барои ҳалли самараноки мушкилоти амнияти дохилӣ Тоҷикистон бояд дар сиёсати хориҷии худ вектори бисёрҷонибаро нигоҳ дорад ва тавозуни байни манфиатҳои муттаҳидонаш ва зарурати нигоҳ доштани соҳибхуширо худро таъмин намояд [140].

Созмони аҳдномаи амнияти дастҷамъӣ (СААД) механизми хеле муҳимми таъмини суботи минтақавӣ барои Тоҷикистон аст. Узвият дар ин созмон ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки талошҳои худро барои муқовимат бо таҳдидҳои фаромарзӣ, аз ҷумла терроризм, қочоқи маводи муҳаддир ва муҳочирати ғайриқонунӣ ҳамоҳанг созад. Машқҳо ва амалиётҳои муштарак дар дохили СААД қобилияти ин созмонро барои посух додан ба ҳолатҳои анъанавии амниятӣ тақвият медиҳанд. Аммо самаранокии ин созмон асосан аз ҷиҳати сиёсии кишварҳои узви он вобаста аст. Бо вучуди муваффақиятҳо дар ҳамкории низомӣ СААД имкониятҳои маҳдуди муқовимат бо ҳатарҳои нобаробарро нишон медиҳад. Набудани равиши ягона барои арзёбии таҳдидҳои нав, ба монанди амнияти киберӣ ва ҷангҳои гибридӣ, воқуниши онро қиёс медиҳад. Вобастагии молиявӣ ва техникӣ аз иштирокчиёни созмон, пеш аз ҳама Русия, ҳатарҳои иловагиро барои амалӣ кардани манфиатҳои Тоҷикистон ба вучуд меорад. Ин омилҳо мутобиқ кардани механизмҳои СААД-ро барои посух додан ба ҳолатҳои муосир тақозо мекунанд.

Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) ба Тоҷикистон имконияти диверсификатсияи сиёсати хориҷӣ ва шарикӣ иқтисодиро фароҳам меорад. Намояндагҳои кишварҳои СҶШ дар соҳаҳои гуногун, аз қабили амният, мубориза бо қочоқи маводи муҳаддир ва ҳамкории иқтисодӣ ва фарҳангӣ ҳамкорӣ мекунанд. Ҳар як кишвари узви ин созмон ба нигоҳ доштани субот

дар Осиёи Марказӣ манфиатдор аст. Дар айни замон, ҳар як кишвар самтҳои афзалиятноки худро дорад.

Таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки СААД ва СҶШ вазифаҳои мукамалро дар ҳифзи манфиатҳои Тоҷикистон доранд. Дар ҳоле ки СААД ба ҷанбаҳои низомӣ-сиёсии амният диққат медиҳад, СҶШ ҳамгироии иқтисодӣ ва муколамаи сиёсиро таълиф мекунад. Барои тақвияти нақши худ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҳамроҳангсозии ташаббусхоро байни ин ду созмон фаъолтар пеш барад. Афзалият бояд ба эҷоди механизмҳои бисёрсатҳа барои вокуниш ба таҳдидҳои фаромарзӣ бо назардошти ҷанбаҳои об, энергетика ва марзии суботи минтақавӣ дода шавад.

Диверсификасияи сиёсати хориҷӣ хатари вобастагии яктарафаи кишварро коҳиш медиҳад ва тақвияти мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ таъмин менамояд. Густариши низоми муносибатҳои омезиши робитаҳои дучонибаро бо ҳамкории бисёрҷониба дар доираи форматҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ тақозо мекунад [73]. Мутавозӣ кардани муносибатҳо бо қудратҳои бузург бояд бо амиқтар кардани робитаҳо бо шарикони рушдбанда барои эҷоди робитаҳои сершумори ҳамкорӣ ҳамроҳ бошад. Ин стратегия гуногунрангии дипломатӣ ва устувории сиёсати миллиро дар муқобили зарбаҳои беруна афзоиш медиҳад. Татбиқи сиёсати хориҷии гуногунранг тақвияти иқтисодии институтсионалӣ ва муайян кардани афзалиятҳо дар сиёсати хориҷиро талаб мекунад. Воситаҳои зарурӣ шабакаи хуб таъсисёфтаи намоёндагҳои дипломатӣ, созишномаҳои мақсадноки иқтисодӣ ва иштироки фаъол дар механизмҳои ҳамкории минтақавиро дар бар мегиранд. Диверсификасияи доимӣ бояд ба манфиатҳои миллий асос ёбад, соҳибхитӣро таъмин кунад ва ҳамзамон барои рушди иқтисодӣ шароит фароҳам оварад.

Рушди дипломатияи иқтисодӣ воситаи муҳим барои ҷалби сармоягузори ба инфрасохтори нақлиётӣ ва энергетикӣ кишвар мебошад. Эҷоди фазои ҷолиби сармоягузори шаффофияти ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ, пешгӯишавандагии шароит ва механизмҳои ҳифзи сармоягузори талаб

мекунад. Пешбурди лоиҳаҳои инфрасохторӣ ҳамчун механизми минтақавӣ таваҷҷӯҳи муассисаҳои молиявии бисёрҷониба ва сармоягузори хусусиро афзоиш медиҳад. Кӯшишҳои дипломатии ҳамоҳангшуда метавонанд имконияти ба даст овардани маблағгузорию барои долонҳои фаромарзӣ ва иншооти истеҳсоли энергия афзоиш диҳанд. Ҳамгироии дипломатияи иқтисодӣ бо ҳамкориҳои минтақавӣ таъсири лоиҳаҳои ҷориро афзоиш медиҳад ва амнияти энергетикӣ ва нақлиётро беҳтар мекунад. Барои ин мақсад механизмҳои шарикӣ давлатӣ ва хусусӣ татбиқ мешаванд. Самаранокии дарозмуддати чунин чораҳо аз омодагии дохилии лоиҳаҳо, татбиқи ислоҳоти сохторӣ ва мутобиқат бо стратегияи умумии гуногунрангсозии муносибатҳои беруна вобаста аст.

Баланд бардоштани самаранокии иштирок дар СҲШ ва СААД бояд ба ҳамоҳангсозии бонизомии ташаббусҳои зиддитеррористӣ ва тақвияти назорати марзӣ асос ёбад. Дар доираи ин созмонҳо, таҳияи мубодилаи маълумоти иктишофӣ, машқҳои муштарак ва протоколҳои мувофиқашуда барои воқуниш ба таҳдидҳои фаромарзӣ мувофиқи мақсад хоҳад буд [76]. Ҳамоҳангсозии механизмҳои ҳуқуқӣ ва стандартикунонии расмиёти назорати марзӣ ба коҳиш додани осебпазирӣ дар баробари хатарҳои низомии беруна ва террористӣ мусоидат мекунад. Ин равиш қобилияти ҳамкориҳои сохторҳои минтақавиро барои амалҳои пешгирикунанда тақвият медиҳад ва иқтидори дастаҷамъии онҳоро барои амалҳои пешгирикунанда баланд мебардорад.

Амиқтар шудани ҳамкориҳои дуҷониба бо Ўзбекистон ва Қирғизистон барои идоракунии муштаракӣ захираҳои об ва энергетикӣ эҷоди механизмҳои устувори институтсионалиро талаб мекунад. Тадбирҳои амалӣ мубодилаи маълумоти гидрологӣ, ҳамоҳангсозии чадвалҳои истифодаи об ва таҳияи лоиҳаҳои муштаракӣ энергетикиро дар бар мегиранд. Таъсиси гурӯҳҳои кории доимӣ ва ҷалби коршиносони мустақил нофаҳмиҳоро коҳиш медиҳад ва эътимодно баъни ҷонибҳо афзоиш медиҳад. Ин шакли ҳамкорӣ истифодаи оқилонаи захираҳоро тақвият медиҳад ва низоъҳои фаромарзиро ба ҳадди ақал мерасонад. Равандҳои таъйини марзҳо, дар якҷоягӣ бо

идоракунии захираҳои об, заминаи ҳуқуқӣ ва амалиро барои суботи дарозмуддат ва ҳамкории иқтисодӣ фароҳам меоранд. Марзҳои дақиқ муайяншуда ва қоидаҳои мувофиқашудаи тақсими об ба татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ мусоидат мекунанд ва истиқлоли энергетикӣ истеҳсолкунандагони минтақавиро тақвият медиҳанд. Созишномаҳои дуҷониба метавонанд механизмҳои ҳалли баҳсҳо ва татбиқи марҳилавии лоиҳаҳоро пешбинӣ кунанд. Ҳамкории амиқтар устувории низоми энергетикӣ минтақавиро афзоиш медиҳад ва хатари афзоиши ихтилофоти байнидавлатиро коҳиш медиҳад.

Беҳтар кардани механизмҳои минтақавӣ барои мубориза бо қочоқи маводи муҳаддир ва муҳочирати ғайриқонунӣ бояд ба системаи муттаҳиди мубодилаи иттилоот ва ҳамохангсозии амалиёти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ асос ёбад. Ҷузъҳои асосӣ иборатанд аз патрулҳои муштарак, марказҳои таҳлили хатарҳо ва муттаҳидсозии равишҳои қонунгузорӣ барои таъқиби ҷиноятӣ ва барқарорсозии гурӯҳҳои зарардида [121]. Беҳтар кардани имконоти техникӣ назорати марз ва тақвияти ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ иқтисодӣ пешгирикунандаи сохторҳои минтақавиро афзоиш медиҳад. Равиши ҳамҷониба таъсири иҷтимоӣ иқтисодӣ шабакаҳои ҷиноиро коҳиш медиҳад ва амнияти ҷамъиятиро таъмин мекунад.

Яке аз ин таҳдидҳо шиддат ёфтани таъсири Амрико ва Созмони Атлантикаи Шимолӣ ба Осиёи Марказӣ хоҳад буд. Бо назардошти таҳдидҳои дохилии кишварҳои минтақа имкони аз байн рафтани созмону сохторҳои пасошуравӣ хоҳад шуд. Ҳамчунин лоиҳаҳои сиёсии Москва таҳти унвонҳои "СААД", "ЕврАзЭС" ва "ЕЭП", "ИДМ", ки дар асоси "амбитсияҳои империявӣ"-и Русия таъсис дода шудаанд, ба тадриҷ аз байн хоҳанд рафт. Мисоли равшан, ин хориҷ гаштани Узбекистон аз СААД мебошад. Дар ояндаи наҷандон дур Созмони ҳамкории Шанхайро низ чунин сарнавишт интизор аст.

Дар баробари ин таҳқиқгарони Клуби байналмилалӣ мубоҳисавии "Валдай" таъкид кардаанд, ки дар шароити имрӯза дар давлатҳои Осиёи

Марказӣ вазъияти сиёсӣ хеле бад хоҳад шуд. Яке аз сабабҳои ин мушкилиҳои боқимондаи давлатҳои минтақа буда, сабаби бунёди он хусусияти маснӯӣ доштани ин давлатҳо мебошанд. Ба андешаи ин муҳаққиқон, «тақсимои милли-ҳудудии имрӯза на натиҷаи инкишофи таърихӣ тулонии Осиёи Марказӣ, балки натиҷаи қарори волюнтарии роҳбарияти Москва мебошад, ки дар солҳои 20-30-юми асри XX қабул карда буданд» [71, с.305]. Федератсияи Русия, ки худ ба минтақа ҳавасмандии бузурги геополитикӣ дорад, аз бозигароне, ки дар Осиёи Марказӣ аз ҷониби абарқудратҳои ғарбӣ баргузор мешаванд, хуб огоҳ аст.

Қобили зикр аст, ки таҳаввулот дар геостратегияи Осиёи Марказӣ ва Қафқоз дар солҳои аввали баъд аз ғурупоиши Иттиҳоди Шуравӣ барои бархе аз бозингарони минтақавӣ ва фароиминтақавӣ як фаҳмишро эҷод кард, ки мувофиқи он дар ин минтақа як ҳалои геополитикӣ ба вуҷуд омадааст. Дар робита ба ҳамин ҳалои идеологӣ ва қудратӣ абарқудратҳо дар пайи он гаштаанд, ки дар Осиёи Марказӣ ҷойгоҳи муносибе барои худ пайдо намоянд ва нуфузу таъсири худро зиёд созанд, то дар ин минтақа саҳме барои худ ёбанд.

Давлатҳои ғарбӣ, пеш аз ҳама, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, ба минтақаи Осиёи Марказӣ дар стратегияи геополитикии худ аҳамияти махсус дода, ба шароити тағйирёбанда мутобик шуда, кӯшиш карданд, ки мавқеи худро дар ин соҳа мустаҳкам кунанд. Дар навбати худ, Федератсияи Русия, ки Осиёи Марказиро ҳамчун як қисми минтақаи амниятии худ меҳисобид, кӯшиш мекард, ки таъсири бозигарони дигарро дар минтақа маҳдуд кунад [141].

Ҷумҳурии Тоҷикистон барқарор намудани робитаҳои устувор ва дарозмуддатро бо шарикони анъанавии худ – кишварҳои ИДМ ба мақсадҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии худ мувофиқ мешуморад. Бо назардошти концепсияи ҳамгироии бисёрсамта ва бисёрқабата дар доираи ИДМ, Тоҷикистон ният дорад, ки ҳамкориҳои мутақобилан судмандро бо ин

давлатҳо густариш диҳад [74]. Тағйирёбии вазъи геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ, инчунин робитаҳои таърихӣ Тоҷикистон, Эрон, Туркия, Афғонистон ва Чин бо кишварҳои минтақа шароити навро ба вуҷуд оварданд, ки аз Тоҷикистон, Узбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистон таҳияи стратегияи нави дипломатӣ ва муайян кардани нақшаи дақиқи амалро нисбат ба ояндаи минтақа талаб мекунанд. Таваҷҷуҳи ин кишварҳо ва инчунин қудратҳои ғарбӣ ба Осиёи Марказӣ дурнамои навро боз кардааст.

Аз ҷумла, ин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва пешрафт, беҳтар намудани соҳаи иҷтимоӣ, инчунин таҳкими соҳибхӯрии давлатӣ ва ҳувияти миллӣ имкониятҳои мусоид фароҳам овард. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи «дарҳои боз»-ро дар сиёсати хориҷӣ эълон намуда, пеш аз ҳама, ба муносибатҳои дӯстона бо ҳамсоягони худ талош меварзад.

Имрӯзҳо мушоҳида мегардад, ки Россия бозигари асосии сиёсатҳои худ дар муқобили Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ин мавзӯ ҳаргиз бе мақсади мусоидат ба ҳалли мушкилоти мавҷуда дар бахшҳои мухталифи иқтисодӣ ва ҳимоя аз манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нест, балки талошҳои аз тарафи Москва барои ҳимоя аз манфиатҳои миллӣ ва геостратегии худ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар шакли кулӣ дар Осиёи Марказӣ мебошад. Ин масъала дар шароити кунунии минтақаи Осиёи Марказӣ ва умуман ҷаҳон, илова ба дастёб гаштан ба манбаъҳои энергетикӣ, балки фаротар аз он ба масъалаҳои амниятӣ бармегардад, зеро субот ва амният дар минтақаи стратегии Осиёи Марказӣ, кафолати суботу амният дар кишвари паҳновари Россия буда, деворе дар роҳи амалӣ сохтани нақшаҳои геополитикии Ғарб ва ИМА мебошад. Ҳамин аст, ки бо истифода аз қувваҳо ва гурӯҳҳои ифротӣ ва террористӣ меҳоканд нишон диҳанд, ки дар ҷумҳурии мо марказҳои террористӣ мавҷуданд ва онҳо нақша доранд бо ёрии Толибон дар Осиёи Марказӣ «хилофати мусулмонӣ»-ро таъсис диҳанд, то дар байни кишварҳои ҷаҳон обрӯ ва нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистонро поён баранд. Хусусан, баъди ба таври расмӣ нашинохтани ҳукумати Толибон аз ҷониби Тоҷикистон ва

ҳамкорӣ накардан ба онҳо рашки сиёсии дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ дучанд афзуд, ва баъзан омилҳои пасипардагиро бо Толибон ба анҷом расонидаанд. Ё ин ки баъди воқеаҳои «Крокус сити холл», ки онро амали террористӣ эълон намудаанд, муносибати Россия бо Тоҷикистон дигаргун гашта, бештар Россия барои 4 террористи номуайяншуда бо хавфҳои репутатсионӣ, яъне ба паст задани шаъну шараф ва имиджи кишвари мо даст зад.

Мақсад, албатта диққати кишварҳои ҷаҳонро аз ҷанги Украина дур намудан ва нигоҳ доштани нуфузи худ дар кишварҳои пасошуравӣ мебошад, зеро вазъи геополитикии ин кишвар, айни ҳол, дар сатҳи ҷаҳонӣ ҷандон хуб нест.

Дигар падидае, ки ба мақсади ҷомаи амал пӯшондани ҳадафҳои худ хеле моҳирона истифода мекунад, ин маводи муҳаддир аст, ки ҳам ба субот ва ҳам ба амнияти истиқлоли миллии мо таъсири амиқ мегузорад, зеро барои ҳеҷ кас пӯшида нест, ки фаъолиятҳои террористӣ ва радикалӣ бо фурӯши байналмилалӣ маводи муҳаддир алоқамандии зич доранд. Мутобиқи иттилои Созмони Милалӣ Муттаҳид, «дар соли 2011 Афғонистон беш аз 80 дарсади маводи муҳаддири ҷаҳониро истеҳсол карда буд. Соли 2012 ғоидаи софи деҳқони афғон аз истеҳсоли маводи муҳаддир аз ҷониби Раёсати СММ оид ба маводи муҳаддир ва ҷинояткорӣ 717 миллион доллари ИМА арзёбӣ шудааст. Бо тасдиқи ин пешбинӣ дар соли 2012 дар минтақаҳои ҷанубии Афғонистон (вилоятҳои Қандаҳор, Урузгон, Зобул, Дай, Кундӣ) майдони кишти кукнор 18 дарсад боло рафта, 154000 гектарро ташкил додааст» [142].

Ҳоло ҳаҷми маблағҳои аз муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ҳосилшуда ба андозае бузург аст, ки ба иқтисодиёт ва зиёда аз ин, ба амнияти аксарияти кишварҳо таҳдид мекунад. Имрӯз ҳаҷми ғоидаи солонаи тиҷорати маводи нашъаовар дар ҷаҳон баъди тиҷорати аслиҳа мақоми дуюмро ишғол менамояд.

Кремл эҳсос мекунад ва бар ин ақида аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби ҷанги дохилӣ, ки дар оғози солҳои ба даст овардани истиқлол рӯ ба рӯ

шуда буд ва ба сабаби мавҷуд будани баъзе чараёнҳои мухталифи динӣ имрӯз низ фаъолияти бисёр доранд, осебпазир аст. Аз ин рӯ, назорати худро дар кишвари мо зиёд мекунад. Лекин Россия ҳеҷ тасаввур карда наметавонад, ки агар Тоҷикистон аз он рӯй гардонад ва ба кишварҳои Аврупо ва ИМА наздик шавад, чӣ воқеаҳо рух хоҳад дод.

Ба ҳамин тариқ, ба баъзе паҳлуҳои таҳдидҳо ба дастовардҳои истиқлоли миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон назар карда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар шароити ҳозира кишвари мо бояд ҳамкориҳои иқтисодӣ, амниятӣ ва сиёсии худро бо шарикони пешини кишварҳои минтақа, Ғарб ва ИМА пеш барад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҳамчун узви Созмони Миллали Муттаҳид ва дар доираи сиёсати хориҷии худ, ки инъикоскунондаи сиёсати дохилии давлат аст, ба хоҳири дифоъ аз манфиатҳои миллии ва сулҳу субот дар кишвар «сиёсати нарм»-ро пеш гирад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар он кишвари солҳои 90-ум нест, ки либералистони он давра нақши давлатро поин оварда, Ватанро ба ҳоку хун кашанд. Президенти кишвар дар муқобили либерализми заиф ҳокимияти амудиро ба вучуд оварда, мошини қудратманди давлатро ба қор дароварда тавонист. Қудрати сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвар ва ҷаҳону минтақа мавқеи хеле бориз дорад, аз ин рӯ, мо низ ба хоҳири дифоъ аз манфиатҳои миллии худ бояд бо бозигарон дар "тахтаи шохмӯт"-и ҳудудон бозӣ намоем, зеро масъалаҳои сиёсиро бо силоҳ ва қудрати низомӣ ҳал кардан дигар имкон надорад.

Бозие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба он ворид гардад, бозии сода набуда, ҳамзамон аз ҳикмат ва манфиат ҳолӣ нест, зеро имрӯзҳо ҷумҳурии мо ҳамчун як кишвари таъсиргуздор дар минтақаи стратегии Осиёи Марказӣ дар доираи геополитикаи аз ҷониби бозигарони бузурги байналмилалӣ, аз ҷумла ИМА, Россия ва Чин мавриди таваҷҷуҳи хос қарор гирифтааст. Ин бесабаб нест, чунки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди 1344 километр бо Афғонистон, 1161 километр бо Узбекистон, 870 километр бо Қирғизистон ва 414 километр бо Чин ҳамсарҳад буда, дорои марзи муштарақ мебошад [148].

Мавҷудияти беш аз 1344 километр марзи муштарак бо Афғонистон, ки асоси нооромиҳо дар минтақа аст, нигарониҳо барои авчи ифротгароии исломӣ, аслиҳа, қочоқи инсон ва маводи муҳаддир ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз тариқи он ба Россия ва Чин вучуд дорад. Дар шароити кунунӣ ва бо таваҷҷуҳ ба наздик шудани замони хурӯҷи неруҳои Созмони Атлантикаи Шимолӣ дар соли 2014 аз хоки Афғонистон, дар асоси консепсияе, ки аз ҷониби Русия ва Чин пешниҳод гардидааст ва баъзе таҳлилгарони дохилӣ низ аз он пуштибонӣ мекунанд, нигарони афзоиши исломгароён дар Осиёи Марказӣ ҳастанд [111]. Назари ин ду кишвар ба он асос ёфтааст, ки ҳимоятҳои молӣ, аслиҳавӣ, омӯзишӣ ва сиёсии баъзе кишварҳои арабии Халиҷи Форс ва кишварҳои Ғарб аз гурӯҳҳои тундрав ва ифротӣ ба "ал-Қоида" дар Сурия хеле зиёд гаштааст [95]. Аз ҳамин ҷиҳат, ин ду бозигари минтақа дар як иттиҳоди муштарак дар муқобили яккутбгароии ИМА ва ҳаммаслақонаш истодагарӣ карда, кӯшишҳои зиёде доранд то шароитҳои Осиёи Марказиро ба шиддат таҳти назорати хеш дароранд. Аз ин рӯ, сабабҳои таъсиси Созмони ҳамкории Шанхай, муқобилат намудан ба ин гуна таҳдидҳо буд.

Бидуни шакку шубҳа, барои Россия ва Чин таҳаввулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияти зиёде дорад, зеро Тоҷикистон кишвари "буферӣ" (хатти муқаддами муқобила) бо ифротгароии исломӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва силоҳ аз марзҳои Афғонистон маҳсуб мешавад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳодисаҳои 11-уми сентябри соли 2001 нуқтаи мантиқиро дар таърихи ҳузури ИМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман Осиёи Марказӣ гузошт. ИМА бо баҳонаи мубориза бо терроризм, ки маркази он дар Афғонистон буд, неруҳои низомии худро вориди минтақаи Осиёи Марказӣ кунад ва қисмати аъзами ҳамлаҳои низомии худро зидди толибони Афғонистон аз ин минтақа анҷом диҳад. ИМА бо ризоияти Узбекистон ва Қирғизистон дар ин ду кишвар пойгоҳҳои низомии худро таъсис дода, иҷозати гузаштан аз ҳарими ҳавоии Россия, Қазоқистон ва Тоҷикистонро ба даст овард, ки ин оғози нуфузи бештаре дар ин минтақа

буд. Баъд аз омӯзишу баррасиҳои зиёде ИМА ба хулосае омад, ки бояд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пойгоҳҳои низомии худро созад.

ИМА аз зумраи нахустин кишварҳост, ки пас аз фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ истиқлоли давлатии моро ба расмият шинохт. Ҳамкориҳои ИМА бо кишвари мо дар тамоми бахшҳо сурат гирифта, шомили ёриҳои башардӯстона, фаъолият дар бахшҳои фарҳангӣ ва бахусус ҷалби донишҷӯёни тоҷик ба донишгоҳҳои ИМА ва ғайра мебошад.

ИМА мақсад дорад, ки дар Осиёи Марказӣ бимонад ва дар фазои стратегии он шомил бошад, зеро ин мамлакат дар доираи геополитикаи худ нақшаҳо дорад, ки Осиёи Марказии бузургро дар ҳаёти Қазоқистон, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Афғонистон, Покистон, Муғулистон ва ғайра бидуни ширкати Россия, Чин ва дигар бозигарони минтақа ва муттаҳид сохтани он ба Ховари Миёнаи Бузург амалӣ созад. «Зиёд шудани бозиди намоёндагони баландпояи СААШ ва ИМА аз Осиёи Марказӣ ва афзоиши сармоягузориҳо дар ин минтақа аз он шаҳодат медиҳад, ки ИМА дар Осиёи Марказӣ нақшаҳои геостратегии зиёд дорад» [124, с.312].

Амалӣ сохтани барномаҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти бозҳои пуштипардагии бозигарони минтақа ва ба ғоидаи миллату давлат ҳал кардани онҳо бидуни шубҳа моро дар сафи кишварҳои пешрафта қарор хоҳад дод.

Дипломатияи бисёрсамта ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият фароҳам меорад, ки тавассути механизмҳо ва форматҳои гуногун байни қудратҳои бузург ва субъектҳои минтақавӣ мувозинат кунад. Истифодаи музокироти дучониба ва бисёрҷониба, дипломатияи иқтисодӣ ва иштирок дар форумҳои минтақавӣ ба кишвар имкон медиҳад, ки бо марказҳои гуногуни қудрат ҳамкориҳои баробар ё мукамал барқарор кунад. Ин амалия ба коҳиш додани вобастагӣ аз як кишвар ва васеъ кардани роҳҳои дастгирии сиёсӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунад. Диверсификатсияи иқтисодӣ имкони афзоиши устувориро тавассути васеъ кардани бозорҳои содиротӣ ва коҳиш додани вобастагӣ аз

шарикони алоҳидаи тичоратӣ фароҳам меорад. Рушди мустақилияти энергетикӣ, бахусус тавассути баланд бардоштани самаранокии пойгоҳи миллии энергетикӣ ва ҳамгирӣ ба лоиҳаҳои энергетикӣ минтақавӣ, метавонад амнияти иқтисодиро таъмин диҳад. Ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ барои сармоягузориҳои муштарак ва ташаббусҳои инфрасохторӣ шароит фароҳам меорад. Чунин равиш устувориҳои иқтисодиро афзоиш медиҳад ва осебпазириро ба зарбаҳои беруна коҳиш медиҳад [145].

Маълум аст, ки яке аз самтҳои асосии рушди олами муосир масъалаи ҷаҳонишавӣ мебошад, ки тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонро фарогир аст. Аммо ин равандро ба вуқӯояндаи ҷаҳонӣ дорои хусусиятҳои муайянкунандаи геополитикӣ мебошад, ки таъсири худро ба мавқеи ишғолнамудаи кишварҳои тозаистиклол расонида метавонанд. Бояд гуфт, ки айни ҳол, дар ҷаҳон субъектҳои глобалӣ ва марказҳои геополитикӣ бо шаклҳои гуногун ташаккул ёфта истодаанд.

Дар ибтидои асри XXI ҷомеаи байналмилалӣ аз афзоиши мушкилоти ҷаҳонӣ, аз қабيلي бад шудани вазъи муҳити зист, номувозинатии демографӣ, норасоии ғизо, об ва энергия ва қафомонии технологияи кишварҳои дорои рушди паст изҳори нигаронӣ мекунад. Таъкид кардан муҳим аст, ки ҳарчанд мафҳуми "мушкилоти глобалӣ" дар асарҳои илмӣ дар охири солҳои 1960-ум пайдо шудааст, ин мушкилот инсониятро дар тули мавҷудияти он ҳамроҳӣ мекарданд. Вале баъд аз анҷоми ҷанги дуҷониба ҷаҳонӣ, ба тӯфайли ғайриамонии бисёрҷанба ва фаромӯши инсоният, паёмадҳои глобалии ин масъалаҳо вуҷудати тоза пайдо намуда, имрӯз ба авҷи баландтарини худ ё ҳолати бӯҳронӣ расидаанд. Вазъияти бавҷудода боиси пайдоиши ҳатарҳо ва муқовиматҳои нав, аз ҷумла бархӯрди фарҳангҳо, террори ҷаҳонӣ, фанатизми динӣ, ғайриамонии байналмилалӣ ҷинойтӣ, тичорати маводи муҳаддир гардид. Ҳамаи ин барои амнияти сохтори мавҷудаи сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва башардӯстонаи ҷаҳонӣ, инчунин барои сулҳу суботи умумиҷаҳонӣ ҳатари ҷиддӣ маҳсуб меёбанд.

Тоҷикистон аз замони соҳибистиклолӣ ба чунин қоилишҳо ва низоъҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла терроризми байналмилалӣ, ҷинояткориҳои фаромиллӣ ва мушкилоти экологӣ дучор шудааст. Дар робита ба ин, кишвар ташаббусҳои ҷомеаи ҷаҳониро, ки ба ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ нигаронида шудаанд, пайваста дастгирӣ мекунад ва инчунин пешниҳодҳои худро дар доираи СММ, САҲА, СКИ, СҲШ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ барои ҳалли муштараки мушкилоти муосир, аз ҷумла таҳдиди афзоишдаи терроризми байналмилалӣ ва ифротгароии динӣ пешниҳод менамояд. Дар ин замина ба масъалаи бархӯрди тамаддунҳо, густариши гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва силоҳ, норасоии оби нӯшокӣ ва масъалаҳои энергетикӣ диққати махсус дода мешавад.

Баланд бардоштани нақши марказии Созмони Милали Муттаҳид ба ҳайси созмони байналмилалӣ универсалӣ дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ ва таъмини ҳамқадамӣ он ба рушди босуръати дунёи муосир ва равандҳои ҷаҳонишавӣ солҳост, ки дар мадди назари роҳбарияти Тоҷикистон қарор дорад. Яке аз чунин василаҳои мувофиқсозии фаъолияти СММ роҳандозӣ намудани ислоҳот дар ин созмон мебошад. Дар суҳанронии худ дар Иҷлосияи 52-уми Ассамблеяи Генералии СММ моҳи октябри соли 1997 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зарурати ислоҳоти Созмони Милали Муттаҳидро таъкид намуданд. Таъкид карданд, ки «дар шароити ноустуворӣ ва давраи гузариш дар ҷаҳон нақши СММ ҳамчун воситаи муътадилсозии вазъ бояд тақвият дода шавад» [69, с.187].

Дар робита ба ин, Ҳукумати Тоҷикистон борҳо мавқеи худро оид ба тағйиру иловаҳои пешниҳодкардаи СММ иброз доштааст. Тезисҳои асосии ин мавқеъро чунин ифода кардан мумкин аст: «воқеъбинона муносибат кардан ба ислоҳоти СММ, бо роҳи бештар таваҷҷуҳ додан ба ҳалли масъалаҳои нисбатан муҳим, риояи тавозуни оқилонаи навҷӯйӣҳо ва таҳкими усулҳои, ки самараашонро нишон додаанд; афзудани аъзои доимии Шӯрои амнияти СММ, аз ҷумла, аз ҳисоби намояндагони кишварҳои рушдбанда дар асоси интихоби бонавбат; иштироки фаъолонаи СММ дар таъмини

тараққиёти босуботи кишварҳои дорои иқтисодиёти гузаранда, аз ҷумла, дар рафъи оқибатҳои манфии иҷтимоии давраи муосир; таҳким бахшидани нақши СММ дар ҷодаи расондани кумаки байналхалқӣ ба ҳамгироии давлатҳои транзитӣ ба системаҳои ҷаҳонии иқтисодиёти тичоратӣ» [55, с.135].

Тоҷикистон мекӯшад, ки Созмони Милали Муттаҳид ба як созмони таҷдидшуда ва тавоно табдил ёбад, то ки тавонад бо замон ва ҳалли масъалаҳои мубрам ҳамқадам бошад. СММ бояд барои пешгирии хатарҳо ва таҳдидҳо ғаёлона кор кунад ва ба интизориҳо ва умедҳои одамон, ки меҳоханд дар сулҳ ва ризоият зиндагӣ кунанд, ҷавобгӯ бошад [55].

Таҷрибаҳо тасдиқ мекунанд, ки барои ба таври муассир ба даст овардани вазифаҳои умумии ҷаҳонӣ, аз ҷумла мубориза бо терроризми байналмилалӣ, аз нав баррасӣ кардан ва васеъ кардани доираи ҳамкорӣ байни кишварҳо зарур аст, зеро усулҳои то имрӯз татбиқшаванда, мутаассифона, ба муваффақиятҳои интизорӣ оварда нарасонидаанд. Ба ақидаи Тоҷикистон, рӯйдодҳои ахири ҷаҳон бори дигар нишон доданд, ки ҳалли мушкилоти глобалӣ ва минтақавӣ бе баланд бардоштани нақши калидии СММ дар муносибатҳои байналмилалӣ, бе таҳкими талошҳои дастҷамъӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ, ки ба эҳтироми ҳуқуқи байналмилалӣ асос ёфтааст, ғайриимкон аст. Дар робита ба ин, дар Иҷлосияи 67-уми Ассамблеяи Генералии СММ Тоҷикистон бори дигар таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба аҳаммияти тақвияти нақши Созмони Милали Муттаҳид дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ, инчунин зарурати гузаронидани дигаргуниҳои назарраси сохторӣ ва барномавӣ дар Созмон ва Шурои Амнияти он таъкид намуд. Таъкид гардид, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ислоҳоти мутаваззин ниёз дорад, ки ба Созмони Милали Муттаҳид имкон медиҳад, то ки ба рӯйдодҳои ҷаҳонӣ зуд ва самаранок вокуниш нишон диҳад ва ба мушкилоти сершумори ҷаҳони муосир муқовимат кунад.

Дар охири асри XX дар шароити ҷаҳонишавӣ терроризми байналмилалӣ босуръат рушд кард ва паҳн шуд. Имрӯз он барои аксари давлатҳои ҷаҳон хатари ҷиддӣ дорад. Тибқи маълумоти сарчашмаҳои боэътимоди байналмилалӣ, «айни ҳол дар ҷаҳон тақрибан 500 созмони

террористӣ амал мекунанд, ки дорои шабакаи фаромиллӣ ва муташаккили сохторӣ мебошанд. Дар соли 2011 дар маҷмуъ дар 70 давлати ҷаҳон зиёда аз 10 ҳазор амалҳои террористӣ ба вуқӯъ пайваста, дар натиҷаи онҳо зиёда аз 12,5 ҳазор одам ҳалок шудаанд» [122, с.126]. Аз оғози ҷанги шаҳрвандӣ Тоҷикистон бо таҳдиди терроризми байналмилалӣ рӯ ба рӯ шуд ва аз таҷрибаи худ оқибатҳои харобиовари амалҳои ваҳшиёнаи онро шинохт. Мувофиқи маълумоти мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҷумҳурӣ, «аз замони соҳиб шудан ба истиқлоли давлатӣ то имрӯз дар қаламрави кишвар аз ҷониби гурӯҳҳои мухталифи ҷиноятпеша зиёда аз 100 амалиёти террористӣ ба анҷом расонида шудааст. Ҳарчанд дар натиҷаи талошҳои қатъӣ ва пайвастаи мақомоти мазкур дар мубориза бар зидди терроризм дастовардҳо ҳастанд, вале, мутаассифона, ин зухурот то кунун пурра аз байн нарафтааст. Ташкилотҳои террористии “Ҳаракати исломии Узбекистон”, “Ҳизб-ут-таҳрир”, “Ҷамоати Ансоруллоҳ” ва дигар гурӯҳҳои ҳамсони онҳо, ки аз хориҷа роҳандозӣ ва маблағгузорӣ мешаванд, кӯшиш доранд фаъолияти худро дар қаламрави кишвар тавсеа бахшанд» [69, с.193].

Бо назардошти он ки терроризм марз надорад, Тоҷикистон бар ин назар аст, ки муқовимати самарабахши он муттаҳидсозии талошҳоро дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ тақозо менамояд. Сарвари Тоҷикистон 24-уми сентябри соли 1995 дар Иҷлосияи 58-уми Маҷмааи Умумии СММ изҳор намуда буданд, ки «нерӯҳои сулҳовари Созмони Милали Муттаҳид дар сурати ҳамкории он бо созмонҳои минтақавӣ, метавонад ба маротиб афзоиш ёбанд ва пеш аз ҳама, дар роҳи пешгирӣ, ҳомӯш кардан ва танзими ихтилофоти низомӣ, мубориза алайҳи терроризм, зухуроти радикалии равияҳои мухталифи бунёдгари хизмат кунанд» [69, с.146].

Дар айни замон, мушкилоти паҳншавии маводи муҳаддир ба сатҳи ҳассос расидааст ва барои ҳамаи давлатҳо хатари ҷиддӣ дорад. Тибқи маълумоти Раёсати СММ оид ба маводи муҳаддир ва ҷинояткорӣ, «айни ҳол дар ҷаҳон тахминан 230 миллион одам навъҳои гуногуни маводи муҳаддирро истеъмол менамояд, ки беш аз 27 миллиони онҳо ба вобастагии доимӣ аз

маводи мухаддир мувочех буда, ҳар сол қариб 200 ҳазор кас бар асари ин вобастагӣ мефавтад. Гардиши молиявии истехсолу фурӯши ғайриқонунии маводи мухаддир тахминан 400 миллиард доллари амрикоӣ, ё 8 % ҳаҷми савдои ҷаҳониро ташкил медиҳад» [89, с.48].

Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, таъсири таҳдидҳо ва ҷолишҳои марбут ба қочоқи маводи мухаддирро низ эҳсос мекунад. Бо вуҷуди он ки Тоҷикистон истехсолкунандаи маводи мухаддир нест, қаламрави он бо сабаби мавқеи ҷуғрофӣ ва сарҳади тулонӣ бо Афғонистон аз ҷониби гурӯҳҳои ҷиноятӣ барои интиқоли онҳо истифода мешавад. Дар робита ба ин, Тоҷикистон гардиши ғайриқонунии маводи мухаддирро ҳамчун яке аз таҳдидҳои қалбидии амнияти миллий ва суботи иҷтимоӣ арзёбӣ намуда, барои муқовимат ба ин падида фаъолона кор мекунад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 1998 дар Иҷлосияи махсуси 20-уми Ассамблеяи Генералии СММ бо ташаббуси таъсиси "камарбанди амниятӣ" дар атрофи Афғонистон суҳанронӣ карда буд. Вай пайваста пешбурди ташаббусҳои худро дар ин соҳа идома медиҳад ва мунтазам чораҳои созандаро дар минбарҳои гуногуни минтақавӣ ва байналмилалӣ пешниҳод мекунад. Талошҳо барои муттаҳидсозии ҷомеаи байналмилалӣ дар ҳалли мушкилоти қочоқи маводи мухаддир дар минтақаи Осиёи Марказӣ (масалан, конфронси байналмилалӣ "Тоҷикистон бар зидди маводи мухаддир" дар Душанбе, соли 1999), таъсиси Эътилофи байналмилалӣ мубориза бар зидди маводи мухаддир (58-умин Иҷлосияи Ассамблеяи Генералии СММ, 2003), имзои созишномаи ҳамкорӣ дар мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо байни давлатҳо-аъзои Созмони ҳамкории Шанхай (17-уми июни соли 2004), Таъсиси маркази СХШ оид ба мубориза бо маводи мухаддир (мулоқоти сарони давлатҳои СХШ дар Душанбе, соли 2008), таҳияи Барномаи муштарак таҳти сарпарастии СММ оид ба мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, инчунин «эълони соли 2011 соли байналмилалӣ мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир

(майи 2009, Душанбе) танҳо баъзе намунаҳои ташаббусҳои кишвар дар ин самт мебошанд» [63, с.178].

Дар Тоҷикистон мутмаинанд, ки муқовимат ба қочоқи маводи мухаддир дар ҷойҳои парвариш ва истеҳсоли маводи мухаддир самараноктар аст. Дар робита ба ин, зарур аст, ки давлатҳое, ки ба ҳалли мушкилот манфиатдоранд, ба Ҳукумати Афғонистон дар талоши он барои решаи кардани парвариш, истеҳсол ва паҳн кардани маводи мухаддир бевосита дар қаламрави Афғонистон дастгирии ҳамҷониба ва доимӣ расонанд. Аз ин рӯ, дар доираи мулоқоти ғайрирасмӣ сарони вазорати қорҳои хориҷии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ки ба мавзӯи "Афғонистон ва ҳамсоягони он" (14-уми декабри соли 2008, Париж) бахшида шудааст, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаббуси таъсиси Маркази зидди маводи мухаддир дар Душанбе баромад кард, ки дар қорҳои он кишварҳое, ки сиёсати зидди маводи мухаддири Ҳукумати Афғонистонро дастгирӣ мекунанд, иштирок карда метавонанд.

Масъалаи паҳн ва интиқоли ғайриқонунии маводи мухаддир барои Тоҷикистон ва дигар давлатҳои минтақа маъмул аст. Дар робита ба ин, ҳамкорӣ ва ҳамӯҳангсозии талошҳо дар муқориза бо ин зӯҳурот дар доираи платформаҳои гуногуни минтақавӣ, бахусус дар доираи СҲШ, аз ҷониби Тоҷикистон ҳамчун унсури қалидии стратегияи ин соҳа арзёбӣ мешавад. Тоҷикистон барои таҳкими ин ҳамкорӣ мунтазам пешниҳодҳои мушаххас ироа менамояд. Мавқеи геостратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ онро дар муқобили низӯҳои минтақавӣ хеле осебпазир мегардонад. Тоҷикистон, ки бо Афғонистони ноустувор ҳамсарҳад аст, маҷбур аст сиёсати дифоии худро ба таҳдидҳои фаромарзӣ мутобиқ созад. Ин вазъият афзалиятҳои махсуси сиёсати хориҷиро дар робита ба таъмини яқпорчагии қаламрав эҷод мекунад. Ноустуворӣ дар Афғонистон хатарҳои мустақимро барои амнияти Тоҷикистон, аз ҷумла ғайриқонунии гурӯҳҳои террористӣ ва қочоқи маводи мухаддир, ба вуҷуд меорад. Дарозии марзи Афғонистон ва Тоҷикистон (1344 км) тақвияти доимии инфрасохтори

марзро талаб мекунад. Ин мушкилот Ҳукумати мамлакатро маҷбур мекунад, ки равишҳои доктриналии худро ба амнияти миллӣ аз нав дида барояд [54].

Ҳамин тариқ, муносибатҳои муосири байналмилалӣ ҳамоҳангсозии зичи амалҳоро дар заминаи ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар назар доранд. Ин яке аз ҷанбаҳои мушаххаси таъсири ҷаҳонишавӣ ба сиёсати ҷаҳонӣ буда, аз кишварҳо тақозо мекунад, ки сиёсати хориҷии муассиреро, ки ба ҷолишҳо ва таҳдидҳои муосир ҷавобгӯ бошад, ташкил кунанд. Дар даҳсолаҳои охир Тоҷикистон сиёсати «дарҳои боз»-ро пеш мебарад, ки риояи принципҳои баробарӣ, эҳтиром ва прагматизмро дар ҳамкориҳои байналмилалӣ дар назар дорад. Дар шароити тараққиёти ҷумҳурий сиёсати берунии мамлакат бояд тавре тартиб дода шавад, ки ба манфиату эҳтиёҷоти давлати мо мувофиқ бошад. Аммо мавзӯҳои вучуд доранд, ки фаъолияти субъектҳои беруниро дар минтақа ҷалб мекунанд ва дар ин маврид таносуби дақиқи амали онҳо на танҳо бо манфиатҳои миллӣ, балки бо ҳадафҳои бозигарони геополитикии минтақавӣ низ зарур аст. Инҳо самтҳои марбут ба мушкилоти таъмини амнияти миллӣ ва минтақавӣ, мубориза бо терроризми байналмилалӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва гурӯҳҳои ҷиноии фаромиллӣ мебошанд.

Амнияти миллӣ аз ин тамоюлҳои нави геополитикӣ, ки дар атрофи Тоҷикистон ба вучуд меоянд, вобаста аст. Тағйироти вазъи сиёсии кишварҳои Осиёи Марказӣ моро водор мекунад, ки ба мушкилоти амнияти минтақа аз назари тоза назар андозем. Тадричан беҳтар шудани вазъи сиёсӣ ва субот дар Тоҷикистон ва тамоюли бадшавии он дар баъзе кишварҳои ҳамсоя аз он шаҳодат медиҳад, ки маркази рушди омилҳои муноқиша тадричан тағйир меёбад. Дар ин раванд тавсеаи ҷуғрофиёи фаъолияти ифротгароён ва террористҳои сиёсӣ дар минтақа аҳамияти ҳалкунанда дорад, ки тамоюли кунунии бадшавии амниятро дар тамоми Осиёи Марказӣ муайян мекунад [70]. Аммо ба ҷуз омилҳои дохилӣ, омилҳои беруна низ ҳастанд, ки тарҳи меъморӣ муосири амнияти Осиёи Марказиро ба андозаи камтар муайян мекунанд. Ҳамин тариқ, Тоҷикистон дар минтақае қарор дорад, ки равандҳои ҷиддии геополитикӣ ҷараён доранд, ки ба манфиатҳои бисёре аз

давлатҳо дахл доранд, ки дар ташаккули симои нави муносибатҳои байналмилалӣ нақши муҳим доранд, дар соҳаи амният ва мудрофия концепсияи возеҳи сиёсати хориҷиро пеш мебаранд. Новобаста аз он ки дар мавриди нақши Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ ҳар гуна баҳсҳои сиёсӣ вучуд дорад, дар асл давлати мо ҳамеша ба шарикони стратегияи худ наздик буд ва созишномаҳои оид ба таъмини амният ва суботи минтақавӣ риоя мекард. Зеро самтҳои асосии концепсияи амнияти дастаҷамъӣ ба манфиатҳои миллӣ дар таъмини субот ва тавозуни қувваҳо дар минтақа мувофиқат мекунад.

Аммо воқеаҳои ахири кишварҳои арабӣ ва дигар манотиқи олам моро маҷбур мекунад, ки дар заминаи таъмини амнияти дохилӣ ва суботи кишвар ба дараҷаи устувории муносибатҳои мон аз нав баҳо диҳем. Аз лиҳози стратегӣ рӯйдодҳои, ки дар ҷаҳони мусулмонӣ ҷараён доранд, бо тамоюлҳои ҳамроҳ мешаванд, ки моро нигарон накарда наметавонанд, зеро онҳо нигаронкунандаанд. Агар ин тамоюлҳо ба таври ҷиддӣ ба инобат гирифта нашаванд, режимҳои дунявӣ бо аҳолии мусалмон маҷбур мешаванд, ки бо таҳдиду ҷолишҳои нави дорои хусусияти сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ рӯ ба рӯ шаванд. Аз ин нигоҳ, «авҷ гирифтани ҳаводис дар кишварҳои, ки аҳолии мусалмон, вале низомҳои сиёсии дунявӣ доранд, ба амнияти Осиёи Марказӣ хатари ҷиддӣ эҷод мекунад» [99, с.75].

Хулоса, баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаҳои дохилӣ рӯ ба рӯ шуд, ҷанги таҳмилии шаҳрванди рушду инкишофи кишварро боз дошт. Баъдан баста шудани Созишномаи сулҳ дар соли 1997 раванди сулҳ оғоз шуд, ки бо марҳилаҳои мувозии ҳамгироии муҳолифин ба сохторҳои ҳукуматӣ ва ислоҳоти сиёсӣ хос буд. Дар натиҷа, дар соли 2000 корҳо оид ба ин масъалаҳо бомуваффақият анҷом ёфта, дар кишвар суботи сиёсӣ оҳиста- оҳиста устувор гардид. Шӯру аз соли 2000 дар ҷумҳурӣ ислоҳоти амиқи иқтисодӣ оғоз гардид, ки рушди устувори иқтисодӣ Тоҷикистонро таъмин намуд. Ба мамлакат сармояҳои молиявӣ хориҷӣ ҷалб карда шуданд. Ҳадафҳои стратегияи Тоҷикистон барои оянда

муайян гардида, бо муваффақият амалӣ гардидаанд. Ин дастовардҳои истиқлоли энергетикӣ, аз бунбасти нақлиёту коммуникатсия баромадани ҷумҳурӣ мебошад. Тоҷикистон то имрӯз суботи устувори низоми сиёсии худро таъмин карда истодааст.

Мавриди тазаккур аст, ки дар зери ибораи мавқеи геополитикии давлат ҳолати воқеии давлат дар низоми байналхалқӣ ва минтақавии давлатҳо фаҳмида мешавад. Ҳамзамон мустақилият, озод будан аз таъсири давлатҳои дигар, ҳимоя ва ташаккули манфиатҳои миллии давлат низ моҳияти мавқеи геополитикии давлатро ифода менамояд. Бояд гуфт, ки мавқеи геополитикӣ мафҳуми мутаносиб мебошад, зеро вай танҳо дар марҳилаҳои муайяни рушду инкишоф барои давлат хизмат менамояд ва қудрати доимӣ надорад. Манфиатҳои геополитикӣ бошанд, бештар ба манфиатҳои давлат, миллат ва нақши онҳо дар низоми нави ҷаҳонӣ сару қордоранд, ки бештар барои ҳифзи манфиатҳои миллий ва нуфуз роҳандозӣ карда мешаванд.

Хулоса

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ мавқеи муҳимми геостратегиро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, аҳаммияти он имрӯз ба таври қобили мулоҳиза афзудааст ва тахмин кардан мумкин аст, ки дар оянда низ афзоиш хоҳад ёфт. Ин раванд, албатта, аз омилҳои гуногун вобаста аст. Нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як кишвари ҳамсарҳад бо Афғонистон хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Бояд гуфт, ки на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ низ воридаи сиёсати геополитикии минтақа мебошанд [3-М].

Омили дигар дар Осиёи Марказӣ мавҷудияти захираҳои зиёди ашёи хом, пеш аз ҳама, захираҳои энергетикӣ мебошад ва ин омил дар оянда бештар хоҳад шуд. Ин ҳам шавқу ҳаваси рӯзафзуни марказҳои пешрафтаи кувваҳоро ба ҷаҳони ҳозира муайян мекунад. Дар даҳ соли аввали пас аз қатъ гардидани мавҷудияти ИҶШС сушт шудани мавқеи Русия дар Осиёи Марказӣ мушоҳида карда шуд, ки ба пайдоиши ҳолигии геополитикӣ оварда расонид ва дар чунин шароит дигар давлатҳо меҳостанд онро пур кунанд. Иттиҳоди Аврупо ба рушди робитаҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва фарҳангӣ бо кишварҳои минтақа тамаркуз кард. Дар баробари ин, Чин ба Осиёи Марказӣ, ки қаблан аз ҷаҳони беруна ба таври назаррас ҷудо шуда буд, фаъолона ворид шуд ва асосан ба фаъолияти иқтисодӣ тамаркуз кард [1-М].

Аз солҳои 2000-ум сар карда, Русия ба барқарор кардани нуфузи худ дар минтақаи Осиёи Марказӣ шуруъ кард. Ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, низомӣ ва инчунин дар соҳаи амнияти муштарак амиқтар шуд. Ҳамлаҳои террористии 11-уми сентябри соли 2001 дар ИМА, ки маъракаи байналмилалӣ зиддитеррористиро дар Афғонистон оғоз карданд, барои таҳкими робитаҳои ИМА бо баъзе давлатҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаи мудофия ва амният, ки ба ҷойгиркунии пойгоҳҳои низомии амрикоӣ дар қаламрави онҳо оварда расонид, такон бахшид. Аммо ин амалҳо дар муқоиса бо рушди ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Русия, ки талошҳои зиддитеррористии эътилофиро дастгирӣ мекард, дар шаклҳои дигар амалӣ

карда шуданд. Ҳамзамон бо ин, ташкили Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) ба табдил додани он ба сохтори пурраи байналмилалӣ, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ фаъолона кор мекунад, мусоидат кард [4-М].

Барои Россия ҳузури доимӣ ва илова бар ин, афзоиши ҳузури низомии Амрико дар минтақа комилан қобили қабул нест. Ҳамзамон, ба эътидол овардани вазъ дар Афғонистон ва ҷилавгирӣ аз бозгашти Толибон ба қудрат, ки дурнамои ноором кардани вазъ дар Осиёи Марказӣ ва дар оянда дар манотиқи ҳамшафати худ Россияро ба вучуд меорад, хеле манфиатдор аст. Ин як зарба ба манфиатҳои амнияти миллии ҳам Федератсияи Россия ва ҳам давлатҳои Осиёи Марказӣ хоҳад буд. Чи гуна ки моҳи сентябри соли 2021 ғайринтизор ба амал омад, аксари ҳудудҳои Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, аз ҷумла пойтахти ин кишвар шаҳри Кобул зери назорати ҳаракати Толибон қарор гирифт. Акнун масъалаи таъмини амният дар кишварҳои Осиёи Марказӣ диққати Россия ва Чинро ба худ бештар ҷалб менамоянд. Аммо дар баробари ин, кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ низ аз таъмини амнияти минтақавӣ манфиати бештар доранд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити кунунӣ таъмини амният дар самти Афғонистон ва пешгирӣ намудани терроризму экстремизм ба манфиати геополитикии кишвар табдил ёфтааст [3-М].

Чин бозигари дигари геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ мебошад ва аз ин рӯ, мавқеи худро дар ин минтақа мунтазам мустаҳкам мекунад. Сиёсати минтақавии Чин ба дарёфти манофеи энергетикӣ аз Қазоқистон ва қисман аз Туркманистон ва ҳамчунин ба рушди ҳамкориҳои амниятӣ ва иқтисодӣ тавассути СХШ асос ёфтааст. Чин барои рушди бозорҳои Осиёи Марказӣ дурнамои хеле мусоид дорад. Аллакай маҳсулоти истеҳсолкунандагони маҳаллӣ бо молҳои арзони истеъмолии Чин рақобат карда наметавонад [5-М].

Нуфузи бартаридоштаи Россия, ИМА ва Чин дар минтақаи Осиёи Марказӣ маънои мавҷуд набудани манфиатҳо ва амалҳои мувофиқ аз ҷониби дигар фаъолонро надорад. Дар баробари ин, Иттиҳоди Аврупо, Ҷопон ва

Ҳиндустон ҳузури худро дар минтақа асосан ба соҳаи иқтисодӣ маҳдуд мекунанд. Чунин фаъолони минтақай, чун Эрон ва Туркия низ саъй доранд, нуфузи худро дар минтақа густариш диҳанд, аммо зарфиятҳои онҳо бо тавоноии се қудрати бузург қобили муқоиса нест [5-М].

Вазъияти кунунии Осиёи Марказӣ ба маънои он нест, ки фаъолони беруна маҳкум ба "бозии якҷониба" ҳастанд. Яъне, тибқи ин формула бохти як бозигар ба таври амалӣ ба фоидаи дигараш бармеояд. Бо муносибати оқилона, иродаи сиёсӣ ва аз ҳама муҳиммаш, хоҳиши дарёфти созиш, ҳамкориҳои созандаи онҳо қомилан имконпазир аст. Бо тафовути бархӯрд, таҷрибаи таърихӣ, фарҳанги сиёсӣ, қудрати иқтисодӣ, новобаста аз он ки гоҳ-гоҳе амали якдигарро ҳамчун таҳдид арзёбӣ мекунанд, ҳар се қудрат манофеи амниятӣ доранд, ки дар навбати аввал аз таҳдидҳои воқеӣ бармеоянд [1-М].

Аз нигоҳи манофеи геополитикии Россия ба назар мерасад, ки як навъ стратегия ё концепсияи ҷудогона дар робита ба Осиёи Марказӣ, шояд бо қиёс бо стратегияи Иттиҳодияи Аврупо таҳия шавад. Дар Концепсияи сиёсати хориҷӣ ва Стратегияи амниятӣ миллии Россия ин минтақа танҳо ба таври умумӣ, амалан бидуни мушаххасот зикр шудааст. Чунин санад дар сатҳи олӣ қабул шудааст ва ба он кумак хоҳад кард, ки сиёсати Россия нисбат ба минтақа ва ба рӯйдодҳои кишварҳои он қамтар воқуниш намуда, бештари талошҳои худро барои расидан ба вазифаҳои мушаххас равона созад [5-М].

Омӯзиши ҳам равишҳои илмӣ ватанӣ ва ҳам хориҷӣ ба масъалаҳои геополитикӣ дар заминаи равандҳои сиёсии ҷорӣ нишон дод, ки истилоҳи "манфиатҳои геополитикӣ" тафсири васеъ ва гуногун дорад. Он бештар барои тавсифи самтҳои сиёсии давлатҳо, арзёбии нақши онҳо дар системаи байналмилалӣ дар асоси таҳлили маҷмуи омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ-стратегӣ, захиравӣ ва дигар омилҳое, ки барои суботи он аҳамияти муҳим доранд, истифода мешавад [2-М].

Дар ҷаҳони имрӯза ба равандҳои сиёсӣ омилҳои динӣ, баҳусус ислом, торафт бештар таъсир мерасонанд. Ин на танҳо як падидаи иҷтимоӣ ва геополитикӣ, балки омилест, ки метавонад ҳадди аққал стратегияҳо ва

самтҳои геополитикии давлатҳо ва минтақаҳои алоҳидаро сушт ӯ ҳатто тағйир диҳад. Дар интиҳоби ниҳой, қаробати мазҳабӣ метавонад омили ҳалкунанда набошад, аммо дар заминаи анъанаҳои қавии фарҳангӣ ва таърихӣ он ханӯз ҳам аҳамияти қобили мулоҳиза хоҳад дошт [2-М].

Бояд хулоса кард, ки манфиатҳои геополитикии давлатҳо, чун қоида, прагматикӣ мебошанд. Аз ин рӯ, дар раванди бархӯрди манфиатҳо ҳифзу бақои худ, таъмини амнияти миллӣ ва тақмил додани воситаҳои муҳофизати онҳо тавассути амалигардонии мақсадҳои стратегӣ ба даст меоянд. Амнияти давлат бевосита манфиати асосии геополитикӣ мебошад.

Нақши Тоҷикистонро дар низомии геополитикӣ метавон васеътар бо таҳлили таъсир ва аҳамияти он дар заминаи равандҳои ҷаҳониву минтақавӣ баррасӣ кард. Дар ин ҷо якчанд хулосаи муфассал пешниҳод менамоем:

1. Ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва аҳамияти минтақавӣ

Осиёи Марказӣ: Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ ҷойгир буда, як минтақаи калидӣ барои манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодии бисёре аз қудратҳои бузург, аз ҷумла Россия, Хитой ва ИМА мебошад. Ҷойгиршавии стратегии он дар ҷорроҳаи роҳҳои асосии тиҷорат ва нақлиёт онро як бозигари муҳим дар геополитикаи минтақавӣ месозад.

Сарҳад бо Афғонистон: ҳамсоягӣ бо Афғонистон Тоҷикистонро дар сафи пеши мубориза бо терроризм ва ифротгароӣ қарор медиҳад. Ин макони стратегӣ барои назорати интиқоли маводи муҳаддир ва пешгирии паҳншавии идеологияҳои тундгаро муҳим аст.

2. Захираҳои иқтисодӣ ва лоиҳаҳои инфрасохторӣ

Зарфияти гидроэнергетикӣ. Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ, аз ҷумла бузургтарин неруғоҳи барқи обии Осиёи Марказӣ - Роғун мебошад. Ин захираҳо метавонанд ҳамчун унсури асосии таъмини амнияти энергетикӣ минтақа хизмат кунанд.

Дар Тоҷикистон роҳҳои муҳимми нақлиётӣ, аз ҷумла Роҳи нави абрешим аз Чин мавҷуданд. Кишвар дар лоиҳаҳои беҳтар кардани инфрасохтор, аз ҷумла сохтмони роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан фаъолона

иштирок мекунад. Ин ба Тоҷикистон кумак мекунад, ки ба иқтисоди ҷаҳонӣ ворид шавад.

3. Таъсири сиёсӣ ва иттифоқҳо

Иттифоқчиён ва шарикон: Тоҷикистон бо Россия равобити стратегӣ дорад, ки тавассути ҳамкориҳои низомӣ, кумакҳои иқтисодӣ ва сармоягузорӣ ба сиёсати дохилӣ ва иқтисодии он таъсири назаррас мерасонад. Вай инчунин дар ҷаҳорҷӯби ташаббуси “Як камарбанд - як роҳ” бо Хитой ҳамкориҳои фаъол дорад.

Созмонҳои минтақавӣ: узвият дар созмонҳое, ба мисли Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) ва Созмони аҳдномаи амниятӣ дастҷамъӣ (СААД) нақши онро дар амният ва ҳамкориҳои минтақавӣ таъкид мекунад.

4. Таъсир ба равандҳои глобалӣ

Стратегияи таъмини амният дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон: Тоҷикистон ба ташаббусҳои байналмилалӣ оид ба муқовимат ба терроризм ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир фаъолона ҷалб гардида, онро дар сохторҳои глобалӣ ва минтақавӣ амниятӣ иттифоқчиӣ муҳим мегардонад.

Интеграцияи иқтисодӣ: Тоҷикистон ҳамчун як қисми Осиёи Марказӣ ба равандҳои иқтисодӣ тичоратӣ ҷаҳонӣ таъсир мерасонад. Иштироки он дар ташаббусҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба ҳамгироии он ба иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

5. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ

Муҳоҷират ва диаспораҳо: Дар Тоҷикистон муҳоҷирати корӣ, аз ҷумла ба Россия зиёд аст, ки ба иқтисод ва робитаҳои иҷтимоӣ он таъсир мерасонад. Ин ҷараёнҳои муҳоҷират дар таҳкими равобити Тоҷикистон бо кишварҳои дигар низ нақш доранд.

Мероси фарҳангӣ ва таъсир: Тоҷикистон дорои мероси ғании фарҳангӣ мебошад, ки дар ташаккули сиёсати хориҷӣ ва ҳамкориҳо бо кишварҳои ҳамсоя нақш мебозад.

Пеш аз ҳама, мавқеи геостратегии Тоҷикистон дар сохтори муносири геополитикии ҷаҳон хусусиятҳои беназир дорад ва дар дигаргуниҳои сиёсии

минтақавӣ нақши муҳим мебозад. Аз ин рӯ, мавқеи он дар тартиботи ҷаҳонии ташаккулёбанда ва самтҳои рушд аз соҳибхитёрӣ ва демократикунонии ҷомеа вобаста аст. Саҳми Тоҷикистон дар нигоҳ доштани амнияти минтақавӣ, иштирок дар равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва ҳамкорӣ бо акторҳои калидии ҷаҳонӣ аҳамияти онро дар арсаи байналмилалӣ афзоиш медиҳанд. Тоҷикистон дар чорроҳаи хатсайрҳои муҳими тиҷоратӣ ва сиёсӣ буда, ба равандҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таъсир мерасонад. Бо вучуди ин, таҳқиқи илмӣ нишон медиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои мақом ва нақшест, ки рӯйдодҳои муосирро дар минтақаи Осиёи Марказӣ муайян менамояд. Ҳамкорӣ бо Тоҷикистон шарикӣ бо тамоми кишварҳои минтақа мебошад [6-М].

ТАВСИЯҲО БАРОИ ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Тақвияти ҳамкориҳои минтақавӣ: Иштироки фаъол дар созмонҳои минтақавӣ (СХШ, СААД, ИДМ) ва рушди муносибатҳои дучониба бо кишварҳои ҳамсояи Осиёи Марказӣ омилҳои калидии таъмини амният ва субот дар минтақа мебошанд. Тақвияти ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризм, экстремизм, қочоқи маводи муҳаддир ва ҷиноятҳои фаромарзӣ зарур аст. Ҳамкориҳои иқтисодӣ, ки ба рушди инфрасохтори нақлиёт, ҳамкориҳои энергетикӣ ва тиҷорат нигаронида шудааст, низ бояд рушд ёбад.

2. Татбиқи сиёсати "дарҳои кушода" нигоҳ доштани тавозуни манфиатҳо байни Русия, Чин, Иёлоти Муттаҳида ва Иттиҳоди Аврупо дар татбиқи сиёсати хориҷии Тоҷикистон талаб мекунад. Ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва технологияҳои нав дар бахшҳои энергетика ва нақлиёт бояд бо назардошти манфиатҳои ҳаётан муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода шавад. Мисоли ин сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои бузурги иқтисодӣ, бахусус CASA-1000 мебошад. Ҳамзамон, ҳангоми татбиқи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ҳамкорӣ бо субъектҳои хориҷӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд кӯшиш кунад, ки тавачҷӯҳои онҳоро ба навсозии инфрасохтори иҷтимоӣ ҷалб

кунад. Аз ҷумла, рушди маориф ва тандурустӣ ба коҳиш додани вобастагии иқтисодии кишвар мусоидат хоҳад кард.

3. Гузариш ба рушди устувор кам кардани саҳми интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатиро дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ талаб мекунад. Дар чунин шароит, озод кардани муҳити тиҷорат ва бартараф кардани монеаҳои бюрократӣ аҳамияти стратегӣ доранд. Ғайр аз ин, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузори дар дохили кишвар ҷойҳои нави корӣ эҷод мекунад ва иқтисоди миллиро гуногунранг мегардонад.

4. Манзараи кунунии геополитикӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб мекунад, ки ба тақвияти иқтидори мудофиавии худ афзалият диҳад. Беҳтар кардани назорати марз ва таъмини амнияти марзи давлатӣ на танҳо тавассути захираҳои дохилӣ, балки тавассути ҳамкорӣ бо кишварҳои узви СААД ва СҲШ имконпазир аст. Фаъолиятҳои зиддитеррористӣ, бахусус, ҳамкориҳои минтақавӣ ва байналмилалиро талаб мекунанд. Мудофияи шаҳрвандӣ дар ҳалли ин мушкилот саҳми назаррас мегузорад. Воҳидҳои сохтории он бояд дар ҳолати омодагии доимӣ барои вокуниш ба офатҳои табиӣ ва садамаҳои саноатӣ нигоҳ дошта шаванд.

5. Нақшаҳо барои ҳифзи пирияхҳо ва захираҳои об аз таъсири тағйирёбии иқлим бояд амалӣ карда шаванд, аз ҷумла беҳтар кардани системаҳои обёрӣ бо истифода аз технологияҳои муосири кишоварзӣ ва омӯзонидани деҳқонон дар масъалаҳои ҳифзи муҳити зист барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишвар.

6. Таблиғи таърих ва фарҳанги Тоҷикистон барои ҷалби сайёҳон ва рушди соҳаи сайёҳӣ ва бо ин васила беҳтар кардани имичи кишвар. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, мо бояд инфрасохтори сайёҳӣ ва сифати хизматрасонию беҳтар созем, ки ин дар навбати худ сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро ҷалб мекунад ва барои аҳоли имкониятҳои бештари иқтисодӣ фароҳам меорад.

НОМГЌИИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Китобҳо:

- [1]. Алаев, Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь [Текст] / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
- [2]. Андрианова, Т.В. Геополитические теории XX в. (социально-философское исследование) [Текст] / Т.В. Андрианова. – М.: ИНИОН, 1996. – 178 с.
- [3]. Асадуллаев, И.К. Таджикистан: пограничная зона и экспансия подобия [Текст] / И.К. Асадуллаев. – Душанбе: «Дониш», 2000. – 80 с.
- [4]. Асаул, А.Н. Глобализация и регионализация мира [Текст] / А.Н. Асаул. – СПб: ГАСУ, 2010. – 104 с.
- [5]. Бабурин С.Н. Территория государства. Правовые и геополитические проблемы [Текст] / С.Н. Бабурин. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 480 с.
- [6]. Бабурин, С.Н. Российский путь: становление российской геополитики накануне XXI в. [Текст] / С.Н. Бабурин. – М.: АНКО, 1995. – 384 с.
- [7]. Бжезинский, З. Великая шахматная доска [Текст] / Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1998. – 256 с.
- [8]. Бурцева, С.А. Глобализация: геостатистический подход [Текст] / С.А. Бурцева. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 448 с.
- [9]. Вандам Е.А. Геополитика и геостратегия [Текст] / Е.А. Вандам. – М.: Изд-во «Кучково Поле», 2002. – 269 с.
- [10]. Видадь де ла Блаш Поль [Текст] // Большая советская энциклопедия. Т.2. - 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 450 с.
- [11]. Гаджиев, К.С. Введение в геополитику [Текст] / К.С. Гаджиев. – М.: Логос, 2000. – 540 с.
- [12]. Гаджиев, К.С. Геополитика [Текст] / К.С. Гаджиев. – М.: Международные отношения, 1997. – 463 с.

- [13]. Геополитическое положение России: представления и реальность [Текст] / Под общей редакцией: В. А. Колосов. – М.: Арт Курьер, 2000. – 352 с.
- [14]. Гудби, Дж. Стратегия стабильного мира. Навстречу Евроатлантическому сообществу безопасности [Текст] / Дж. Гудби, П. Бувальда, Д. Тренин. – М.: Международные отношения, 2003. – 208 с.
- [15]. Гумилев, Л.Н. Ритмы Евразии [Текст] / Л.Н. Гумилев. – М.: ЭКОПРОС, 1993. – 544 с.
- [16]. Гумилев, Л.Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации [Текст] / Л.Н. Гумилев. – М.: ЭКОПРОС, 1993. – 576 с.
- [17]. Гумилев, Л.Н. Этногенез и биосфера Земли [Текст] / Л.Н. Гумилев. – М.: Изд-во «Институт ДИДИК», 1997. – 556 с.
- [18]. Денисюк, Н.П. Политология: теория и практика [Текст] / Н.П. Денисюк, Т.Г. Соловей, Л.В. Старовойтова. – Минск, 1998. – 559 с.
- [19]. Дефарж, М. Введение в геополитику [Текст] / Пер. с франс. – М.: Конкорд, 1996. – 147 с.
- [20]. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России [Текст] / А.Г. Дугин. – М.: Арктогея, 1997. – 608 с.
- [21]. Дугин, А.Г. Теория многополярного мира [Текст] / А.Г. Дугин. – М.: Евразийское движение, 2013. – 532 с.
- [22]. Зеркин Д.П. Основы политологии [Текст] / Д.П. Зеркин. – Ростов на Дону: Феникс, 1997. – 544 с.
- [23]. Зокиров, Г.Н. Геополитика [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2009. – 324 с.
- [24]. Зокиров, Г.Н. Масъалаҳои миллию сиёсии муҳоҷирати аҳоли дар Тоҷикистон [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 1995. – 180 с.
- [25]. Зокиров, Г.Н. Сиёсатшиносӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2007. – 530 с.
- [26]. Иноземцев, В.Л. В защиту глобализации. Мифы политиков и реализм экономиста [Текст] / В.Л. Иноземцев. – М.: Ладомир, 2005. – 384 с.

- [27]. Каледин, Н.В. Политическая география: истоки, проблемы, принципы научной концепции [Текст] / Н.В. Каледин. –СПб., 1996. – 187 с.
- [28]. Каримов, Ш.Т. Тоҷикистон дар сиёсати хориҷии Аврупо ва Амрико [Матн] / Ш.Т. Каримов. – Душанбе, 2023. – 169 с.
- [29]. Карпов, В.В. Геополитика [Текст] / В.В. Карпов. – М., 2000. –147 с.
- [30]. Киссенджер, Г. Мировой порядок [Текст] / Пер. с англ. –М.: АСТ, 2023. – 544 с.
- [31]. Колосов, В.С. Геополитика и политическая география [Текст] / В.С. Колосов, Н.С. Мироненко. – М.: Аспект-Пресс, 2001. – 479 с.
- [32]. Кочетов, Э.Г. Геоэкономика [Текст] / Э.Г. Кочетов. –М.: ВЕК, 1999. – 527 с.
- [33]. Краткая философская энциклопедия [Текст]. –М.: Прогресс, 1994. – 576 с.
- [34]. Маккиндер, Х. Географическая ось истории [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2013. – 282 с.
- [35]. Мамадазимов, А. Политическая история таджикского народа [Текст] / А. Мамадазимов. – Душанбе: Дониш, 2000. – 360 с.
- [36]. Махмадов, А.Н. Национальный интерес Таджикистана (методическое руководство) [Текст] / А.Н. Махмадов, И.К. Асадуллаев. – Душанбе: ООО «Авесто», 2009. – 92 с.
- [37]. Митрофанов, А.В. Шаги новой геополитики [Текст] / А.В. Митрофанов. – М., 1997. –287 с.
- [38]. Михайлов, Т.А. Эволюция геополитических идей [Текст] / Т.А. Михайлов. – М.: Изд-во «Весь мир», 1999. –184 с.
- [39]. Моисеева, Е. Правовой статус Содружества Независимых Государств. – М.: Юрист, 1995. – 176 с.
- [40]. Назаров, Т. Современная дипломатия Таджикистана [Текст] / Т. Назаров, А. Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 224 с.

- [41]. Назриев, Д. Республика Таджикистан: история независимости (хроника событий) [Текст] / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 906 с.
- [42]. Нартов, Н.А. Геополитика [Текст] / Н.А. Нартов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 479 с.
- [43]. Огнева, В.В. Политическая энциклопедия в 2-х томах. Т.1. [Текст] / В.В. Огнева. – М.: Мысль, 1999. – 750 с.
- [44]. Отахунов, Т. Чаҳонишавӣ ва масъалаи ҳифзи фарҳанги миллӣ [Матн] / Т. Отахунов. – Душанбе, 2006. – 280 с.
- [45]. Панарин, А.С. Россия в цивилизационном процессе: между атлантизмом и евразийством [Текст] / А.С. Панарин. – М.: Институт философии РАН, 1995. – 263 с.
- [46]. Поздняков, Э.А. Геополитика [Текст] / Э.А. Поздняков. – М.: ОА «Прогресс - Академия», 1995. – 95 с.
- [47]. Политический атлас современности: опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств [Текст]. – М.: Изд-во «МГИМО - Университет», 2007. – 272 с.
- [48]. Политология: словарь-справочник [Текст] / М.А. Василик, М.С. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2001. – 328 с.
- [49]. Проблемы современной экономики: глобальный, национальный и региональный контекст [Текст]. – Гродно: ГрГУ, 2019. – 240 с.
- [50]. Разуваев, В.В. Геополитика постсоветского пространства [Текст] / В.В. Разуваев. – М.: ИНИОН РАН, 1993. – 56 с.
- [51]. Ратцель, Ф. Теория «жизненного пространства» [Текст] / Пер. с нем. – М.: Алгоритм, 2018. – 340 с.
- [52]. Раҳмонов, Э. Ваҳдат, сулҳ ва бунёдкорӣ мароми мост [Матн] / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Шарқи озод, 2000. – 228 с.
- [53]. Савицкий, П.Н. Географические и геополитические основы евразийства [Текст] / П.Н. Савицкий. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 285 с.

- [54]. Саидов, З.Ш. Основные тенденции внешней политики Республики Таджикистан на рубеже столетий (1992-2004 гг.) [Текст] / З.Ш. Саидов. – Душанбе: Авесто, 2009. – 418 с.
- [55]. Саидов, З.Ш. Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей» [Текст] / З.Ш. Саидов. – Душанбе: Контраст, 2015. – 346 с.
- [56]. Сорокин, К.Э. Геополитика современности и геостратегия России [Текст] / К.Э. Сорокин. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1996. – 168 с.
- [57]. Сунь Цзы. Искусство войны [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2016. – 160 с.
- [58]. Тихонравов, Ю.В. Геополитика [Текст] / Ю.В. Тихонравов. – М.: ЗАО «Интел-Синтез», 1998. – 368 с.
- [59]. Фуко, М. Безопасность, территория, население [Текст] / Пер. с франц. – М.: Наука, 2011. – 544 с.
- [60]. Хайдаров, Р.Д. Таджикистан в орбите глобализационных и геополитических процессов. Монография [Текст] / Р.Д. Хайдаров. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 176 с.
- [61]. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций [Текст] / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
- [62]. Хаусхофер, К. О геополитике. Работы разных лет / Пер. с нем. – М.: Мысль, 2001. – 426 с.
- [63]. Холиқназаров, Х. Деятельность Республики Таджикистан в процессе становления и развития ШОС [Текст] / Х. Холиқназаров. – Душанбе: «Ирфон», 2014. – 384 с.
- [64]. Холиқов, А.Ғ. Ҷаҳонишавӣ ва манфиатҳои давлати миллий [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 320 с.
- [65]. Хомский, Н. 9-11 [Текст] / Пер. с англ. – М.: Издательство «Логос», Фонд КИЦ «Панглосс», 2001. – 160 с.

- [66]. Хореев, Б.С. Очерки геоглобалистики и геополитики [Текст] / Б.С. Хореев. – М., 1997. – 256 с.
- [67]. Челлен, Р. Государство как форма жизни [Текст] / Пер. со швед. – М.: РОССПЭН, 2008. – 319 с.
- [68]. Шинковский, М.Ю. Геополитическое развитие Северной Пацифики (опыт системного анализа) [Текст] / М.Ю. Шинковский, В.Г. Шведов, А.Б. Волынчук. – Владивосток: Дальнаука, 2007. – 338 с.
- [69]. Эмомалӣ Раҳмон – бунёнгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 272 с.

Мақолаҳои илмӣ

- [70]. Абдрахманов, А. Таджикистан: актуальные тенденции в экономике, внутренней и внешней политике [Текст] / А. Абдрахманов // Центральная Азия и Кавказ. – 2007. – № 6 (54). – С. 25-41.
- [71]. Акунова, Г.Ч. Страны Центральной Азии: трудности на пути сближения [Текст] / Г.Ч. Акунов // Проблемы постсоветского пространства. – 2020. – № 7 (3). – С.300-311.
- [72]. Алиева, Р.Р. Республика Таджикистан в сфере влияния геополитических процессов Центральной Азии и мировых держав [Текст] / Р.Р. Алиева // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – 2013. – № 2(54). – С. 202-212.
- [73]. Алиева, Р.Р. Формирование основополагающих принципов внешней политики Республики Таджикистан [Текст] / Р.Р. Алиева // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2014. – № 4(41). – С. 253-260.
- [74]. Алимов, Б.Х. Стратегическое партнерство Таджикистана со странами СНГ: на примере России, Казахстана и Узбекистана [Текст] / Б.Х.

- Алимов, К.Х. Рахимов, К.Х. Салимзода // Постсоветские исследования. – 2024. – Т. 7, № 7. – С. 714-724.
- [75]. Бакланов, П.Я. О категориях современной геополитики [Текст] / П.Я. Бакланов // Известия РАН. Серия географии. – 2003. – №2. – С.7-16.
- [76]. Ван Чаоцин. Международное сотрудничество в области безопасности между ШОС и ОДКБ [Текст] / Ван Чаоцин // Теория и практика общественного развития. – 2015. – № 8. – С. 123-127.
- [77]. Владимиров, В.А. Анализ состояния и тенденций развития современных видов оружия [Текст] / В.А. Владимиров, А.В. Лебедев // Стратегия гражданской защиты: проблемы и исследования. – 2012. – Т. 2. – № 2 (3). – С. 61-80.
- [78]. Вовченко, Н.Г. Факторы развития и современные тенденции глобализации [Текст] / Н.Г. Вовченко, Н.В. Фадеева // Финансовые исследования. – 2006. – № 13. – С.3-22.
- [79]. Волынчук, А.Б. Теоретические основы геополитических исследований - старые и новые правила [Текст] / А.Б. Волынчук // Вестник Тихоокеанского государственного университета. – 2009. – №4. – С. 245-252.
- [80]. Гарусова, Л.Н. Имиджи России и США как фактор международных отношений [Текст] / Л.Н. Гарусова // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. – 2012. – № 3. – С. 147-160.
- [81]. Глущенко, В.В. Методические аспекты развития геополитической экономики в условиях выхода из глобального кризиса [Текст] / В.В. Глущенко // Международный научно-исследовательский журнал. – 2015. – № 9. – Ч.1. – С. 24-31.
- [82]. Григорян, Д.К. Властвующая элита зарубежных стран и ее роль в геополитических процессах современности [Текст] / Д.К. Григорян, А.А. Крицкая, Д.А. Арапетян, И.Г. Веренич // Коммуникология. – 2020. – Т.8. – №1. – С.63-73.

- [83]. Джанибеков, Б.Т. ШОС как инструмент региональной стабильности [Текст] / Б.Т. Джанибеков // Инновационная наука. – 2020. – № 5. – С. 112-114.
- [84]. Емельянов, А.И. Особенности геополитических процессов в современной мировой политике [Текст] / А.И. Емельянов // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Общественные науки. – 2021. – № 1 (842). – С. 9-21.
- [85]. Жаде, З.А. Геополитическое мировидение: теоретическая ретроспектива идей [Текст] / З.А. Жаде // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2007. – № 1. – С. 377-385.
- [86]. Земин, Л. Национальные экономические системы в глобальных процессах [Текст] / Л. Земин // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №11. – С.17-24.
- [87]. Карамреза, М.Ф. Центральная Азия в орбите столкновения геополитических интересов мировых держав (США, Россия, Великобритания, Китай, Турция и Иран) [Текст] / М.Ф. Карамреза // Известия Сочинского государственного университета. – 2014. – № 4-2(33). – С. 167-170.
- [88]. Каримов, Ш.Т. Формат «С5+1» - живая площадка для стратегического сотрудничества [Текст] / Ш.Т. Каримов // Азия и Европа. – 2025. – № 3(23). – С. 36-42.
- [89]. Карыбекова, Г.Б. Проблема незаконного оборота наркотиков в числе глобальных вызовов и угроз в современном мире [Текст] / Г.Б. Карыбекова // Высшая школа. – 2016. – № 15. – С.47-49.
- [90]. Ковалёв, А.А. Влияние процессов глобализации и регионализации на вопрос национальной и государственной безопасности: путь от экономики до геополитики [Текст] / А.А. Ковалёв // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2017. – Т.13. – № 6. – С.36-45.

- [91]. Ковалёв, А.А. Приоритеты России [Текст] / А.А. Ковалёв // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2017. – Т.13. – №5. – С.49-58.
- [92]. Коган, Е.В. Оценка управления политической репутацией [Текст] / Е.В. Коган // Государственная служба. – 2012. – № 5. – С. 97-100.
- [93]. Козлов, Л.Е. Применение культурных инструментов в современной внешнеполитической практике [Текст] / Л.Е. Козлов // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – №12. – С.7-16.
- [94]. Колосов, В.А. Геополитическое положение России на пороге XX века, реалии и перспективы [Текст] / В.А. Колосов, Р.Ф. Туровский // Полис. – 2000. – №3. – С.40-60.
- [95]. Королева, Л.В. Ценности суверенитета во времена перемен и потрясений: Россия, Китай, США [Текст] / Л. В. Королева // Via in Tempore. История. Политология. – 2023. – Т. 50. – № 1. – С. 249-257.
- [96]. Косолапов, Н.А. Глобализация: территориально-пространственный аспект [Текст] / Н.А. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 6. – С. 3-13.
- [97]. Крепский, А.П. Миграционные процессы на Дальнем Востоке: от регулирования к управлению [Текст] / А.П. Крепский // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2011. – №3. – С.43-47.
- [98]. Курбонзода, Х. Исторический анализ социально-культурного развития в Таджикистане [Текст] / Х. Курбонзода // Казачество. – 2016. – № 18 (5). – С. 64-71.
- [99]. Кушкумбаев, С. Центральная Азия: постсоветская конфигурация геополитического пространства [Текст] / С. Кушкумбаев // Саясат. – 1999. – №2 (45). –С.72-86.
- [100]. Лосюков А.П. «Большой договор», большие перспективы [Текст] / А.П. Лосюков // Международная жизнь. –2001. –№8. –С.3-9.

- [101].Майтдинова, Г.М. Геополитическая динамика в постсоветской евразии в начале второго десятилетия XX века [Текст] / Г.М. Майтдинова // Известия Уральского федерального университета. – 2013. – №3. –С.36-45.
- [102].Майтдинова, Г.М. Таджикистан во внешнеполитическом процессе России и Китая в условиях становлении нового мироустройства [Текст] / Г.М. Майтдинова // Постсоветские исследования. – 2024. – Т. 7. – № 7. – С. 703-714.
- [103].Мирзоев, Н. Иҷлосияи сарнавиштсоз [Матн] / Н. Мирзоев // Шохроҳи ваҳдат. – 2002. – №11. –С.12-23.
- [104].Мухаммад, А.Н. Современная политика Республики Таджикистан в международных отношениях: специфика и направления [Текст] / А.Н. Мухаммад // Постсоветские исследования. – 2022. – Т. 5. – № 4. – С. 357-366.
- [105].Мягков, С.М. Войны и природопользование [Текст] / С.М. Мягков // Вестник Московского университета. Серия 5. –2000. –№5. –С.6-14.
- [106].Неклесса, А.И. Постсовременный мир в новой системе координат [Текст] / А.И. Неклесса // Восток. – 1997. – №2. –С.32-44.
- [107].Новый режим в Афганистане как вызов безопасности Республики Таджикистан [Текст] / Д.Р. Итяшева, А.А. Лушина, К.Х. Рахимов, Д.Д. Чекрыгина // Постсоветские исследования. – 2023. – Т. 6. – № 1. – С. 76-86.
- [108].Ногаев, И.В. Категория «национальный интерес» и «национальная безопасность» [Текст] / И.В. Ногаев // США и Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – №2. – С.69-83.
- [109].Пономарева, И.Б. Геополитические факторы внешней политики: современные видения [Текст] / И.Б. Пономарева // Мировая экономика и международные отношения. – 1990. – №1. – С.35-48.

- [110]. Пухов, Р. Россия превратилась из «старшего брата» Китая в младшего партнера [Текст] / Р. Пухов // Международные отношения. – 2006. – №3. – С.32-44.
- [111]. Рахимов, К.Х. Вклад государств-членов ШОС по урегулированию афганского кризиса: до и после вывода военного контингента НАТО [Текст] / К.Х. Рахимов // Постсоветские исследования. – 2022. – Т. 5, № 4. – С. 367-385.
- [112]. Розанова, Н.Н. Создание коммуникативного репутационного пространства «власть-общество» как направление формирования репутации власти [Текст] / Н.Н. Розанова // Век качества. – 2012. – №4. – С.21-32.
- [113]. Санавваров, Г.Б. Некоторые вопросы правового статуса общественных объединений в Республике Таджикистан [Текст] / Г.Б. Санавваров // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – 2013. – № 4(56). – С. 26-31.
- [114]. Селищева, Т.А. Евразийская экономика и идея многополярного мира в контексте глобализации и регионализации [Текст] / Т.А. Селищева, Ч. Вэйди // Евразийский международный научно-аналитический журнал ЦНИТ «Астерион». – 2016. – №1 (57). – С.41-52.
- [115]. Сивков, К.В. Геополитические интересы России в XXI веке [Текст] / К.В. Сивков // Управление мегаполисом. – 2008. – №2. – С.176-183.
- [116]. Солиев, Р. Сотрудничество между Республикой Таджикистан и Европейским Союзом в образовательной сфере [Текст] / Р. Солиев // Законодательство. – 2018. – № 4(32). – С. 135-142.
- [117]. Спайкмэн, Н.Д. Политическая карта Евразии. Часть 2 [Текст] / Н.Д. Спайкмэн // Вестник РГГУ. Серия: Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение. – 2016. – № 1(3). – С. 49-56.

- [118]. Сурова, Е.А. Характеристика международных отношений после окончания холодной войны [Текст] / Е.А. Сурова // Евразийский научный журнал. – 2016. – № 5. – С. 446-450.
- [119]. Третьяков, В.Т. Гипотеза о большом треугольнике. Россия, Китай и Индия как возможные геополитические союзники [Текст] / В.Т. Третьяков // Политический класс. – 2005. – №10. – С.46-54.
- [120]. Тушков, А.А. Национальные интересы России в АТР [Текст] / А.А. Тушков // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. – 2013. – №1 (19). – С.201-209.
- [121]. Хохлов, Е.Е. Роль международных структур в борьбе с незаконным оборотом наркотиков [Текст] / Е.Е. Хохлов // Научный портал МВД России. – 2020. – № 2(50). – С. 111-121.
- [122]. Хукмишоев, З.Д. Осиёи Марказӣ ҳамчун минтақаи бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ [Матн] / З.Д. Хукмишоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2012. – №3/7 (99). – С.124-127.
- [123]. Цыганков, П.А. Геополитика: последнее прибежище разума? [Текст] / П.А. Цыганков // Вопросы философии. – 1994. – №3. – С.65-79.
- [124]. Чжэн, Н. Политика США в Центральной Азии после окончания холодной войны [Текст] / Н. Чжэн // Вопросы национальных и федеративных отношений. – 2024. – Т.14. – №1 (106). – С.308-318.
- [125]. Шмитт, К. Понятие политического [Текст] / К. Шмитт // Вопросы социологии. – 1992. – №1. – С.37-67.
- [126]. Эйвазов, Д. Кавказ: лимиты и возможности регионального сотрудничества в сфере безопасности [Текст] / Д. Эйвазов // Центральная Азия и Кавказ. – 2004. – № 4 (34). – С.143-152.

Диссертацияҳо

- [127]. Абдулхаков, М.М. Защита национальных интересов как важный фактор развития государственности [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / М.М. Абдулхаков. – Душанбе, 2006. – 24 с.
- [128]. Батур, А.М. Роль международных организаций в урегулировании афганского конфликта в XXI веке [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / А.М. Батур. – СПб., 2017. – 189 с.
- [129]. Белашов, И.И. Геополитические интересы в структуре современного политического процесса [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / И.И. Белашов. – Ставрополь, 2004. – 163 с.
- [130]. Драганов, А.А. Геополитические интересы современного Ирана в Кавказском регионе [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / А.А. Драганов. – Пятигорск, 2011. – 27 с.
- [131]. Дубинина, О.Ю. Влияние регионализации на международные связи регионов Российской Федерации (1991-2007) [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / О.Ю. Дубинина. – М., 2007. – 25 с.
- [132]. Коробов, А.А. Геополитический аспект международных конфликтов [Текст]: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / А.А. Коробов. – Саратов, 2002. – 154 с.
- [133]. Кулаков, А.В. Система геополитических факторов и ее влияние на пограничную политику Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.10 / А.В. Кулаков. – М., 2000. – 43 с.
- [134]. Курбонова, З.М. Особенности разрешения конфликтов и конфликтогенных ситуаций в условиях изменяющегося мира (на материалах центральноазиатских республик) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / З.М. Курбонова. – Душанбе, 2020. – 42 с.
- [135]. Махмадов, П.А. Информационная безопасность в системе политической коммуникации: состояние и приоритеты обеспечения [Текст]: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / П.А. Махмадов. – Душанбе, 2018. – 43 с.

- [136]. Степурина, А.Н. Влияние глобализации на развитие международных связей регионов федеративных государств (на примере РФ, ФРГ и США) [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / А.Н. Степурина. – М., 2009. – 24 с.
- [137]. Ятимов, С.С. Хомейнизм и внешнеполитическая идеология Исламской Республики Иран в новой системе международных отношений [Текст]: автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04 / С.С. Ятимов. – Душанбе, 2002. – 42 с.

Захираҳои электронӣ

- [138]. Брексит год спустя. Выиграла или проиграла Британия от выхода из Евросоюза? [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.bbc.com/russian/features-59839559> (дата обращения: 12.11.2023 г.)
- [139]. Захидов, О. О геополитических приоритетах современного Таджикистана [Электронный ресурс]. – URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2009/4/o-geopoliticheskikh-prioritetah-sovremennogo-tadzhikistana.html> (дата обращения: 22.11.2023 г.)
- [140]. Ильин, М.В. Геополитика как область знания [Электронный ресурс]. – URL: http://www.democracy.ru/library/misk/geopolitics_zuganov/page1.html (дата обращения: 25.02.2017 г.)
- [141]. Манфиатҳои геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ ва хатар ба амнияти минтақа [Матн]. – URL: <https://hgu.tj/news/post/manfiatoi-geopolitiki-dar-osiei-markazi-va-hatar-ba-amniati-mintaka.html> (санаи мурочиат: 25.01.2023)
- [142]. Обзор производства опия в Афганистане в 2011 году [Электронный ресурс]. – URL: https://www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Afghanistan/Afgh_Opium_Survey_2011_Russian.pdf (дата обращения: 12.05.2023 г.)

- [143]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/29823> (санаи мурочиат: 01.01.2023)
- [144]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 22.12.2017 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/16771> (санаи мурочиат: 22.09.2021)
- [145]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2016 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/13739> (санаи мурочиат: 15.10.2021)
- [146]. Примаков Е.М. Россия и Китай: важность сближения [Электронный ресурс]. URL: <http://www.rg.ru/2005/05/26/primakov.html> (дата обращения: 25.12.2021)
- [147]. Соглашение о Транстихоокеанском партнерстве с участием 11 стран вступило в силу [Электронный ресурс]. –URL: <https://tass.ru/ekonomika/5965882> (дата обращения: 29.12.2020 г.)
- [148]. Ҷумҳурии Тоҷикистон: маълумоти умумӣ [Захираи электронӣ]. –URL: <https://mfa.tj/tg/washington/tojikiston/malumoti-umumi> (санаи мурочиат: 14.02.2022)

Адабиёт бо забони англисӣ

- [149]. Jervis R. Realism, Game Theory, and Cooperation // World Politics, 1988, Vol. 40, Issue 3. P. 317.
- [150]. Levitt, T. The globalization of Markets // Harvard Business Review. - 1983 (May-June).

ИНТИШОРОТ ОИД БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

**Мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии
аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:**

- [1-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Низоми геополитикӣ ва раванди тавсеаи он дар ҷаҳони муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 1. – С.92-96. ISSN0235-005X.
- [2-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Геополитика ҳамчун назария ва методи таҳқиқоти муносибатҳои байнидавлатӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 2. – С.98-102. ISSN0235-005X.
- [3-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Мавқеи геополитикии Россия ва Хитой дар низоми муносибатҳои байналхалқии муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2017. – № 3-1. – С.100-108. ISSN0235-005X.
- [4-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Тоҷикистон ва Россия дар равандҳои геополитикии минтақавӣ ва глобалӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018. – № 1. – С.99-104. ISSN0235-005X.
- [5-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Ташаккули манфиатҳои геополитикӣ дар шароити муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. – 2023. – №1 (81). – С.108-122.
- [6-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Таъсири ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ ба равандҳои геополитикии замони муосир [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва

хуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2024. – № 2. – С.249-254. ISSN0235-005X.

Маърузаҳои илмӣ:

- [7-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Манфиатҳои геополитикии Тоҷикистони соҳибистиклол ва мақоми он дар низоми нави ҷаҳонӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Рушди давлатдории миллӣ дар замони соҳибистиклолӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (ш.Душанбе, 3 сентябри соли 2021). –Душанбе, 2021. –С.238-245.
- [8-М]. Саймаҳмадов Л.Н.,Таҳкими ваҳдати миллӣ ва масъалаҳои муносибатҳои байналмилалӣ [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Тоҷикистон дар масири таърих: истиқлолият, дастовард ва дурнамо:маводи симпозиуми байналмилалӣ (қисми1) Душанбе, 2021. – С.254-261.
- [9-М]. Саймаҳмадов, Л.Н. Нақши элитаи сиёсӣ дар таҳкими мавқеи геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Л.Н. Саймаҳмадов // Ваҳдати миллӣ ва нақши он дар таҳкими истиқлолияти давлатии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (ш.Душанбе, 7 июни соли 2022). –Душанбе, 2022. –С.283-298.
- [10-М]. Саймаҳмадов Л.Н., Муҳаммад А.Н. Геополитика ҳамчун назария ва методи таҳқиқот.//Мусолиҳаи миллӣ дар Тоҷикистон ва аҳаммияти он:маводи конфренсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ-Душанбе, 2024.-С.27-38.